

Vikerkaar

12/1994

R. Graves "Juanile talvisel pööripäeval". Beieri ja Leete värskeimat luulet. Kõivu, Dovlatovi ja Vangoneni parimat proosat. Tekstide struktuur ja retseptioon Nietzsche "Zarathustra" näitel. Süvalepa dionüüsiline Alver. Kuidas Soome tunnustas Eestit. Meie INTERVJUU. Arvustavad Pajula, Raud, R. Mateo Durand. Ida-Euroopa proosavalimik. U. Muru kunst.



Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri
Ilmub alates 1986. a juulist. 8. aastakäik.

Detsember 1994. Nr 12

Sisukord

Robert Graves *Juanile talvisel pööripäeval* 1

Madis Kõiv *Kolm tarne (Studia memoriae III)* 3

Priidu Beier *Luulet* 14

Sergei Dovlatov *Viies kompromiss* 17

Art Leete *Luulet* 32

Veiko Vangonen *Hõrgutav hirm* 34

Johannes Saar *Muru on miski muu* 41

Ele Süvalep *Dionüüsiline Alver* 51

Elrud Ibsch *Teksti struktuur ja retseptioo-
niprotsess Nietzsche "Zarathustra" näitel* 57

Tiit Hennoste *Hüpped modernismi poole* 63

Heino Arumäe *Soome de jure Eesti Vabariigi-
gile* 68

Meie intervjuu

Vestlus Peep Kalviga 77

Vaatenurk

Merle Pajula *Tuhkatriinu ja teised tahma-
näod* 82

Mihkel Raud *Uinuv mõistus sünnitab koletsi* 82

Ricardo Mateo Durand *Üks Amasoonia lugu* 85

Kaleidoskoop

Juhan Habicht *"Heitluse kirjeldus"* 88

"Vikerkaar" sisu 1994 90

Kujundus: Jüri Kaarma.

Fotod: Tarvo-Hanno Varres

Esikaanel: Urmas Muru. Foto: Tarvo-Hanno Varres

Tagakaanel: Urmas Muru. Foto: Tarvo-Hanno Varres

ROBERT GRAVES

Juanile talvisel pööripäeval

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

On üks lugu ja üks lugu ainult,
Mis on jutustamist väärt,
Ole siis õppinud laulik või andekas laps;
Kõik sõnakäänud teistes lugudes,
Mis vapustavad oma säraga,
On neisse eksind sellest ainsast loost.

Kas on see puudest, nende kuudest ja voorustest,
Sind ründavatest kummalistest loomadest
Või lindudest, kes kraaksuvad Kolmiku tahet?
Või sodiaagist ja kuidas see tiirleb
Aeglaselt all Põhjakrooni,
Kõigi tõeliste kuningate vangla?

Veest vette, laevast jälle laeva,
Naisest tagasi naisesse –
Nii iga ohver tallab vääramatult
Oma saatuse muutumatut ringi,
Kaksteist kaaslast tunnistamas
Ta tähist tõusu ja ta tähist langust.

Või räägid Neitsi hõbedasest ilust,
Kes allpool reisi üleni on kala?
Tal vasemas käes kuldne õun;
Ja parem käsi viipab kutsuvalt,
Kas saab siis Kuningas end hoida vaos?
Ei, elu vahetab ta armastuse vastu.

Või kaosest välja hautud surematust maost,
Kes ookeani mähib keermetesse,
Ta kerre sangar surub palja mõõga,
Ja mustas vees kesk pilliroogu
Kolm ööd ja päeva võitleb, kuni
Ta süljatakse säbrus kaldale?

Lund sajab paksult, tuul ulub õõnsalt,
Ja öökull huikab leedripuus,
Hirm su südames hüüab karikasse –
Kurbus kurbusele sädemete lennates,
Jõuluhalg ägiseb ja pihib:
On üks lugu ja üks lugu ainult.

Hoia kinni jumalannast, ta graatsiast ja naerust,
Ära unusta, mis lilli tallas
Suur metskult luuderohu aegu.
Jumalanna laup oli valge kui laineäär,
Ja merehallid silmad metsikud
Kuid kõik, mis nendes lubatud, sai teoks.

Ronert Graves (1895 – 1985) on pühendanud selle luuletuse oma pojale. See tekst illustreerib Gravesi luuleteooriat, mis on põhjalikult välja arendatud mahukas essees *The White Goddess: The Historical Grammar of Poetic Myth* ("Valge Jumalanna: poeetilise müüdi ajalooline grammatika", 1948). Uurinud paljude rahvaste mütoloogiat, väitis Graves, et igasuguse tõelise luule ainsaks aineks on Päikesekangelase või -jumala eluring, tema abielu Jumalannaga, mis toob kaasa kangelase surma. Pärimuse järgi sünnib sangar päev enne talvist pööripäeva, tema kehastuseks on näiteks Apollon, Dionysos, Zeus, Hermes, Herakles, Merlin, kuningas Arthur ja ka Jeesus Kristus.

Luuletuses on vihjeid keldi luuletajale Taliesinile, kes andeka lapsena ületas kogenud õuelaulikud; tema teosele "Puude lahing" ning druiidide puuhoroskoobile. Tõelist luulet inspireeriva Jumalannaga käivad kaasas kummalised loomad: ükssarvik, kimäärid, fööniks. Jumalanna kõneleb mõnikord lindude suu läbi ja teda kutsutakse vahel ka kolmikjumalannaks, kuna ta valitseb nii allmaailma, maad kui ka taevast. Tema esinemiskujudeks on veel õunaoksa-ga Aphrodite ja näkitaoline heebrea jumalanna Rahab. Jumalanna on toonud ilmale mao, kelle Päikesesangar peab Jumalanna armastuse võitmiseks tapma. Metsseana uuestisündinuna saab madu aga kangelasest hiljem oktoobrikuus jagu. Põhjakroon on Gravesi sõnul purgatoorium, kuhu sangar pärast surma jõuab, et sealt talvisel pööripäeval laeval naasta. Luuletuses mainitud "kaksteist võrdset" võivad tähendada ümarlaua rüütleid, Kristuse jüngerid või sodiaagi tähtkujusid. Öökull ja leedripuu on arvatavasti okultsed surmasümbolid. Luuderohu aga tarvitasid meelemürgina muistses Kreekas Dionysose peestrinnad.

M.V.

MADIS KÕIV

KOLM TAMME

(Studia memoriae III)

Piimajoomiste piinast ma niisiis pääsesin, mind tõsteti ringi ja maandusin äärmise rea viimasesse pinki Väino Tamme naabrusesse. Siin valitses vaikus ja igavene rahu. Juba kolmandat aastat ei olnud siinpool kandis midagi erutavat sündinud ja ka minu südames oli rahu.

Minu südamerahu ei andnud aga rahu pr. Aaremäele, tema minu emale ja varsti ema küsiski:

"Kule, Madis, kelle kõrval sa nüüd istud?"

"Väino kõrval."

"Kesse Väino niisugune on?"

"Üks poiss on."

"Pikk?"

"Jah, pikk."

"Vana?"

"Ma ei tea, kui vana ta on."

"Miks tema sääl taga istub?"

"Mina ei tea, õpetaja käskis."

"Kesse õpetaja?"

"Härra Altosaar." (Katsu sa emaga rääkides õpetajal härra või proua või preili eest ära jätta!)

"Küll ta siis üks venivorst ikka on, kuidas ta õpib?"

"Hästi."

"Ja on tark poiss?"

"Jah, on küll tark poiss."

Muidugi ei lähe mööda kahte päevagi, kui juba on ilmselge, kes see Väino päriselt on, ja jutuajamine läheb poolelijäänud kohast edasi:

"Kule, Madis, mis sa mulle räägid, et see Väino on hää õpilane!"

"Mina ei ole midagi rääkinud."

"Kuidas ei rääkinud, eile (üleile?) sa mulle ütlesid, et Väino on hää õpilane."

"Ma ei teadnud."

"Mida sa ei teadnud?"

"Et kas ta on hää õpilane või ei ole, mina arvasin, et tema on hää õpilane."

"Kule, kas sa sellest aru ei saa, ta istub juba kolmandat aastat ühtejärke esimeses klassis, kas sa siis seda ei teadnud?"

"Mina küll ei teadnud, mitmendat aastat ta istub."

Ja mis siis sellest, isegi kui kolmandat, mina ka ju istun teist aastat, võin istuda kolmandat ka, kui nii väga taga ei kihutataks. Pealegi, mis see minu asi on, kui palju keegi kusagil istub, pääsi, et vangis ei istu – siis on muidugi varas ja valerahategija ja seda peab äkki kartma. Muidu istugu terviseks, ega see istumine mõni tuulerõuged ei ole, et külge hakkab.

Niisugust tühja-tähja nagu istumine või edasijõudmine ei ole mina kunagi suurt tähele pannud – kui just lausa nina alla hõõruma ei tulda, mõni tark oma tarkusega, mõni hää oma hädusega, mõni loll oma lollusega. Siis ma olen küll kõrvale hoidnud.

Mina panen tähele ilmsemaid ja tähtsamaid asju, et kuidas ta sööb ja kuidas ta naerab ja kuidas nina nuuskab, käsi hoiab või räägib või aevastab. Need on asjad, mis loevad, ja ses suhtes on Väino igatepidi tipp-topp poiss nagu kunstikaupmehe Saksamaa Grasmandorfide köögis.

Ehkki hiljem nad hakkasid hädaldama, et näed, mis teeb – üks Hitler nimelt, kes vihmakuuega ringi käib. Väino ei käi ja lõug tal kah piimast ei tilgu nagu neil lollakatel plikadel, kes – jumal teab – võivad isegi hääd õpilased olla ja kahe klassi kaupa edasi jõuda. Ja põlvi ei topi Väino sulle kah nina alla, ja pole tal põlved kah niisugused.

Väino on tark poiss ja mõistab nalja.

Noh, aga mis sest rääkida, toodi mind "säält tagant" ära, "normaalsete" laste hulka.

Niiviisi ma sattusingi (vist) Elmari selja taha, kes istus esimeses ja oli sinna samuti "paigutatud". Et silma all oleks, nagu Väino sääl taga, et silma "alt" ära oleks. Küllap pr. Aaremäe sellegi korraldas – minu järjekordse ümberistumise –, tema oli ema agent I Algkoolis. Või oli hoopis ema pr. Aaremäe agent kodus? Tont sest asjast aru sai.

Tegelik tõstja oli hr. Altosaar, tema oli klassijuhataja, aga hr. Altosaarega ei saanud ema otse asju ajada, nemad ei olnud omal ajal koos Tartus olnud, tema oli kõik see jumala aeg istunud Valgas ja oli isegi justkui isa kooliõpetaja olnud.

Millest järgnes, et hr. Altosaar võinuks olla isa agent ja isa hr. Altosaare oma, aga vist ei olnud kumbki kummagi.

Ümberistumine sai arvatavasti teoks kusagil kliistripühade paiku, arvan nii, või pärast jõuluvaheaega; mäletan end talvel (või talve poole – sest sügiseks jäi see linn alati) vaatavat kusagilt klassi esimeselt poolelt (õpetajalauast arvates), kuidas tüdrukud Elmari pääle kaebavad.

Kaebamine vist ongi see orgasm, mida freudistid alaealiste seksuaalsuseks (libiido?) nimetavad: Sääl ta nüüd seisis – Ilse – pingis (mille taga olin mina ennemalt istunud) püsti, silmad joovastusest poolkinni, pea kuklas, ja laulis.

Küllap oli see klassijuhatajatund, sest niisugusteks asjadeks see tund ju mõeldud oli.

Ilsel jooksis kaebamine pikalt suust välja nagu suurel vaheajal piim, aga nüüd mitte enam suunurkadest üle lõua, nüüd juba kogu suust ja "täiel häälel" nagu liha hakkmasina aukudest, kui kotlette tehti (ainuke lihasööök, mida mina

ilma puiklemata sõin), ja vahe oli vaid selles, et liha valgus masinast otsejoones alla, valgesse või pruunikaspunasesse glasuurkaussi, kaebus aga venis mööda klassi laiali nagu manna. (Mitte unustada, hiljem ma räägin taevamannast!)

Muidugi ei olnud Ilse üksi tegev, niisuguseid asju (nagu piimajoomistki) ei võta tüdrukud kunagi üksipäini ja oma käe pääl ette, seks puhuks on neil alati nais- või tüdrukukond selja taga. Ilse on õieti ainult sümbol, kelle nimi ja peakuju on ennast mu mälusse sisse säädinud ja ehk ka kiirus, millega ta sõnu suust välja pildus, kui pead sõnade taktis kaasa nõksutas (joovastus- (orgasmi?)hetkel jäi küll pea kuklasse pidama).

Oli teistsuguseid tüdrukuid ka, Nora näiteks, kes mulle seoses joonistustunniga meelde tuli, tema ei rääkinud üldse, ainult joonistas ja sedagi nii omaette, et ma sellest alles kunagi kolmandas klassis aru sain. Kuid praegu oleme esimeses ja klassijuhatajatunnis, mina uues kohas ja justkui unest ärrganud.

Ma ei saa nimelt aru.

Ma ei saa aru, mida Ilse teeb, ma olen midagi olulist maha maganud. Terve klassijuhatajatunni koos tema varjatud mõttega. Nüüd – siis kui selgub, mida Ilse t e e b – hakkamööda taipama. Esialgu imestan.

Ilse – kaebab, tal on vist midagi viga; siis – neil kõigil on midagi viga.

Nad kõik on j u s t k u i l a h t i p ä ä s e n u d. Klassijuhatajatund on justkui koppel, kus nad ringi kihutavad, ja nüüd ei pea neid enam miski. Isegi õpetaja mitte, ehkki püüab, hr. Altosaar.

Ma näen: hr. Altosaar on hädas – tüdrukud on avastanud klassijuhatajatunni mõtte ja võtnud ohjad enda kätte –, hr. Altosaar oli seda tundi valesti andnud.

Tüdrukutele on valgus ilmutatud ja nad näevad. Valgus on kõrgelt ja äkki tulnud, sest varem ei olnud see nii. Varem oli olnud teistmoodi, varem oli laupäevahommikune klassijuhatajatund olnud h ä ä tund. Nagu laulmine (enne vahejuhtumit Ernitsaga) või joonistamine või usuõpetus. Tund, millest vähimatki ei ole mäletada (ehkki usuõpetusest oli, aga tema on oma häduses erand).

Kõik see hakkas tegelikult tasa ja targu ja luuravalt ja ainult lollid (nagu mina ja mõned teised – ehk isegi hr. Altosaar?) tundsid end mugavalt ja magasid edasi, unes, kus tunned, et aeg on juba ärgata, ja siis korruga märkad, et oledki ärkvel, ammugi juba ja imestad – polegi see miski unenägu, on klassijuhatajatund ja laupäeva hommikupoolik ja miski ei ole enam endine.

Tüdrukud on võtnud võimu enda kätte, nad teavad, s i i n n ü ü d kaevatakse. Hr. Altosaar on surutud vastu seina, püüab end kaitsta ja oma tundi, kuid ei suuda. Ilse seisab pingis püsti, teda enam maha ei suru. Ta on üles tõusnud.

Kunas vandenõu sündis ja kus? Minu enda silmade all ja mina ei märganud midagi, ainult piimajoomist vahtisin ja põgenesin. Sattusin vihma käest räästa alla, lahinguväljale, kus kuulid vihisevad ja pead ei ole kuhugi peita.

Ent seekord ei tulistata veel mind, esialgu ainult Elmarit ja temale ei tule asi ootamatult. Temal on varasemad kogemused olemas ja taktika välja töötatud. Ta ütleb:

"Misnad valetavad, ei olndküll nii, ma ei olndkisääl, see oli üksteine."

Aga ei pääse ta kuhugi, Ilse sõna ta sellega ei peata.

"Missavaletad jah, olidküll sina, minaise nägin!"

Keegi ei jõua teda tagasi hoida, ei Elmar, ei hr. Altosaar ise. Püüab küll, ütleb sekka:

"Oota, Ilse, lase nüüd Elmar kah ütleb, kuidas..."

Aga Ilse ei oota ja mina, kõrvaltvaataja esialgu, ärganu, tean, et kaevatakse, ei saa aga aru, m i l l e p ä ä l e j a m i k s ü l e ü l d s e.

Ma ei haara pealekaebamise filosoofiat. Ma ei haara kaebuse koosseisugi tema lihtsas konkreetsuses.

Mängus on mingi musta mantliga mees, keda mina kindlasti kusagil ega kunagi ei ole näinud, siis selgub, et must mees on millegipärast kraavis; kus kraavis, mis kraavis? Ilse teab, isegi Salme vist, sest kohe tuleb tema nimi mängu:

"Ära valeta, Elmar, kuidas sina võid nii äbemata valetada jälle, kui Salme kah nägi."

"Salmet ei olndki säääl, sind kah ei olnd, mis sa ise teise pääle valetad igasugu asju."

"Kudas ei olnd, kudas sa, Elmar, võid nii äbemata jälle valetada, ku mina ise läksin sääält mööda, ku sina kiviga viskasid, tema viskas jah, kiviga, härra Altosaar, tema ise valetab, Salme nägi kah, ku tema viskas, viskas jah!"

Pikapääle justkui selgub, et kogu lool ei ole k o o l i g a kõige vähemutki pistmist, et kraav on kusagil mujal, võibolla teises linnas, võibolla teisel maal, võibolla unes.

"Sina viskasid jah, sellel mehel oli veel must mantel seljas, Salme kah nägi, ku oli, ja sina viskasid temale, härra Altosaar, see mees oli kraavis ja Elmar viskas teda kiviga, ära valeta sina, Elmar, kudas sa nii äbematanane võid olla! Enne viskasid ja nüüd valetad kah!"

"Mina ei viskand midagi, mis sina valetad, mina viskasin palli."

"Elmar valetab, tema viskas kiviga jah, Salme kah nägi, kudas viskas, see mees oli jälle kraavis, ku Elmar kiviga viskas, oli jah kivi, mina ise nägin, mehele selga, temal oli must mantel seljas. Salme kah nägi, oli küll!"

"See mees oli minu sõber, meie mängisime palli."

"Miks ta siis kraavis jällegi oli, ku teie palli mängisite, see oli kivi, millega sina viskasid, see mees kukkus pärast jälle maha."

"See mees oli minu ää sõber, meie mängisime kraavis palli, Ilse valetab, tema ei olnudki säääl, ku meie palli mängisime, see oli minu ää sõber, Oskar on tema nimi, temaga me mängisime kraavis."

"Kudas sina, Elmar, oled nii äbematanane, et ütled, et mina säääl ei olnud, mina läksin sääält kraavist mööda ku..."

Jne, jne, jne.

Jne, nüüd ei saa enam Salme kah aru, puterdab, ei tea, kas mees oli punane või must või kollane või pruun, kus see kraav oli ja kas mees oli säääl püsti või pikali. Lõpuks tuleb justkui välja, et mees oli küll vist ikkagi must, aga ei

seisnud, ei olnud pikali kah, istus hoopis või kükitas. Kas kraavi põhjas või kaldal, selleni ei jõutagi, sest tund saab otsa ja Elmar nähtavasti pääseb; kuigi noomitusega, et teinekord ei tohi enam musta meest kraavist visata.

Millega, see jääb lahtiseks, või ei üleüldse mitte millegagi, palliga kah mitte. Tulgu kraavist välja ja mängigu siis. Või võtku must mantel seljast ära või, kõige parem, vaadaku teinekord ette, et Ilse silmade alla ei satu – isegi unes mitte. Sest kus mujal see üleüldse olla sai kui unes, ja võibolla oli klassijuhatajatund ise sääl.

Tühi lootus, polnud ta unes midagi, kaebused on alanud ja jätkuvad. Härra Altosaar tõrjub, mis oskab, aga tagavaraks on alati pr. Aaremäe ja temaga on asi tõsisem.

Elmarile endale on kogu lugu nagu hane selga vesi, ainult minule ei ole, mina ei ole veelind. Mina nähtavasti vett kardan (kuigi oskan ujuda ja ehk Elmar ei oskagi!) ja (mis olulisim) ei saa ikkagi midagi aru.

Mis asja nad rääkisid ja mis on sellel k o o l i g a tegemist? Kraav on kraav ja kool on kool, neid ei saa ometi üksteisega segamini ajada ja kraavis koolist rääkida või koolis kraavist. Mina tahan korda ja selgust ja nõuan, et kraav jääks klassijuhatajatunnist välja (kui ta (kraav) nüüd just lausa klassi akna all ei ole). Et klassijuhatajatund jääks kraavist välja ja mustade kraavis meestega mängitaks palli mustade meeste kraavis!

Klassijuhatajatund igal juhul langeb head tundide nimekirjast välja.

Kui aga lähemalt järele mõtlema hakata, kas oli ta ennegi nii hää? Kas ei sündinud just sääl need esimesed ärevused? Juba eelmisel aastal, nende kahe või kolme päeva jooksul, mil mind klassis peeti? Ehk nende – esimeste – ärevuste pärast ma nii kiiresti tulingi ära?

Ei pidanud katsele vastu?

Küüntekontrollile.

Küünekontroll! Just! Kõrvakontroll!

See ju oligi klassijuhatajatunni traditsioonikohane sissejuhatus – sõrmed laiali ja laua pääle lapiti!

Hr. Altosaar tuleb vasakpoolse ääre esimese pingi juurest, jookseb read läbi, katsub küüsi, tõmbab nimetissõrmega üle näpuotste. Härra Altosaar ei näe hästi, eriti kui küünealused on puhtad, ta peab sõrmega järele proovima. Pärast tuleb muidugi ütlemist kah:

"Madis, küüned lühemaks lõigata!"

Mina lähen kodu, otsin käärid, hakkam nüsima, ema juhtub pääle ja nüüd ei ole tema nõus. Kesse küüsi nii lihani ära nüdib – see on ju kole!

Mina nüsin edasi, sest kord on kord, mina korda pooldan, mina korda a r m a s t a n, minul jääb korraga süda rahule. Emal ei jää, tema arvab, et küüntest peab üle liha valge äär jääma. Mine sa temaga vaidlema, ma ei saa ütelda ka – pr. Aaremäe käskis (see vast mõjuks), sest ei käskinud pr. Aaremäe, käskis poolpime hr. Altosaar, kellele mu küüned ette jäid. Hr. Altosaar ei ole emale igatahes mingi autoriteet, oli omal ajal isa õpetaja, mis autoriteet ta olla saabki.

Kuigi, õpetaja on õpetaja, tema õigused on kodus ikkagi kaitstud, neid ei puudutata, ainult ettekäändeid otsitakse; läbinähtavaid küll:

"Ega härra Altosaar seda ei mõtelnud, sina ei saanud aru, mis härra Altosaar ütles, härra Altosaar tahtis nalja teha." Jne, jne.

Miks ta siis omaenda küüned nii lihani ära lõikab, kui nalja tahtis teha; ei tahtnud midagi, järgmine kord ma uurin täpselt järele – küüis sõrme otsas, mis minu näppu kraabib, on lihani tagasi lõigatud, üteltu ema mis tahab. Hr. Altosaar aga ütleb: "Madis, küüned tuleb lühemaks lõigata!"

See tähendab, tuleb lõigata siis, kui ema juurde ei satu,

aga hüva, küüntekatsumine on muidugi nali, sellest poleks tasunud rääkida, kui poleks olnud varem toda kõrvakatsumist.

Kõrvast võib juba rohkem leida ja keegi ei või aimata, mida. Kõrvu ei saa endale silme alla võtta ja järele vaadata, kõrv on salakamber.

Salakamber, aga kellele? Kellele on, kellele mitte, minule endale, kes ma saladuse eest ometigi vastutama pean, igatahes. Sellepärast säeb kõrvakatsumine kõrvaomaniku *a priori* hõljuvasse positsiooni.

Muidugi ei ütle keegi nädal aega ette – tuleval klassijuhatajatunnil on kõrvakatsumine, ole valmis! Isegi päev enne ei ole katsumisest kippu ega kõppu kuulda. Kõik sünnib range saladuskatte all ja kõrvakandjad tabatakse une päält. Esimesed langevad kohe, neil ei ole aega näppugi kõrva pista, et järele katsuda – mis sääl sees siis õige on. Nende laua juurde tullakse, üteldakse: Noh, vaatame nüüd, kuidas teie kõrvadega lood on. Võetakse sõrmedega mehe paljast päakolust kinni, keeratakse seda siia- ja sinnapoole – vastu valgust, sest hr. Altosaar näeb halvasti – ja ongi käes: poisil kõrvad pesemata!

Aga nii on kõige parem, kuul tuleb ootamata ja pikka piinlemist ei ole – need, kes on järjekorras tagapool, nende piinad alles algavad. Nemad jõuavad näpu kõrva panna ja – muidugi, kõrv on paksult mingit kleepuvat ollust täis! Seda oligi arvata, salakamber seisab lahti, ise juurde ei pääse, t e i s e d pääsevad, keegi on sees käinud ja kambri täis sodistanud.

Nüüd muidugi uuristatakse ja kaevatakse. Aga kõrv on üllatavalt sügav, peaaegu põhjatu – ongi, sinna alla ei pääsegi sisse, põhjani ei jõua, ja niipalju kui eestpoolt pigi välja võetakse, tuleb teda põhjatust põhjast juurde. Asuta või mudaravila!

Kõrvalestad lähevad punaseks – seda ei ole näha, aga tunda on (ja näha siiski ka, sellel, kes iseenda kõrval seisab ja ennast sealtpoolt vaatab) –, hakkavad valutama ja hr. Altosaar tuleb samm-sammult lähemale, aeglasemalt kui küünekatsumisel, sest kõrvade puhul ei tule jooksmisest midagi välja.

Nii oled sa poolvigane ja pooluimane, kuni lihani lõigatud sõmeküüntega näpud lõpuks su pead keerama hakkavad ja – "Madisel on kõrvad puhtad!"

Sa oled oimetu, pea käib ringi, kõht valutab, või on see kõrvavalu, mis kõhtu lööb, sest lõppude lõpuks lööb kõhtu kõik – seal on südame(kõhu?)tunnistus. Sa ei saa jälle mitte midagi aru. Kas see oli pilge või taheti sind säästa, isa nimel, kes oli ka ükskord koolipoiss ja kelle kõrvad ka olid ükskord põhjatud

muda täis? Ema nimel ja pr. Aaremäe vahendusel? Aga see on juba liiast, seda ei ole võimalik välja kannatada.

Igatahes peaks see lähemal ajal selguma. Kui paari päeva pärast kodus ei ütelda – kule, poiss (kui isa), kule, Madis (kui ema) – sul olid koolis kõrvad mustad (muidugi koolis, mis mujal on, pole tähtis üldse)! Vaata, et sa...!

Paar päeva läheb mööda, mitte midagi ei ütelda. Saladus süveneb, raske on seda taluda, tuleb ääri-veeri maad kuulata: "Misasi see kõrvas niisugune on?"

"Mis, jälle sa oled midagi kõrvu toppinud, ise koolipoiss juba! Kui sa tita olid, siis sa toppisid herneid ninna ja kõrva. Kas sa sellest, tolkus, aru ei saa, et herved hakkavad ninas ja kõrvas paisuma. Vaata röögi siis ja mina naeran!" (Isa).

Ema ei ütle, et ta naerab, peab aga herneste kõrvatoppimist eriti idiootseks, arvab, et ma olen alaarenenud (nakkus tagumisest pingist Väino Tamme käest!).

"Mina ei ole midagi pandnud, see on sääl iseendast sees, paks ja kleebib!"

"Vaik on kõrvas."

Kedagi ei huvita mu kõrvad enam kriipsugi. Mind ennast siiski. Ma tahan, et vaik säält välja tuleks, ma ei taha, et hr. Altosaar mu vaiku järgmine kord jälle vastu valget vahiks. Üteldakse, vaik ei tulegi säält välja, peabki sääl sees olema. Sic!

"?"

Ja milleks see kõrvakatsumine siis ülepea, kui kõrvad nagunii on muda täis ja niisepabki olema? Ja milleks mõnele üteldakse, mine koju, pese kõrvad puhtaks? Või saadetakse kiri (protokoll!) koju – poisil kõrvad pesemata! Või kirjutatakse päevaraamatu alumisse lahtrisse, sinna punkrisse, sisse: Jasperil kõrvad mustad.

Või karistatakse sellega muid patte – kohtumisi mustade meestega kraavis? Süü ja karistuse teed on imelikud ja äraarvamatud.

Õnneks on kõrvakatsumine haruldane asi – küllap hakkab hr. Altosaare silmade pääle ka – ja niipea seda enam ette ei tule. Võibolla ei tule enam üldse, ei mäleta.

Süü ja karistus ometigi jäävad ja tulevad järjest lähemale. Kolivad klassijuhatajatunni ambivalentsusest emakeeletunni lõikavasse otsevalgusesse.

Ühel hommikul, kui mina jõuan, on klass paksult ärevust täis. Mis on, ei selgu, ärevus läheb alt, mööda koridore palvele minevaid ridu pidi edasi nagu maduuss. Palvus on kinnise loomuga asi, aga üht-teist siiski selgub: Ilse vatab Elmari poole. Elmar teeb, nagu ei näeks.

Siis selles on jälle asi!

Ja ongi, maduuss vonkleb pärast palvust tagasi alla, pr. Aaremäe sabas, tema emakeel on esimene tund ja kohe läheb raginal lahti – puhas emakeel Ilse suu läbi. Jälle ei saa ma asjast aru, räägitakse nagu läti keeles. Keegi oli justkui kuskilt tulnud, uks oli justkui kinni ja peidmees tegi justkui ukse lahti.

Pr. Aaremäele näib aga asi teada olevat (või taipavad n e m a d o m a v a h e l poole sõna pealt). Tema ei mõtlegi asja summutada, vastupidi, kõik peab viimseni ja puhtas emakeeles (läti?) päevavalgele tulema, miski ei tohi varju jääda, süüdlased karistamata. Pr. Aaremäe läheb suurinkvisiitorlikult püha viha täis ja Ilse teab, mis talt nõutakse. Kuradi käsilane põletamata ei jää, seekord vähemalt mitte. Kuradi käsilane pole keegi muu kui Elmar jälle, seda oli palvuselgi märgata, nüüd kõrvetatakse see talle otsaette nagu saatanamärk – just tema on see peidmees, kes ukse lahti tegi!

Pikapääle selgub Ilse ja pr. Aaremäe tiraadidest, et uks, mis lahti tehti, on siinsamas koolimajas ja mitte kusagil kraavis või kraavi kõrval või ääres – selles mõttes siis justkui asjakohane kaebus, ainult miks ust lahti teha ei või, see jääb esialgu segaseks.

Aga selgub pea – ust ei või p e i d m e e s lahti teha, kõik teised võivad, peidmees ei või. Või ei saa või ei taha ja ka see on tuleriita väärt ja Salme teab ka, oli säääl (ukse juures vist siis) ja nägi ja kuulis ja tegi ukse lahti.

Imelik uks, mis kinni seisis viimasel minutil enne tundi? Või ei seisnud ja oli lahti ja selles oligi pahandus ja peidmees läks läbi ukse?

Pr. Aaremäe suu tõmbub hirmuäratavalt viltu, ta ütleb: "Ma vaatan sulle peidmeest! See läheb sul kalliks maksma, pea seda, Elmar, meeles!" Kohe on Ilsen muudki varuks, mida ka Salme ja Ölme teavad, on näinud, on kuulnud, on mööda käinud, kraavi kaldal ja riidehoius, kõigis võimalikes maakera punktides. Kuid pr. Aaremäed ei huvita teised punktid ja kraavid, musta mantliga mees jätab ta külmaks. Pärispatt on see, mis teda huvitab, ta ei lase seda lahjemate kuritegudega ära vesistada, hoiab peidmehesüüst kinni. Sellest saab Ilse oma kõrgema intelligentsiga (mida ei või ütelda naiskonna – Salme ja Ölme kohta) jalapäält aru ja läheb põhisüüdistuse juurde tagasi ja hää, et läheb.

Lõpuks üteldakse see kõigile (isegi mulle) arusaadavalt välja – "Elmar ütles meile riidehoius, et tehke peidmehele uks lahti!" Lõpuks ometi on *corpus delicti* sõna-sõnalt sõnastatud ja sellega koos uks ja riidehoid ja see-kes-läheb-uhke-peidmehena-üle-läve. Siia ei ole midagi lisada, ehkki Ilse lisab ikka kudassavõidElmarniialatuollaetsaniimoodiräägid! – kuritegu on kohutav, võtab südame alt õõnsaks, kui mõtlema hakata.

Üks hää asi kurja loo juures siiski, emakeeletund jookseb tühja ja teistest läheb karikas mööda.

Pärast tuleb matemaatikatund, siis veel midagi, siis suur vaheaeg, siis juuakse piima, istutakse jalgupidi pingil, naerdakse piim tagurpidi pudelisse tagasi ja Elmar lubab Ilsele tappa anda. Adekvaatne reaktsioon muidugi, sest mis tal enam kaotada on. Tehke-peidmehele-uks-lahti kõrval on tapatöö tühi-asi. Pr. Aaremäe igatahes ei jäta ja läheb raportiga koolijuhatajani välja, ütleb: "Kaua see poiss mul siin klassis veel istub, ma tahan näha!"

Aga asi ei ole nii lihtne – kuhu panna üks poiss, kes, olgugi peidmees, on siiski veel koolikohustuslik. Ei olegi nähtavasti. Elmar jääb istuma, kus ta on, sügab tunnis pead, nuuskab sügavalt ja põhjalikult nina, hüppab kähku pingist

välja, teeb püksid lahti, topib särgi püksi, nuuskab ja istub tagasi – elu läheb endiselt edasi. Valged klambrid päevaraamatu allservas Elmarit ei hirmuta, selle võivad nad iga jumala päev ta nime täis kirjutada, ta võib sinna autogrammigi anda, kui tahetakse. Pr. Aaremäe ise muretseb selle eest ja õpetab Elmarile kirjutamise selgeks. Võibolla seda ta tegelikult kartiski – jääb Elmar kooli, õpib kirjatähed ära, annab autogramme.

Asi on lihtne E l m a r i seisukohalt (ka Ilse, ma arvan, kuigi tema on sügavam loomus), aga keeruline jälle m i n u seisukohalt, sest mina ei jää õhtul magama (tavaline asi) ja pean m õ t l e m a. Ma n ä e n, kuidas Elmaril on kalifeepüksid jalas ja läikivad säarikud, kuidas ta kummardab Ilse poole ja ütleb... Muidugi on peidmees jabur ja häbiväärne tiitel, millega teisi narritakse, aga kas sellepärast just r u m a l sõna selles konventsionaalses tähenduses, et teda ütelda (kodus) ei t o h i, ja mille eest võib vastu kõrvu saada, noh nagu... teate isegi. Ei ole ju, ise nad (mööda kõrvu andjad) räägivad seda sõna ja söögilauaski mõnikord (mille pääle annaks m i n a n e i l e mööda kõrvu), milles on siis asi? Mis ajas pr. Aaremäe nii kohutavalt marru (ehkki imelikul kombel ma tunnen, et see, mis Elmar ütles, on t õ e p o o l e s t kuritegu), kas oligi see just nimelt (ja ainult) peidmees, võibolla oli mängus hoopis uks või tehke-lahti või tehke-mulle-lahti või, et tehke-mulle-uks-lahti, või oli sääal hoopis midagi muud, millest mina arugi ei saanud, tähele pannagi ei osanud?

Nii küpseb katastroof. Ühel suurel vahetunnil tõllerdan piimajoojate läheduses (kes kurivaim ajas mind sinna tagasi, kui ma sääalt kord juba minema olin pääsenud?), teen nalja – et nad piima purskaksid(?) – ja ütlen: P r. A a r e - m ä e, t e h k e u k s l a h t i!

Sääal see oli, sellega see lõppema pidi, haigutav kuristik meelitab, talle on võimatu vastu panna.

See on nii nagu kuul läheb kehast läbi: esimesel hetkel ei saa sa midagi aru, naerad totakalt (nagu loll taktilööja laulutunnis – söögesaiasöögeliha), tunned kummalist nõrkust ja siis tuleb s u u v e r d täis.

Nemad ka ei saa, Ilse ja teised söövad saia ja piima, naeravad ja teevad, mis sinna juurde kuulub, ja siis ma näen – Ilse pilk pudelisuu juures muutub teravaks nagu habemenuga. Ta taipab. (Salme ja Ölme ei taipava veel midagi.)

Ta taipab ja näeb mu pilgust, et ka mina taipasin. Me taipame üksühe taipamist, me oleme ideaalselt koostöötav organism.

Ta sööb suu tühjaks (halb märk!), laseb pea kuklasse ja ütleb: "Aga Madis, missa ütlesid, mina kaeban provva Aaremäele ära!" Siis taipavad ülejäänud ja see mu päästab – esialgu. Ka nemad tahavad pr. Aaremäele kaevata. Ka nemad tahavad mulle teada anda, et nad kaebavad pr. Aaremäele. Nende pilku tuleb õliselt roheline läige, juba on nad hõivatud, juba aimavad orgasmi eelmängu.

Kuid tükk on liiga magus, et seda teistele maha mängida; kes jõuab varem, kelle käsi on enim püsti, kelle kätt pr. Aaremäe varem näeb. Risk on suur ja näputõstmisele (kolme näpu! Kaks on keelatud – ka see on Ilse kaebusega fikseeritud: "Palun, härra Altosaar, Elmar tõstis kaks sõrme üles." – "Jah,

Elmar, tõsta ikka kolm." – "Elmar on nii paha poiss, et alati tõstab kaks sõrme, meelega tõstab, Õilme kah nägi!") ei saa loota, tuleb h ä ä l t tõsta.

Aga ka siin on risk, vaevalt saad omapääd hääle tõstetud, lasevad teised oma näpud alla ja segavad otsemaid vahele – kes teeb selles häälepudrus selgeks, kes ikkagi päriselt kaevata sai. Ilse, geenius, taipab seda kiiresti, ta teab – nii see ei lähe, nii läheb kaebamise *ejaculatio orgastica* kaduma – ta teeb ootamatu pöörde ja ütleb: "Madis on hää poiss, mina tema pääle küll ei kaeba. Tema ei ole, nagu Elmar on!" Muidugi on Elmar säälsamas lähedal, kuulab juttu roheline pilguga päält, muheleb sügavas sisemuses ja ei ütle midagi.

Ilse käik on geniaalne, Õilme ja Salme kaebusel on jalad alt, nüüd ei jää neilgi muud üle, kui – jah, Madis on hää poiss, meie tema pääle ei kaeba.

Esimese hetke alandus ja kergendus, millega alandus aina süveneb – mina olen tüdrukute h ä ä p o i s s, minul on nõõpidega püksid ja Elmar, kellel on r i h m a p ü k s i d (mida ema kõigi skandaalide pääle vaatamata minule õmmelda ei lase) ja kellel alatasa ripneb särk pükstest välja (just see ongi ema argument – siis ripub sul särk muidugi pükstest välja! (noh, jah, mis siis kui ripub!)), muheleb.

See oleks iseenesest juba talumatu, kui seda talumatust ei varjundaks (tegelikult kahekordistab) kindel teadmine – ükskord nad kaebavad nagunii.

Ma tean, nad ei suuda sellele vastu panna, ükskord tuleb see kätte ikka. Nad teavad seda (vähemalt Ilse teab) isegi ja püüavad edasilükkamisest viimase naudingupiisa välja pigistada.

Pigistamine algab nüüdsama peale vahetundi. Pr. Aaremäe tuleb ja Ilse vaatab teadja pilguga minu poole, vaatab mis-nägu-ma-teen, viskab pea kuklasse (teab, et ma tean, mis see tähendab – nii voolab *ejaculatum* vabamalt ja võimsamalt välja), tõstab isegi käe (kolme näpuga) püsti (siis kui pr. Aaremäe kõrvale vaatab) ja laseb alla tagasi – ma ei kaeba, Madis on h ä ä poiss!

Ja nii see käib, teisel päeval uuesti, kolmandal, neljandal; tunnis pilgud ja varjatud käetõstmised – suurel vaheajal: Proua Aaremäe, tehke uks lahti; Proua Aaremäe, tehke uks lahti; Proua Aaremäe...

Teised kaks teevad järgi, mis Ilse ees teeb, tõstavad samuti näppe, võivad aga hooletusest vahele jääda ja pr. Aaremäe pilgu alla. Millegipärast neid ma ei karda – miski ütleb mulle, et nemad p r a e g u ei kaeba, Ilse režiim peab, kui jäävadki vahele, kas siis tuhat muud asja ei leidu, mida kaevata (milleks on meil klassis Elmar!) või mida ütelda või mida küsida. Lõpuks on ju tagavaraks alati standardne – provva Aaremäe, palun välja! Mille järel võib siirduda sinna, kus tüdrukud nagunii enamuse oma kooliajast veedavad.

Mitte provokatsiooni ei tule karta, vaid väsimust, tüdimust ja kulumist – nauding lahjeneb ja kunagi tuleb kinnihoitud orgasm valla päästa.

Muidugi oleks parem, kui nad ükskord seda juba teeksid, viivitus on ajutine, seega mõttetu ja piinav. Võiks kas või ise ütelda, kuid see ei tule siiski kõne alla, sest sõnad ise ei tule.

Ja lõpuks, viivitusel on siiski oma mõte – esiteks, ka mina leian selles asjas oma naudingut – öösiti voodis ma t a p a n ja p i i n a n Ilset järjest

rafineeritumal ja sadistlikumal moel. Tarvitseb tal vaid ära kaevata, kui pool piinamisnaudingust on kadunud. Teiseks – kaebamine võib edasi lükkuda niikauaks, kuni ma ükskord ära suren.

Pärast surma tulgu või veeuputus!

Ja surm on nagunii tulekul, on alati olnud. Kunagi (kuni tänapäevani) pole ma elu pikemalt ette rehkendanud kui nädalapäevad. Sageli elanud vaid päevakaupa. Magama jäädes, läbi une mõtelnud – võibolla ma homme ei peagi enam elus olema, ehk lubatakse mul magama jäädagi.

Kuid surmanaudingul ja -ootusel ei ole surve all tavalist magusust, see igatahes on rikutud, jääb vaid külm arvestus – kui nad täna ei kaeba, võibolla ma olen homme juba surnud, siis on nad sellest ilma jäänud.

Lõpuks jõuab paratamatu siiski paratamatult pärale ja sünnib täiesti ootamatu, mida mina ju teadma oleks pidanud.

Nad kaebavad ja m i d a g i e i j u h t u! Pr. Aaremäe hakkab naerma ja n e m a d j ä ä v a d n a r r i k s. Madis pole Elmar ja pr. Aaremäe ei saa endale lubada väriseva lõuaga vihastamist – vaatamäng jääb ära, ainult alandus süveneb veel ühe kraadi võrra. Pr. Aaremäe ütleb:

"Madis on h ä ä poiss, ta ütles seda k o g e m a t a."

Ilse pea langeb kuklast rinnale, hetkeks, ja siis on ta jälle olukorra kõrgusel, ta ütleb: "Meie rääkisime alati, et Madis on hää poiss, tema ei ole nagu Elmar."

Ja vaatab minu poole – said nüüd, memmepoeg! Ja Elmar vaatab oma täitsamehe rihmapükste seest, mida juba oleks vaja kergitada, ja ta pilk on roheline, ta naerab.

Ma ei julge väita, et tuhat-korda-meelsamini-oleks-ma-tahtnud-keretäit, sest võibolla ma siiski ei tahtnud ja leppisin meelsamini alandusega, kuna keretäiele, mis iseendast ei ole ju mingi meelakkumine (eriti kui ema ei ole selle juures vormikohase rangusega rietatud), oleks lisandunud protokoll, st seletused, piinlikud kõnelused, pilgud, mis jäävad pikemaks ajaks pidama ja korduma, lõpuks leppimised, millega ollakse samas alanduses tagasi.

PRIIDU BEIER

Ta tukub ta tukub ta tukub

Ta tukub ta tukub ta tukub
ta tukub mehike ikka
ta välja magand ei ole
und ränkrasket ja pikka

Sa tūmista tao tūmista tao
ta kõrva timpaneid trumme
ehk lõpuks tukk siis tema pealt vaob
kes ikka veel suikunud unne

Sa meeletult meeletult raputa meest
ei kuule maast ega ilmast
sa karju ta kõrva või näkku löö
und ei saa ei saa tema silmast

Ta tukub ta tukub ta tukub
ta tukub mehike ikka
ta välja magand ei ole
und ränkrasket ja pikka

Jää hüvasti

Kuulen tõrude kukkumist
pehmet ja sooja häält öös
kuid mu süda on raske ja kurb
valusalt rinnas ta lööb

aedades õunad on puude all
jalge all krabiseb leht
valu mu peas on kui hammas hell
tulest ja närvidest teht'

tõrudest kasvavad tammed kord
suured ja tugevad puud
kui ei pühiks neid kokku vaid
armutult kõnniteel luud

kuulen tõrude kukkumist
pehmet ja sooja häält öös
jää hüvasti, naerukajakas!
jää hüvasti, suvi, adjöö!

Kurb armastus

Kurb Armastus rändab mööda neid
platse ja tänavaid
ja seisatab hardunult
vaateakende all
tuul mantlihõlmales läheb
käed taskus on tal
Kurb Armastus
kõnnib taas Tartus taas tänavail
taas libedail kõnniteil
lumistel haljasaladel
härmatand Inglisillal
ja ühtegi inimhinge
ei kohta ta kunagi
isegi akendes mida ta
ainiti puurib
pole tulede kumagi
Kurb Armastus rändab mööda neid
platse ja tänavaid
mööda nii vaikkeid ja hämaraid
kuni leiab end lõppude lõpuks
tuisanud lumme puukuuris
inimtühjas ja külmas
pakuga kirve ees

Ballaad pirtsakast neiust

Kui sinule meeldib luule
ja muusika teater tants
siis kosida sind ei julge
küll iga lihtlabane mats

ja polegi tarvis matsi
või setusid suurelt maanteelt
sul ometi mitmeid printse
ka põlvitand jalgade ees

kuid sina ei võtnud neid vastu
ei kõlvanud ükski neist
kes oli liig paks kuid keegi
ei sobind ka kondiseist

kel oli sokikand auklik
kel lääpa tallatud king
kel aga kõik väliselt hiilgas
sel ometi ussitand hing

nii karmilt sa praakisid välja
kõik printsid ja kuningad
siis kurvalt ja lööduina välja
nad hoovile tulivad

ja valjult seal vandusid neidu
ah pirtsakat pruuti noort
kes sugugi kahjuks ei soovind
küll nende abi ja hoolet

ja vannutasid mind lolli
kes nägin kuis naerdi neid
et ära võtta mul endal
ehk paslik oleks see neid

sest minul on rumalad laulud
neid lauldakse purjuspäi
jah kuningale vaid siuke
nad hüüdsid kõlbab loll väi

ja sellest kiitusest kokku
su südames kukkuski kants
sest sinule meeldis mu luule
mu laulude peen elegants

Oma uue ülikonna mälestuseks

Üks koerake üks koerake kes tahab sääرده hüppa
ei tema tea ei tema tea mis jõud küll teda lükkab

ta klähvib kurjalt kurjalt ja hambaid mulle näitab
kuis verejanu silmis tal võib siukse tule läita

ja mina plagan nii kuis saan iseennast aita
nii jääbki koerakene must sääl maha ilma paita

ei teinud talle paid või hääd ei sügand pulstund karva
ja selles linnajaoski käin nüüd üldse üsna harva

AINULT VÄRVILISTELE
JA NÄRVILISTELE
MA LAULAN
OMA LAULE
AINULT JUUTIDELE
JA PRUUTIDELE
AVATUKS SAAB MINU
SÜÜTU SÜDA

SERGEI DOVLATOV

VIIES KOMPROMISS

Vene keelest tõlkinud Vilma Matsov

SÜNDIS INIMENE. Iga-aastast pidupäeva – Tallinna vabastamise aastapäeva – tähistatakse vabariigis laialdaselt. Tehased ja vabrikud, kolhoosid ja masinatraktorijaamad raporteerivad oma kõrgetest töötulemustest.

Neil päevil ületati veel üks ebatavaline rajajoon. Eesti pealinna elanike arv jõudis 400 000 inimeseni. Tallinna IV haiglas sündis Maia ja Grigori Kuzinil kauaoodatud esiklaps. Temal oligi õnn saada meie linna 400 000. kodanikuks.

"Poisist tuleb sportlane," naeratas peaarst Mihkel Teppe.

Õnnelik isa peitis kohmetult tööst parkunud rakkus käsi.

"Me paneme pojale nimeks Lembit," ütles ta, "saagu temast vägilane!..."

Tallinna tuntud poeet Boriss Štein pühendas õnnelikele vanematele luuletuse:

*Söekäikudes, kosmoseretkel,
ja tehaseis tuhandeis
pool miljonit kangelast hetkel.
Su esiklaps üks on neist.*

*Tahaksin meenutada Goethe sõnu: "Kui sünnib laps, sünnib uus maailm!"¹
Ma ei tea, kes sinust saab, Lembit?! Kas treial või kaevur, ohvitser või
teadlane. Üks on kindel: on sündinud Inimene! Inimene, kes on kutsutud ja
seatud olema õnnelik!*

("Sovetskaja Estonija", november, 1975)

Tallinn on väike intiimne linn. Kohtad tänaval tuttavat ja kuuled: "Tere, ma just otsin sind..." Otsekui käiks jutt asutuse sööklas...

Ühesõnaga, saanud teada, kui palju Tallinnas on elanikke, olin ma rabatud.

Asi oli nii. Toimetaja Turonok kutsus mu enda juurde ja ütles:

"Mul on konstruktiivne idee. Sellest võib tulla efektne reportaaž. Arutame üksikasju. Ärge ainult jämedaks minge..."

"Mul pole mõtteski jämedaks minna... Tulu sellest niikuinii ei tõuseks..."

"Juba te läksitegi jämedaks," muutus Turonok morniks, "te olete vahetpidamata jäme, Dovlatov. Te olete jäme isegi üldkoosolekul. Te pole jäme ainult siis, kui teid kohal ei ole... Arvate, et ma olen nii tume kuju? Et ainult lehti loengi? Tulge ükskord mulle külla. Siis näete, missugune raamatukogu mul on. Mul on muide ka revolutsioonieelseid väljaandeid..."

"Miks te mind kutsusite?" tahtsin ma teada.

Turonok jäi vait. Ajas enda äkki sirgu, otsekui lüüriliselt teemalt asjalikule üle minnes. Ta ütles enesekindlalt ja selgelt:

"Nädala pärast on Tallinna vabastamise aastapäev. Seda kavatsetakse suurejooneliselt tähistada, ka ajaleheveergudel. Me peame kajastama erinevaid teemasid: majanduslikke, kultuurilisi, olmelisi... Materjali valmistavad ette kõik osakonnad. Ka teile on ülesanne. Ja nimelt. Statistikabüroo andmetel on linnas ligi nelisada tuhat elanikku. Arv on mõnes mõttes tinglik. Nagu on tinglik ka linnapiir ise. Niisiis. Me pidasime nõu ja otsustasime: neljasaja tuhandes Tallinna kodanik peab sündima juubeli eelõhtul."

"Ma ei saa vist hästi aru."

"Lähetate sünnitusmajja. Ootate, kuni sünnib esimene laps. Kirjutate andmed üles. Küsitlete õnnelikke vanemaid. Räägite arstiga, kes sünnituse vastu võttis. Muidugi teete ülesvõtteid. Reportaaž läheb juubelinumbrisse. Honorar (ma tean, et see pole teile ükskõik) on kahekordne."

"Sellest oleksite pidanud alustama."

"Ahnus on üks teie ebameeldivaid külgi," nentis Turonok.

"Võlad, alimendid..." ütlesin mina.

"Jootte palju."

"Ka seda tuleb ette."

"Ühesõnaga. Mõte on selline. Sündis õnnelik inimene. Ma ütleksin koguni: inimene, kes on kutsutud ja seatud olema õnnelik!"

See tobe lause meeldis toimetajale niivõrd, et ta kordas seda veel kaks korda.

¹ Autori fantaasia. Goethe pole seda kirjutanud.

"Inimene, kes on kutsutud ja seatud olema õnnelik! Minu meelest päris hea. Võib-olla paneks selle pealkirjaks? Inimene, kes on kutsutud ja seatud olema õnnelik..."

"Eks pärast paistab," kõhklesin mina.

"Ja pidage meeles," – Turonok tõsis jutuajamist lõpetades püsti – "laps peab olema avaldamiskõlbulik."

"See on?"

"See on veatu. Ei mingeid kõrvalekaldeid ega ebameeldivusi. Ei mingeid keisrilõikeid ega üksikemasid. Et oleks täiskomplekt vanemaid. Et oleks terve, sotsiaalselt täisväärtuslik poiss."

"Ilmtingimata poiss?"

"Jah, poiss on kuidagi tähendusrikkam."

"Vaadake, mis ülesvõtetesse puutub... Arvestage, et vastsündinud on välimuselt üsna keskpärased..."

"Valige välja kõige parem. Oodake, aega on."

"Ootama peaks vähemalt neli kuud. Enne ta vaevalt inimese moodi välja näeb. Mõnele ei piisa viiekümnest aastastki..."

"Kuulge," vihastas Turonok, "ärge ajage demagoogiat! Teile anti ülesanne. Materjal peab kolmapäevaks koos olema. Te olete kutseline ajakirjanik... Mis mõtet on aega raisata?..."

Tõepoolest, mõtlesin ma, mis mõtet?...

Läksin alla baari ja tellisin džinni. Silmasin fotograaf Žbankovi, kes polnud just kuigi kaine. Lehvitasin talle. Viinaklaas käes, tuli ta minu lauda. Ta murdis poole minu võileivast endale.

"Sul oleks targem koju minna," arvasin ma, "maja on ülemusi täis..."

Žbankov kummutas klaasi tühjaks ja ütles:

"Tead, ma tegin enda lõplikult täis. Kas nägid minu fotot Fedja olukirjelduse kõrval?"

"Mina ajalehti ei loe."

"Fedjal ilmus "Molodjožkas" olukirjeldus. Õigemini visand. "Kolmekesi tormi vastu". Tuukritest. Kuidas nad põhjaläinud hinnalist lasti otsivad, saad aru. Liiati on torm tulemas. Kõrval on minu pilt. Kaks mees istuvad palgijupil. Veest turritab voolikuots. Nende semu müttab põhjas. Mina pildistasin, nagu asi oli, sain kuus kulli ja unustasin kogu loo. Ükskord kõndisin jälle sadamasse – mehed hirnuvad. Mina ei mõika midagi, saad aru. Välja tuli sihuke lugu. Neil on seal üks abitsehhi ülem Mironenko. Kord tulnud ta sööklast ja pannud kolmanda kai juures suitsu ette. Nii ja naa. Viskas koni minema. Rögistas, vabanda väljendust, ja sülitas suu hammastest puhtaks. Proteesidest muidugi. Aga tal oli seal kulda rohkem kui kaheksasaja kulli eest. Mees jooksis tuukrite juurde: "Poisid, aidake välja!" Need jagasid hoobilt asja ära: "Küll pärast tööd otsime." – "Ega ma võlgu jää." – "Kas näo peale pudeli teed?" – "Milles küsimus..." Mehed lõpetasid töö ja kukkusid traalima. Siis tuli Fedka ülesande pealt. Näeb, sihuke värk. Millega tegelete? Ajab mahtu üles, saad aru. Meestel

vähe piinlik. Näe, raisk, ütlevad, hinnaline last läks põhja. Fedja ei mõika midagi: Mis sinu nimi on? Mis sinu nimi on?... Mehed vastavad nagu kord ja kohus. Millega harvadel vabadel hetkedel tegelete? – Muusika ja maalikunstiga, seletavad nemad... Miks te nii hilja veel tööl olete? – Torm on tulemas, ütlevad mehed, peab kiirustama... Fedja helistas mulle toimetusse. Mina tuln, pildistasin, asjasse ei süvenenud... Kõige pullim, et see oli bassein, kunstlik värk. Seal ei saagi tormi olla..."

"Läheksid õige koju," soovitasin mina.

"Oota, see pole veel kõik. Mulle räägiti, kuidas lugu lõppes. Tuukrid leidsid proteesid üles. Mironenko oli õnnest segane. Vedas kõiki kõrtsu. Tellis viina. Mehed jõid. Mironenko näitas rahvale oma hambaid. Ütles poistele suured tänud, et välja aitasid ja üles leidsid. Kotkad, kiitis ta, eesrindlased, stahhaanovlased... Ühe laua taga uuriti hambaid, teise taga... Uksehoidjagi tuli asja kaema... Ansambli tromboonimängija... Ettekandjad vangutasid päid... Mironenkol ja tuukritel oli juba kuues pudel käigus, kui korraga löi mehe klaariks: proteesid olid läinud. Ta kukkus karjuma: "Tooge tagasi, raisad!" Kus sa enam leiad... Siin ei aita ka tuukrid..."

"Hea küll," ütlesin mina, "ma pean nüüd minema..."

Mul polnud tahtmist sünnitusmajja minna. Haigla õhkkond mõjub mulle ängistavalt. Juba viigipuud üksi on midagi väärt...

Läksin Marina osakonda. Ta ütles:

"Ah see oled sina... Anna andeks, tööd on palju."

"On midagi juhtunud?"

"Mida siin juhtuda saab? Rassin tööd teha..."

"Mille kallal sa rassin?"

"Juubel ja nii edasi. Meie oleme ju tumedad kujud ja romaane ei kirjuta..."

"Miks sa vihane oled?"

"Mille üle ma peaksin rõõmustama? Sa kaod kuhugi ära. Kord on sul meeletu armastus, siis luusid nädal otsa ringi..."

"Mis tähendab: luusid ringi?! Ma käisin Saaremaal komanderingus. Olin võõrastemajas lutikate närida..."

"Need polnud lutikad," tõmbas Marina silmad kahtlaselt vidukile, "need olid linnukesed. Vastikud räpased litsid. Mida nad sinus leiavad? Sa oled alatasa rahast lage, alatasa pohmellis... Paneb imestama, kuidas sa mõnd haigust pole saanud..."

"Mis haigust võib lutikatelt saada?"

"Kui sa vähemalt ei valetaks! Kes oli see punase peaga tõmblev tapuritiv? Ma nägin sind hommikul bussiaknast..."

"See ei olnud punase peaga tõmblev tapuritiv. See oli metafüüsik ja poeet Vladimir Erl. Tal on selline soeng..."

Korraga sain aru, et Marina hakkab kohe nutma. Nuttis ta aga ennast säästmata, meelegeitlikult, kibedalt ja karjatustega. Nagu näitlejanna pärast etendust...

"Palun rahune. Kõik on hästi. Kõik teavad, et ma sinust hoolin..."

Marina võttis tillukese roosa taskurätiku ja kuivatas silmi. Siis ütles rahulikult:

"Kas sa suudad vahel tõsine olla?"

"Muidugi."

"Ma pole kindel. Sa oled täiesti vastutustundetu..."

Nagu lõoke... Sul pole ei aadressi, varandust ega eesmärki... Ei ole tõsise-
maid kiindumusi. Mina olen lihtsalt üks juhuslik punkt ilmaruumis. Aga ma
lähenen neljakümnele. Ma pean oma elu kuidagi ära korraldama."

"Minagi lähenen neljakümnele. Tegelikult olen küll üle kolmekümne. Ma
ei saa aru, mida tähendab: elu ära korraldama... Kas tahad mehele minna? Mis
sellest muutuks? Mida annaks see lollakas templijälg? Nagu hobuse põletus-
märk... Kuni mul on hea, olen ma siin. Kui küll saab, lähen minema. Nõnda
jääb see alati..."

"Ma ei taha mehele minna. Mis peigmees sa oleksidki! Ma tahan lihtsalt last.
Enne kui on hilja..."

"Eks sünnita. Aga pea meeles, mis teda ees ootab."

"Alati näed sa kõike mustades värvides. Miljonid inimesed elavad ja teevad
ausalt tööd. Pealegi, kuidas ma üksi sünnitan?"

"Miks üksi? Ma... võin aidata. Kui asja materiaalsest küljest vaadata, siis
teenid sina kolm korda rohkem kui mina. Nii et minust sa tegelikult ei sõltu..."

"Ma ei räägi sellest..."

Helises telefon. Marina võttis toru.

"Ah nii? See on tore... Ta on just siin..."

Kukkusin kätega vehkima. Marina noogutas mõistvalt.

"Ma räägin, et ta oli just siin... Ei oska öelda. Küllap joob kusagil."

No on madu, mõtlesin ma.

"Tsehhanovski otsib sind. Tahab võlga tagasi maksta."

"Mis temaga lahti on?"

"Sai raamatu eest raha kätte."

""Karavan läheb taevasse"?"

"Miks karavan? Raamatu pealkiri on "Oodake järge"."

"Üks kama kõik. Olgu peale, ma lähen."

"Kuhu sa lähed? Kui see pole saladus..."

"Kujuta ette, sünnitusmajja..."

Vaatasin ajalehti täis laudu. Tundsın tubaka ja liimi lõhna. Tajusin säärast
ahastamapanevat lootusetust ja ängi, et isegi haigla õhkkond ei heidutanud
mind enam.

Ukse taga sain aru, et Marina oli hetk tagasi karjunud:

"Lase varvast, armetu joodik!"

Istusin bussi ja sõitsin Karl Marxi puiesteele. Jäin bussis tukkuma. Vähe aja
pärast ärkasin peavaluga. Põiki üle sünnitusmaja vestibüüli minnes nägin
ennast vilksamisi peeglist ja pöörasin pilgu ära...

Mulle tuli vastu valge kitliga naine.

"Kõrvalised isikud ei tohi siia tulla."

"Aga kõrvalised pisikud?" küsisin ma.

Õde jäi jahmunult vait. Näitasin talle toimetuse töötõendit. Läksin teisele korrusele. Vormitute haiglakitlitega naised tegid trepimademel suitsu.

"Kust ma peaarsti võin leida?"

"Järgmiselt korruselt, lifti vastast."

Kui lifti vastast, siis on ta tagasihoidlik inimene. Lifti vastas on lärmakas, ukсед pauguvad..

Astusin sisse. Umbes kuuekümnepaastane eesti mees tegi lahtise õhuakna all võimlemisharjutusi...

Eestlase tunnen ma hoobilt ära. Nende välimuses ei ole midagi kriiskavat ega pealetükkivat. Neil on lips alati ees ja püksiviik sirge. Pisut nõrk lõug ja rahulik silmavaade. Või leidke üks venelane, kes teeks ihuüksinda võimlemist...

Näitasin oma töötõendit.

"Mina olen doktor Mihkel Teppe. Istuge. Millega võin kasulik olla?"

Rääkisin asja ära. Doktor ei imestanud. Mida ajakirjandus ka ette ei võtaks, realugejat on raske üllatada. Kõigega ollakse harjunud...

"Arvan, et see pole keeruline," ütles Teppe, "kliinik on väga suur."

"Kas teile antakse teada igast vastsündinust?"

"Ma võin teha korralduse."

Ta võttis telefonitoru. Ütles midagi eesti keeles. Siis küsis minult:

"Tahate vaadata, kuidas sünnitus käib?"

"Hoidku jumal! Mina tahan ainult lapse parameetrid üles kirjutada, talle pilgu heita ja isaga juttu ajada."

Doktor helistas veel kord. Ta ütles jälle midagi eesti keeles.

"Praegu üks sünnitab. Mõne aja pärast helistan ma uuesti. Loodan, et kõik läheb hästi. Ema on terve... Selline täidlane ja blond," läks doktor teemast pisut kõrvale.

"Kas te ise olete abielus?" huvitusin ma.

"Muidugi."

"Ja lapsi on?"

"Poeg."

"Kas olete mõelnud, mis teda ees ootab?"

"Mis siin mõelda. Ma tean täpselt, mis teda ees ootab. Teda ootab range režiimiga vangilaager. Ma rääkisin advokaadiga. Allkirigi on juba võetud..."

Teppe ütles seda rahulikult ja lihtsalt. Otsekui käiks jutt igapäevasest meeldivast asjast.

Alandasin häält ning küsisin usalduslikult ja konspiratiivselt:

"Kas Soldatovi kohtuasi?"

"Mis?" ei taibanud doktor.

"Kas teie poeg võitleb Eesti taassünni eest?"

"Minu poeg," raius Teppe, "on spekulant ja joodik. Tema pärast võin ma rahulik olla ainult siis, kui ta on trellide taga..."

Vaikimine.

"Omal ajal olin ma saartel velsker. Võitlesin Eesti korpuses. Tööl on mind edutatud. Ma ei tea, miks see nii on läinud. Nii mina kui ka mu naine oleme positiivsed inimesed, poiss on aga negatiivne..."

"Poleks paha ka temaga rääkida."

"Temaga pole võimalik rääkida. Ma küsisin: "Jüri, mispärast sa mind põlgad? Ma olen kõike saavutanud visa tööga. Mul on olnud raske elu. Praegu on mul hea positsioon. Mis sa arvad, miks mind, lihtsat velskrit, määrati paarstiks?..." Tema ütles: "Sellepärast, et kõik su targad kolleegid on maha lastud..." Otsekui oleksin mina nad maha lasknud..."

Helises telefon.

"Ma kuulen," ütles Teppe vene keeles, "see on tore."

Siis läks ta üle eesti keelele. Jutt käis sentimeetritest ja kilogrammidest.

"No nii," ütles ta, "patsient üheksandast palatist on sünnitanud. Neli kilo kakssada ja viiskümmend kaheksa sentimeetrit. Tahate näha?"

"Pole oluline. Lapsed on kõik ühte nägu..."

"Ema nimi on Okas. Hilja Okas. Tuhande üheksasaja neljakümne kuuendal aastal sündinud. Töötab "Punases Retis" normeerijana. Isa on Magabtša..."

"Mis tähendab Magabtša?"

"See on perekonnanimi. Ta on Etiopiast. Õpib merekoolis."

"On ta must?"

"Ma ütleksin, šokolaadikarva."

"Kuulge, see on ju huvitav. Siit hakkab kooruma internatsionalism. Rahvas-
te sõprus. On nad registreeritud?"

"Muidugi. Mees saadab naisele iga päev kirju.

Alla kirjutab: "Sinu sojabatoonike.""

"Tohib, ma helistan?"

"Olge lahke."

Helistasin toimetusse. Turonok võttis toru.

"Turonok kuuleb."

"Just praegu sündis üks poiss."

"Milles on asi? Kes räägib?"

"Dovlatov. Ma olen sünnitusmajas. Te andsite mulle ülesande..."

"Jaa, ma tean küll."

"Niisiis, sündis poiss. Suur ja terve... Viiskümmend kaheksa sentimeetrit.
Kaalub ligi kakssada... Isa on etiooplane."

Saabus rusuv vaikus.

"Ma ei saanud aru," ütles Turonok.

"Etiooplane, Etiopias sündinud," seletasin mina. "Õpib siin... Marksist,"
lisasin ma millegipärast.

"Kas olete purjus?" küsis Turonok teravalt.

"No kuulge?! Ma täidan ülesannet."

"Ülesannet... Millal see teid enne on takistanud?! Kes detsembris rajooni
parteiaktiivi täis oksendas?..."

"Teate, ma ei saa telefoni kaua kinni pidada... Just praegu sündis poiss. Tema isa on meie suhtes sõbralik etiooplane."

"Tahate öelda, et ta on must?"

"Pigem šokolaadikarva."

"Nii et ikkagi neeger?"

"Loomulikult."

"Ei tea, mis siin loomulikku on?"

"Kas teie meelest etiooplane ei olegi inimene?"

"Dovlatov," ütles Turonok piinatud häälega, "Dovlatov, ma vallandan teid... Te labastate kõike ilusat... Jätke oma tatine etiooplane sinnapaika! Oodake, kuni sünnib normaalne – kas kuulete? – normaalne inimlaps!..."

"Hea küll," olin ma nõus, "ma ju ainult küsisin..."

Kuulsin kinnist tooni. Teppe vaatas mind kaastundlikult.

"Ei sobi," ütlesin ma.

"Mul oli kohe kahtlus, kuid ma jätsin selle enda teada."

"Ah olgu..."

"Kohvi tahate?"

Ta võttis kapist pruuni purgi. Telefon helises jälle. Teppe rääkis tükk aega eesti keeles. Jutt käis nähtavasti asjast, mis minusse ei puutunud. Ootasin, kuni ta lõpetab, ja küsisin:

"Kas ma võin siis sirmi taha magama heita?"

"Muidugi võite," ei imestanud Teppe. "Kas tahate mu tolmutantlit peale võtta?"

"Niisama käib küll."

Võtsin saapad jalast ja heitsin pikali. Ma pidin keskendumas. Muidu vajuks tegelikkus lootusetult laiali. Korraga nägin ennast eemalt, olin nõutu ja totra näoga. Kes ma olen? Miks ma siin olen? Miks ma lesin siin sirmi taga ja ootan tont teab mida? Kui tobedalt mu elu on läinud!...

Ärgates nägin Teppet enda kohale kummardumas.

"Vabandage, et tülitän... Aga teie tuttav sünnitas praegu."

"Marina!" käis mul kerge ehmatusega läbi pea. (Igatüks teab, et ehmatada võib ka nagu muuseas.) Peletasin tobeda mõtte eemale ja küsisin:

"Missugune tuttav?"

"Noortelehe ajakirjanik Rumjantseva."

"Ah soo, Leena, Boriss Šteini naine. Tõepoolest, teda pole maikuust saadik näha olnud..."

"Nüüdsama sündis tal laps."

"Täitsa põnev. Küllap toimetaja jääb rahule. Lapse isa on tuntud Tallinna luuletaja. Ema on ajakirjanik. Mõlemad on parteilased. Štein kirjutab sel puhul ballaadi..."

"Mul on teie pärast hea meel."

Helistasin Šteinile.

"Tere, sulle võib õnne soovida..."

"Vara veel. Vastuse saan ma kolmapäeval."

"Mis vastuse?"

"Kas sõidan Rootsi või ei sõida. Nad ütlevad, et mul ei ole kapitalimaadesse sõiduks kogemusi. Aga kust ma neid kogemusi võtan, kui sõita ei lasta?... Oled sa kapitalimaades käinud?"

"Ei ole. Mind ei lasta sotsialismimaadessegi. Tahtsin Bulgaariasse sõita..."

"Mina olen koguni Jugoslaavias käinud. Jugoslaavia on ju peaaegu nagu kap..."

"Ma helistan kliinikust. Sul sündis poeg."

"Ai sa raisk!" karjatas Štein. "Ai sa raisk!..."

Teppe ulatas mulle varesejalgadega paberilehe.

"Pikkus on viiskümmend kuus, kaal kolm üheksasada. Leena enesetunne on hea."

"Ai sa raisk," ei saanud Štein pidama, "ma võtan kohe takso ja põrutan sinna."

Nüüd oli vaja kutsuda fotograaf.

"Helistage, helistage," ütles Teppe.

Helistasin Žbankovile. Toru võttis Leena.

"Žbankov tunneb ennast halvasti," ütles ta.

"On ta täis või?" pärisin mina.

"Nagu orikas. Kas sina jootsid teda?"

"Ei midagi seesugust. Ja üldse, ma olen tööl"

"Hea küll, anna andeks."

Helistasin Malkielile.

"Tule juubelinumbrisse last pildistama. Šteinil sündis poeg. Honorar on muide kahekordne..."

"Kas tahad tema lapsest kirjutada?"

"Mis siis?"

"Siis on see, et Štein on juut. Iga juuti tuleb aga kooskõlastada. Sa oled lootusetult naiivne, Serž."

"Ma kirjutasin Kaplanist ega kooskõlastanud."

"Võiksid veel öelda, et Glikmanist. Kaplan on oblastikomitee büroo liige. Ära Kaplanit ja Šteini ühe pulga peale pane..."

"Ega ma panegi. Štein on hulga mõnusam mees."

"Seda halvem talle."

"Selge. Aitäh, et hoiatasid."

Ütlesin Teppele:

"Tuleb välja, et ka Štein ei sobi."

"Seda ma kartsin."

"Ei tea, kes mind üles ajas?"

"Mina ajasin. Aga kahtlus oli ikka."

"Mida siis teha?"

"Kohe sünnitab veel üks. Aga võib-olla ongi sünnitanud. Ma küsin järele."

"Lähnen jalutan pisut väljas."

Haigla ees armetul väljakul patseerisid kassid. Tumedate raagus paplite oksad kriiksusid teravalt. Kõhn kühmus noormees lükkas kärul kolisevat metallnõu. Luitunud helesinine kittel tegi ta vanaeide sarnaseks.

Nurga tagant tuli Štein.

"Soovin õnne."

"Aitäh, vana, aitäh. Saatsin praegu Leenale paki... Enesetunne on kuidagi kentsakas! Sel puhul peaks nagu viina võtma."

Sinuga viina võtta, mõtlesin ma... Puhas ajaraiskamine.

Ma ei tahtnud teda kurvastada ega öelnud, et tema laps välja praagiti. Kuid Štein oli asjaga kursis.

"Kas teed juubelimaterjali?"

"Püüan."

"Tahad meid kuulsaks teha?"

"Tead," ütlesin ma, "siin on vaja kas töolis- või kolhoosiperet. Teie olete aga intelligendid..."

"Kahju. Ma kirjutasin taksos juba luuletuse valmis.

Lõpp on selline:

Söekäikudes, kosmoseretkel,

ja tehaseis tuhandeis

pool miljonit kangelas hetkel.

Mu esiklaps üks on neist."

Ma imestasin:

"Mis esiklaps ta sul on? Sul ju täiskasvanud tütar."

"See on esimesest abielust."

"Ah soo," ütlesin mina, "siis on kõik korras."

Štein jäi mõttesse ja ütles äkki:

"Nii et antisemitism on ikkagi olemas."

"Paistab küll."

"Kuidas saab see siin olemas olla? Meie riigis, kus just nagu..."

Katkestasin teda:

"Riigis, kus kõige tähtsam surnukeha on veel matmata... Kus riigi nimigi on vale..."

"Kas sinu meelest on kõik vale?!"

"Minu kirjatükid on valet täis ja sinu närused luuletused ka! Kus oled sa eestlast kosmoses näinud?"

"See on ju metafoor."

"Metafoor... Valel on kümneid sellised põrandaaluseid varjunimesid!"

"Võiks arvata, et ainult sina oled aumees. Aga kes kirjutas BAMist terve jutustuse? Kes ülistas tšekist Timofejevit?"

"Ma jätan selle töö maha. Küll sa näed..."

"Siis võid ka teistele nina alla hõõruma hakata."

"Ära pane pahaks."

"Pagan, tuju rikkusid ära... Ole terve."

Teppe ootas mind lävel.

"Sünnitas Kuzina kuuendast palatist. Siin on andmed. Ema on eestlane, mootorkärujuht. Isa on venelane, laevaremonditehase treial, NLKP liige. Laps on normi piires."

"Jumal tänatud, see vist sobib. Ma helistan igaks juhuks."

Turonok ütles:

"Tore. Aga leppige kokku, et lapsele pandaks nimeks Lembit."

"No kuulge," anusin mina, "kes paneb oma lapsele nimeks Lembit! Liiga vanamoeline. Lausa rahvaluule..."

"Pangu ikka. Neil ükskõik. Lembit on tore mehelik nimi ja kõlab sümboolselt... Juubelinumbris mõjub see hästi."

"Kas teie paneksite oma lapsele nimeks Bova? Või Mikula?"

"Ärge ajage demagoogiat. Teile on antud ülesanne. Kolmapäevaks peab materjal valmis olema. Kui nad pole Lembituga nõus, siis pakkuge raha."

"Kui palju?"

"Umbes kakskümmend viis rubla. Ma saadan ka fotograafi. Mis on vastsünnidinu perekonnanimi?"

"Kuzin. Kuues palat."

"Lembit Kuzin. Kõlab hästi. Tegutsege."

Küsisin Teppelt:

"Kust ma isa leian?"

"Vaadake. Istub akna all murul."

Läksin alla.

"Hei, kas teie olete Kuzin?" küsisin ma.

"Kuzin mis Kuzin, aga mis sellest kasu on?!"

Seltsimees oli nähtavasti filosoofilises meeleolus.

"Lubage, ma õnnitlen teid," ütlesin ma. "Teie laps on meie linna 400 000 kodanik. Mina olen ajalehe juurest. Tahan teie perekonnast kirjutada."

"Mida siin kirjutada on?"

"Noh, teie elust..."

"Ega midagi, elu on hea... Käime tööl nagu kord ja kohus... Laiendame silmaringi... Meist peetakse lugu..."

"Kui läheks õige kuhugi, ajaks juttu."

"Te mõtlete viinavõtmist?" elavnes Kuzin.

Ta oli pikka kasvu, kandilise lõua ja lapselike süütute ripsmetega. Kuzin tõusis kärmelt püsti ning kloppis püksipõlved puhtaks.

Läksime "Kosmosesse" ja istusime akna alla. Saal oli veel pooltühi.

"Mul on kaheksa rubla," ütles Kuzin, "ja terve pudel märjukest."

Ta võttis portfelligist pudeli kuuba rummi ja peitis selle aknakardina taha.

"Võtame petteks kolmsada grammi?"

"Ja õlut," lisasin ma, "kui see on külm..."

Tellisime kolmsada grammi viina, kaks salatit ja kummalegi ühe kotleti.

"Suitsuribi soovite?" küsis kelner.

"Aura ära," viskas Kuzin.

Saal oli tühjavõitu. Poodiumil istus neli pillimeest.

Klaver, kitarr, kontrabass ja löökriistad. Tammepuust noodipulte ehtisid plekist lüürad.

Kitarrimängija pühkis kingad vargsi taskurätikuga puhtaks, astus mikrofoni juurde ja ütles:

"Meie Vasalemmast tulnud sõprade soovil..."

Ta tegi tähendusrikka pausi.

"Tuleb ettekandele lüüriline laul "Vihma tilgub larhvile!"

Puhkes kirjeldamatu, läbi võimendite paisutatud lärm. Pillimehed karjusid midagi kooris.

"Kas tead, mis koht on Vasalemma?" muutus Kuzin lõbusaks. "Seal on Eesti kõige suurem kinnipidamiskoht. Parandusliku töö koloonia, tapivangla ja tugevdatud režiimiga barakk... Noh, läks!"

Ta tõstis klaasi.

"Sinu terviseks! Sinu poja terviseks!"

"Meie kohtumise terviseks! Ja et see viimaseks ei jääks..."

Kaks paari tantsis äraolevalt laudade vahel. Mustvalges univormis kelnerid olid kui pingviinid.

"Teise jala jaoks ka?"

Jõime veel.

Kuzin hammustas kiiresti peale ja alustas:

"See, kuidas meil kõik algas, on täitsa kino. Mina töötasin laevaremondis ja elasin üksi. Siis sain tuttavaks ühe manniga, tema ka üksik. Et ta lausa peletis oleks olnud, seda öelda ei saa, oli sihuke mõtlik. Naine hakkas minu juures käima, pesu pesema, triikima... Kokku elama hakkasime lihavõtte paiku... Ei, valetan, Püha Maarja päeval... Enne oli mul peale tööd... vaakum... Palju sa ikka viina võtad? ...Elasime koos ligi aasta... Mitte ei jaga, kuidas ta rasedaks võis jääda... Tavaliselt lesis ta nagu puunott. Mina küsisin: "Ega sa magama ole jäänud?" – "Ei," kostis tema, "ma kuulen küll." – "No kirest sa just ei lõõma," ütlesin mina. Tema vastas: "Köögis on vist tuli põlema jäänud..." – "Miks sa nii arvad?" – "Vaata, kuidas voolumõõtja keerleb..." – "Sa võiksid temalt õppust võtta..." arvasin mina. Nii me aasta otsa elasimegi..."

Kuzin võttis kardina tagant rummipudeli ja kallutas seda ahvatlevalt. Me jõime veel.

Kitarrist kohendas pintsakut ja hüüdis.

"Nüüd esitame ukse kõrval istuva Tolik B. soovil..."

Ta tegi pausi ja ütles veel suurema rõhuga:

"Esitame lüürilise laulu: "Mis kihvti oled sa mul sisse jootnud?"."

"Oled sa ise abielus?" tundis Kuzin huvi.

"Olin."

"Aga praegu?"

"Praegu justku ei ole."

"Lapsi on?"

"On."

"Mitu?"

"Palju... Üks tütar."

"Võib-olla läheb kõik veel hästi?"

"Vaevalt küll..."

"Lastest on kahju. Ega lapsed süüdi ole... Isiklikult mina kutsun neid "elu õiteks"... Teeme ehk veel ühe?"

"Olgu."

"Õllega."

"Muidugi..."

Ma teadsin, et veel kolm pitsi ja tööga on asjad ühel pool. Seetõttu on hea juua hommikul. Jood ja oled kogu päeva prii...

"Kuule," ütlesin ma, "pane oma pojale nimeks Lembit."

"Misjaoks Lembit?" imestas Kuzin. "Meie mõtlesime panna Volodja. Mis asi see Lembit on?"

"Lembit on nimi."

"Kas Volodja ei ole nimi?"

"Lembit pärineb folkloorist."

"Mis asi see folkloor on?"

"Rahvalooming."

"Mis see rahvalooming siia puutub?! Mina tahan omaenese poja nimeks panna Volodja... Sellele sitavaresele nime leidmine on ju ka keeruline värk. Minule pandi nimeks Griša ja mis välja tuli? Kes ma nüüd olen? Jota... Oleks võinud kohe Jota nimeks panna... Kas võtame?"

Me võtsime, nüüd juba ilma sakusmendita.

"Paned nimeks Volodja," seletas Kuzin pikalt-laialt, "aga välja tuleb parm. Muidugi sõltub palju kasvatusesst..."

"Kuule, sa pane talle Lembit nimeks ajutiselt. Meie toimetaja lubas selle eest plekki anda. Kuu aja pärast, kui teda registreerima lähed, paned talle teise nime..."

"Palju ta annab?"

"Kakskümmend viis."

"Kaks poolikut ja sakusment. Seda siis, kui kõrtsus..."

"See on miinumum. Istu siin, ma lähen helistan..."

Läksin alla telefoniautomaadi juurde. Helistasin kontoris. Toimetaja oli veel tööl.

"Kõik on kombes! Isa on venelane, ema eestlane. Mõlemad on laevarem..."

"Teie hääl on imelik," nentis Turonok.

"Automaadi viga... Saatke raha Hubertiga kohe siia."

"Mis raha?"

"Stiimuliks mõeldud raha. Et nad paneksid lapsele nimeks Lembit... Isa on kahekümneviieka eest nõus. Muidu lubab panna Adolf..."

"Dovlatov, te olete purjus!" ütles Turonok.

"Mitte sinnapoolegi."

"Olgu peale, küll me selgust saame. Materjal peab kolmapäevaks valmis olema. Hubert sõidab kohe välja. Oodake teda Raekoja platsil. Ta toob teile võtme..."

"Võtme?"

"Jah. Sümboolse võtme. Õnnevõtme. Andke see isale... Vastavas miljöö. Võti maksis kolm kaheksakümmend. Selle võtan ma kahekümne viiest rublast maha."

"See pole aus," protesteerisin mina.

Toimetaja pani toru hargile.

Läksin teisele korrusele. Kuzin tukkus, pea laual. Tema põse all oli püsti leivataldrik.

Raputasin teda õlast.

"Kuule, ärka üles!" ütlesin ma. "Hubert ootab meid..."

"Mis!" ehmus Kuzin, "Hubert? Aga sina ütlesid, et Lembit."

"Lembit ei oota. Lembit on sinu poeg. Ajutiselt..."

"Jaa, mul sündis poeg."

"Kelle nimi on Lembit."

"Kõigepealt Lembit ja siis Volodja."

"Aga toob meile raha."

"Mul on raha," ütles Kuzin, "kaheksa rubla."

"Me peame ära maksma. Kus kelner on?"

"Hei! Suitsuribi, kus sa oled?" kisendas Kuzin.

Tuli kelner, huuled tuimalt kokku pigistatud.

"Üks taldrik on katki," märkis ta.

"Mhõh," ütles Kuzin, "ma käntsasin lõustaga trahh! vastu lauda."

Ta koukis häbelikult põuetaskust killud välja.

"Ja tulettruumis on mööda lastud," lisis kelner, "korralikum peab olema..."

"Tee, et sa kaod," vihastas Kuzin äkki, "kuuled või? Muidu ma poleerin su kiilaka ära!"

"Ei soovita, ma olen tööl. Võite veel kinni minna."

Andsin kelnerile raha.

"Ärge pange pahaks," vabandasin ma, "mu sõbral sündis poeg. Ta elab seda üle."

"Kui nina täis võtsite, siis käituge kultuuriselt," jättis kelner meid rahule.

Tasusime arve ja läksime välja vihma kätte. Hubert ootas meid Raekoja ees. Ta andis signaali ja lõi autoukse lahti. Me ronisime sisse.

"Raha on siin," ütles Hubert, "toimetaja kardab, et sa kukud jooma..."

Võtsin pimedas rublad ja kopikad vastu...

Hubert ulatas mulle raske karbi.

"Mis asi see on?"

"Pihkva suveniir".

Tegin karbi lahti. Seal oli väikese balalaika suurune anodeeritud võti.

"Ah jaa," tuli mulle meelde, "õnnevõti!"

Avasin ukse ja viskasin võtme prügikasti. Ütlesin Hubertile.

"Lähme võtame pisut."

"Ma olen roolis."

"Jäta masin siia ja lähme."

"Ma pean veel toimetaja koju viima."

"Küll läheb ise, va rasvahani..."

"Saad aru, nad lubasid mulle korteri anda. Kui seda poleks...!"

"Tule ela minu juures," kutsus Kuzin, "eide saadan ma maale. Pihkvamaale, Ussohhi. Seal pole margariini suvest saadik nähtud..."

"Poisid, mul on aeg minna," ütles Hubert...

Kobisime jälle vihma kätte. Restorani "Astoria" aknad helkisid kutsuvalt. Tänavalatern valgustas ukse ees värvilist laiku...

Kas tasub üksipulgi kirjeldada, mis edasi sai? Kuidas mu kaaslane lavale ronis ja lõugas: "Nad on Venemaa maha müünud!..." Kuidas ta uksehoidjale niisuguse obaduse andis, et selle nokkmüts laoruumi veeres... Kuidas meid miilitsasse viidi... Ja kuidas meid tänu minu töötõendile vabaks lasti... Kuidas ma oma märkmiku ära kaotasin... Ja pärast ka Kuzini enda...

Ärkasin keset ööd Marina juures. Kahvatu hämarus täitis tuba. Äratuskell tiksus talumatult valjusti. Oli tunda nuuskpiirituse ja märgade riiete lõhna.

Puudutasin tursunud kriimustust oma meelekohal.

Marina istus mu kõrval, kurb ja veidi norgus. Ta silitas hellalt mu pead. Silitas ja kordas:

"Vaene poiss... Vaene poiss... Vaene poiss..."

Kellega ta räägib, mõtlesin ma, kellega ta ometi räägib?...

SERGEI DOVLATOV sündis 1941. a Ufaas. Hiljem elas ja õppis Leningradis. Kolm aastat töötas ta Tallinnas ajakirjanikuna. Oma proosaloomingut ei õnnestunud tal NSV Liidus avaldada. 1976. a ilmus S. Dovlatovi esimene jutustus Läänes. 1978. a emigreeris ta USAsse. Kaheteistkümne aasta jooksul ilmus temalt kaksteist raamatut, mida tõlgiti nii Ameerikas kui ka Euroopas. S. Dovlatov suri 1990. a suvel.

1995. a avaldab kirjastus "Kupar" S. Dovlatovi loomingut ka eesti keeles.

V. M.

ART LEETE

hommikul
on mul paksud riided seljas
päike tõuseb
ussid urgu lähevad

koerad on tee pääl
kivilaigulised
mina kauge tuul

pikad ojad
sinu pääs pole maad ega taevast
ega taimegi

habras õdu
otsid mõnda hetke
hämär rännak
yle halli põõsa

segane päev
pilved muudavad inimesi

tuul viib vihma
yle põllu
sina tume öö

vaikime tyhjaks
oma pääd

väljapääsu polegi
ikka edasi ja edasi
kutsuvad hääbuvad metsad

valgete hommikute
võõrad mõtted
aina lage maa

kurbus tuli öösel
vaikse tõe selginemine
sinu silmades

puude kiire muutumine
inimesed vahetavad elusid
majade soe äng

mõts heläs vasta
lumejahedust
sina rahekivirabin

lõputud sõnad puudest
suudame imestada
tegude tõlkimatut kujustikku
näen inimesi
nad oskavad mööduda mööda sõnu
tule vajume sohu

juba hämardub
aeg lahkuda
või kibestuda

öökobinad
silmade segane tumenemine
kivid pärani

VEIKO VANGONEN

HÖRGUTAV HIRM

...Trepilaskuvad astmed. Allmaiselt videv, morn tehisvalgus. Üksioleku rõhuv pinged; rahu ja kartmatuse kohtlane teesklus. Hillitsetud liigutuste lagedail seintel plaksuga võimenduvad kajad. Uste psühhotraumaatiline krägin. Heitlus eneses... Ning taas trepp, ülalt astmerea lõpult kumav päevavalgus.

Lõpusirge, kus mõistus Teid lõplikult maha jätab. Suutmata end kauem talitseda, vaatate tagasi...

Kahtlemata olete kogenud midagi ligilähedast, käies üksi keldris. Võib-olla tormanud tagasi vaatamata üles, sest... olete normaalne inimene. Jah, see on ju vaid hirm, psüühika tavaproduct. Ei saa ometi fantaasiat amputeerida nagu mõnd jäset...

Tohin Teid veidikeseks paluda, jah?

Kas jagub Teil mõnikord aega ja tahet jälgida kella töötamist? Kui, siis teate vast, kuidas tekib hirm. Tabamatu, meeletlikult lummas on osutite kulg. Te ei märka liikumist ennast, pidades kummatigi tagantjärele täheldama silmanähtavat asendivahetust numbriplatool. – Selline peitlik käik, niisugune määratu, fikseerimatu muudatus loob mingi ebaratsionaalse tarbe, mingi igatsuse defineerida viirastust...

Aga mis Te järgnevast arvate? – Seda rääkis kord mu kamraad – sedasorti, kellega koosviljeldud lollused ühendavad kindlamini mis tahes asisest koostööst või arukast projektist.

Ajal, kui ta organiseeritud ehitustegevusest lahkus ning hea puusepana erapraksise asutas, viis töö teda pea terve kuu aja jooksul tagasi kodulinna koolimajja, kus õhtuti vaikuses ning rahus päeval kohaletoodud uut mööblit üles seada ja lagunevaid pinke ja muud koli parandada võis. Muide, töö ajal ta ei joo kunagi. Ta rääkis umbes nii:

"Tead sa, mis tunne on töötada üksinda absoluutses vaikuses, mida pilkastele akendele ajuti trummeldav sügisvihm parajaiks seanssideks lõigub, et su hing kõige täiega seest kätte saada? – Milline õõnes kaik on igal kolinal ja sammul, milline iletav laja vähimalgi haamrikoputusel neis vanades kõrgetes ruumides kahel pool kuratlikult tühja, vastikult pikka koridori! Kui absurdne, kui v a e n u l i k võib olla vaikus majas, mis kogu päeva kihab, sumiseb, rökkab! Kui rive, jultunud – kui k a r i s t a m i s t v ä ä r t tundub iga kõlks vastu lähenevat ööd vanas väsinud hoones...

Arvad, et plöman? – Aga mina ütlen, et päeval siin mõeldud mõtete, tuntud tunnete hoovus langeb nagu jahtudes lagede alt, täidab ühtlaselt ruumi ja viibib, viibib üksildast nokitsejat tunnistades imestunud, lõikaval pilgul, et leida teed tema juurde...

Ja siis, kui kauge peatäna juhuslikud hääled sootuks vaikivad ning vihmal pole enam midagi öelda, laotub tõeline kabelilumm üle hüljatud hoonekorpuse, sest sa ei söanda, ei julge enam teha ainsatki liigutust ega sammu. Luminestsentslampide nõrk plirin on taandunud kuhugi eemale, kus pole ähvardavalt õhus fluktuueerivat keeldu. Just sel hetkel tunned: naeruväärne kinnismõte, mis jälitas sind kogu õhtu, jabur tundmus, et keegi seisab sinu selja taga ja ootab, kaanides raske pilguga su biovälja, millal sa ümber pöördud – see endalegi häbistav totter aimus kellegi kohaloleku ebamaisest painest – on muutunud füüsiliselt häirivaks tõsiasiaks.

Kuum tugev hirmujuga käib nagu toober kärakat rinnast läbi. Koogutan põlvili põrandal kui teolt tabatud nekrolaat ega julge isegi mõelda. Sest mõistus kinnitab: "Närvid. Keera ringi – see tuleb närvidest!" Tõded: "Loomulikult, närvide vingerpuss." Ja usud ja – saad aru – t e a d k i n d l a l t, et pole seal kedagi, ent selja taha vaatamast targu hoidud..."

"Mina: "Aga miks ikka, kuradi pihta?!"

Ja tema mulle toonil, mis veennuks iga kuuljat: "Aga mis siis, kui o l e k s o l n u d? Ei, ma teadsin küll, et kedagi pole, aga ütle, mis ma siis oleksin pidanud tegema, kui ta, vana raisk, oleks ikka olnud seal, ah?! Mis ma s i i s oleks tegema pidanud, ütle mulle!"

"Mihuke t e m a? Kesse?"

"No kust mina tean, ma ju ei vaadanud..."

Ütlete: haige mees? Uskuge: mitte sinnapoolegi. Normaalne inimene. Nimelt on tegu ordinaarse, vahest varjundi jagu keskmisest hellema psüühika pingeseisundiga, ühega paljude taoliste seast. Ja muuseas võib seda esilekutsunud jõud või põhjus olla vägagi ehtne.

Ütlete: mul on paigast ära mõni lihtne asi. Aga ei, võtke heaks, hoopis paremini paigas – mul on teooria. Kartuse, hirmu ja foobia kui mõistete diferentsusest. Vaadake, need kolm on kõik väga selgelt eristatavad seisundid. Kaks esimest muidugi palju loomulikumad kui maaniline hirmufoobia. Kuid hirm – see on hoopis midagi muud kui kõikjal aktsepteeritud "haiglane kartus" – on täiesti naturaalne, vahetu ilming. Endastmõistetavalt sügavam, hingelisem ja dramaatilisem kui pelk ratsionaalselt arvestav, kaine kartus, mis oleks ju küll ideaalvariant ohuolukorras, jääb hirm kummatigi objektiivsusele adekvaatseks reaktsiooniks. Tõsi, et hirm võib saatuslikult halvata, tõugata täiesti väärale mõtlemisele ja käitumisele. Kuid kõik selle tasub geniaalne vahedus, mille ta kingib vaistule. Hirm mitte üle-, vaid üliteravdab meeli, avab kanalid meelteväliselegi tajudele, teed kõrgmateriaalsesse ilma. On asju, mis ajavad peale enam kui kartuse – on's inimene haige või puudulik, kui neile proportsiooniliselt vastab!

Niisiis väidan hirmu patoloogiavabaks, äärmuslikuks ülitunnetuseks, tõttamata talle samas mingit praktilist kasutegurit külge pookima või otsima eluõigust millelegi, mis elab ja toimib niigi.

Mõelda vaid, kui äraarvamatu võib reaalsuses olla irriteerivate ja seletamatute välisärritajate assortiment! Ka kirjeldatud episood kõheda peataolekuga tühjas koolimajas mahub tinglikult selle "normaalse hirmu" fenomeni alla. Sellest, kui põhjendatult õigeks osutusid mu sõpra hilisel tunnil külastanud pelg ja rahutus, lasen kohe jutustada temal endal. Enne veel pean möödapääsmatuks märkida üht vaieldamatut tõika: laostavaima töö teeb jubeduse ja hirmuga seonduvate tundmuste kogum just mõistusliku olendi juures, kelleks osa inimkonnast arvata tuleks. Ka loom võib tunda õudu, kuid sinna see jääb. Üksi intellekt algab võitlust kõige masendavalt ilmse, eriti aga tõestamatu ning argumenteerimatuga, tahtes sellelt võtta eluõiguse, ihaes opereerida surnuks tema silmanähtavaid, kuigi klassifitseerimata elukasve. Tagajärg on tõepoolest kohutav: "jaburuste" ning "meelepettega" konfronteeriv mõte saab tunnete kohtu ees hävitava löögi. See kaotus on rängem, kuivõrd hirmu sisuline ajend peakski hiljem osutama tühipaljaks fiktsiooniks. Ent vähem ränk ei ole ka, kui tolle selja tagant, kel öeldakse olevat suured silmad, astub välja kartuse, tema enda või foobia käegakatsutav või vähemalt nähtav põhjus...

Muidugimõista ei loobunud selle loo kangelane tulusast lisateenistusest, vaid koguni seadis enda õdusalt sisse: tõi termospuudeliga kuuma joogipoolist ning tüsedaid õhtueineid ühes, vaatas õpetajate toas ära televisiooni õhtused tippudised ja paeluvad filmid, lobises labusa valvurionuga, kes küll hiljemalt peale kella kümnet koju läks. Vahel ta tukastaski pehmel diivanil riulitaguses puhkenurgas. Neil kordadel kippus tööpäev kaugelt üle südaöö kalduma, ja kuigi ta polnud mõni vilets vidrik, ammugi pudupsühhopaat, ega saanud kunagi mingit šokki ehk tugevat elektrilööki või viibinud varjusurmas, hakkas talle säärane (t)oine üksindus pikapeale õigegi tõsiselt närvidele käima. Siin lõi ühekorraga välja tema ainumas, inimlik anomaalia – kalduvus süngele kompromissitule raskemeelsusele, millele reversina sekundeeris agressiivne löögivalmidus ning kurjad mõtted kogu inimkonna aadressil. Mingit alateadvuslikku rolli etendasid kindlasti ka valvuri ja koristaja viited sellele, et majas kummitab; samal teemal ei pidanud kord liialt lamedaks intrigeerivat nalja heita ka kooli direktor.

Aga tema oli ju kokkuvõttes arukas mees ega heitunud sellest jamast – nagu ka tõepoolest kummastavast ebamugavustundest, mis tema toiminguid siin hilisel kellaajal saatis.

Edasi pajatagu mees ise, mis mu niru mälu vabanduseks tuues olgu Teie lahkkel mõistmisel formuleeritud nõnda:

"Miks valvur alati õlise molliga kohale vajub? See küsimus andis mulle seda vähem rahu, mida suuremaks paisus enese soov kohapeal end täis tõmmata. Siis taipasingi, et askeldades ihuüksinda selles kõmavas interjööris, mis valvurina kordas minu vallandatud helisid, kuid ehmatuseeni erinevalt varieeris sarnaste signaalide kajasid tervete oktaavide läbilõikes, – et siin olen vahepeal

nii segi läinud, et näitlen, teesklen, etendan kerget hooletut heaolu ja sellal justkui ootan midagi. Ma s u h t l e s i n kellegagi isikliku olendi eest varjatult!

Pärast seda avastust läksid need lollituurid siiski üle ja ma sain mitu õhtut rahu töötada. Harjusin, unustasin ja tundsin end juba täiesti vabalt, kuni juhtus midagi, mis mu arusaamise ilmaasjadest hoopis peapeale keerar. See oli midagi täiesti välist, rippumatut mu olemusest või seisundist ja just seepärast ajab mulle kananaha ihule nüüdki, kui selle peale rahulikult mõtlen.

Tol õhtul tulin varem, aegsasti vabanenuna päevahooltest. Jõudsin teha hulga tööd, magada, telekat vahtida, kohvi juua ja uuesti tööle asuda – kõike seda üksinda, sest minu kohalolekust teadlik valvur istus muretuna kodus. Asi laabus: hakkasin oma missiooniga siin majas ühele poole jõudma. Hajameel-sena poolmeeldivatest mälestustest, mida soojendas üles see maja, veristasin endal äkki laastu tagant minemapääsenud peitliga vasaku reie. Verd oli vähem kui ehmatust; rebend korralikel pükstel väärar hoopis viha. Valjult sõimates ja esmaabi otsinguil ringi kooberdades vaistsin korraga... sedasama võõristavat tähelepanu endal, mis mind varemgi oli häirinud. Sidemerulli keerutavad käed lõid hoobilt värisema: ennegi endast väljas, nägin end nüüd haavatud sõdurina vaenlase närvituna kalkuleeriva sihiku all...

Mäherdune rumalus! Pahasena läksin otsejoont tagasi töö juurde – emakee-leklassi uue osa allkorrusel, millegipärast äiates käigupealt põlema kõik tuled, mille lülitid käeulatusse jäid.

Eredas valguses riistu haarates mõistsin: tänaseks on töö tehtud. Kõleda fuajee tuledele vastukiiskav parkett tekitas pealetükkivalt hallutsineeriva kujutelmä alarmiolukorras kasarmust, kust teadmata dimensioonidesse haihtunud viimne kui sõdur. Kellegi raske eksitav pilk seiras mind järelejätmatult ning õelalt. Võinuksin vanduda: ma polnud enam üksi selles majas – selles korpuses – sellel korrusel – seal ruumis! Äkki ei tihanud ma hingatagi enam; üha enam koondus, kurdus saatanlik lõks... Kell haamrit muljuval käel näitas veerand ühte; kuldselt helkiv sekundinõel sibas haiglasel tõtul ringiratast otsekui juubeldav lokaator tibatillukese hullumaja katusel. Vaikus ümberringi lasus ka väljaspool hoonet.

Tol letargilisel momendil kuulsin pea kohal selgeid aeglasi samme. Need tekkisid tühjusest ja jätkusid ka siis, kui looduslik kontrollar mu sees tuvastas, et viibin ärkvel ning teravamä mõistuse juures kui iial enne. Nagu virgudes heitsin kiire pilgu enda ümber...

Sammud peatusid peaaegu minu kohal. Olgu öeldud, et nagu seda tüüpi ehitistel ikka on sellegi hoone korrused põhikujult identsed. Ikka koridor koridori, fuajee fuajee, ruum ruumi kohal, aknad-ukseed samuti, kõrvalekaldu-matult ja monotoonselt. Vähed iga klassiukse vahel on vähemalt kümme pikka sammu. – Seda õudsem oli selle tähendus, mida nüüd üliselgelt kuulma hakkasin.

Kõigepealt katsuti minu poolt asustatud toa peal paikneva matemaatika-klassi lukukeeratud ust ning lasti link igati füüsikaseadustega harmoneeruva lõksatusega jälle üles. Mõni vargareo, jõudsin veel mõelda ja siis – kolm

endiselt rahulikku, mõõdetud astet – terav konts lõi jäiga majesteetlikkusega vastu nagisevat parketti – ning juba katsuti järgmise ukse käepidet. Seegi on matemaatikakabinet; selle järel tuleb emakeele ja kirjanduse ruum... ja siis trepikoja sissekäik! Trepikoda! Trepp! Vahekorrus! Trepp! A l u m i n e k o r r u s !

Rohkem ma ei mõelnud. Jõleda kolinaga pudenes haamer mul peost; hetkeks löid jalad nõrgaks. Haigutades kuivanud suud, konkasin õhus kallerdava vahkhirmu paigalemätsivast vatiinist end kätega läbi tirides ukse poole...

Juba kuulsin uusi kargutavaid samme, need lähenesid trepimademele... – ilge uuristav külmajuga tulvas läbi mu niigi kangete liikmete, pärssides vähi- matki initsiatiivi... Sammud aga sisenesid trepikotta... ja hakkasid mööda treppi alla laskuma...

Tahtsin artikuleerimatult kisendada, kuid välja tuli armetu inin.

"J... j...umal... K... k-kust n-nüüd käh... käe... raudu... sa-saaks varganäole?" võdistas mu lõtvuv lõug.

Kena must huumor! See mu paigalt päästis. Ei mäleta muud kui vägevat pauku, millega välisuks mu teelt kargas. Seal ma leekisin, käed laiali, nägu karjuvat suud täis, ja väljendasin oma viimaste nädalate kuumemaid emotsioone:

"M i s s a r a i b e p a s s i d ! ? Ä r a t u l e - e - e - e - e ! ! E e e e - e e ! ! A a a a - a a ! ! ! "

Nagu kiuste – ei ühtki politseinikku. Mitu kilomeetrit mu lõpuks maha rahustasid – jälle ei mäleta. Viimaks naasin liibates, et välisuks lukku keerata; tulesid kustutama ma minna ei julgenud.

Tegin veel tiiru ümber kompleksi – aknad terved ja kinni, ukсед lukus. Täielik hüljatus ning vaikus.

Nüüd olin lõplikult veendunud: siitilma asukat ma veel viieks sekundiks passima jäädes kohanud poleks. Ühe soojaga maandusin kodus, kus kakssada grammi head haljast ülikanget mu vapustatud närvikava agaralt lõõgastama kupatada võis..."

Lõbustatuna loo niisugusest käigust, ei võinud ma ikkagi kahtlust avaldamata jätta:

"Aga katuseluuk?"

"Polnud mõtet vaatama minnagi. Massiivne konstruktsioon, raudtalad ja kaks lootusetut kramplukku."

"Taolisel saral mulke muidugi, kust sisse tulla..."

"Ei. – Teaksid vaid, mida tundsin, kui ta seal ülevalt tulema hakkas – see oli kummituse üdini külmetav mõjuväli, tarde ja... ablas."

"Ole nüüd. Minu teada ei huvita vaimolendeid inimese füüsis."

"Muidugi mitte füüsis, naiivne. Seda hullem!"

"Mis mõttes?"

"Ah..."

"Ja ikkagi pole sa midagi näinud."

"Mis! Tahad öelda, et võinuksin rahumeeli eksootilist seanssi ootama jääda? Aga ei, tänan väga. Mine ja oota ise – minule aitas. Ja seda mittehuvitamise-lugu räägi parem kodus kassile..."

Oleksin ma vähemalt purjuski olnud... Need uksepidemete teravad selged kõlksud... Need sammud! Ja... Muide, seda ma ei öelnud: pärast maja ümber hiilides märkasin, et klassis, kus töötasin, olid tuled pimedad. Koridorist paistis sinna veel valgust läbi lahtijäetud ukse...

Kui hommikuhahetuses koos teiste inimestega söändasin majja siseneda, et oma asjad kokku korjata, ilmnes küllaltki mõistatuslik seik: ühegi nähtava põhjuseta olid klassis, kus mul tööjärg laiali jäi, läbi põlenud kõikide valgustite hõõgkehad, ka võrgust väljalülitatuil – paaril nurka tõstetud laualambil. Muidu – puutumatus ja rahu.

"Ja et see lugu oleks lõpetatud tõe jõus, arva mis tahad – need vermed, mis mullu sügisel mu näo peal õitsesid – need sain ma kähmluses küll, aga mitte nii, nagu kokku hämasin..."

"Kahel viimasel õhtul ilmusin kohale nii vara, kui sain, ja tegutsesin valvurionu leevendavas seltskonnas, et see kupatus juba kord kaelast ära saada, rutemgi, kui ise lootsin jõudvat. Arusaadav, et ma sealjuures enam päris karske ei olnud – pean end ikkagi normaalseks inimeseks. Nii oligi juba ülejäämisel õhtul tööjärg varakult ühelt pool ja ega ma seal kauem tseremoniaalitsema ehk familiaaritsema tahtnud hakata. Oidu mul ikka niivõrd jagus, et keelt hammaste taga pidades ära hoida kahtlast mainet, mida taktitundetult väljahõigatud tõe endaga kaasa toob. Mis ma oleksin sellega võitnud? Ainult lollaka kuulsust.

Vinnasime uued riulid seina, nihutasime mööbli paigale. Käigupealt loopisin oma tööriistad kokku, tegin alustatud pooleliitriise valvurivana lahkel kaasabil õõnsaks ning kavatsesin juba minema pühkida, kui mulle tulid meelde peidikusse jäänud tööõivad vana korpuse trepi all. Kas vana kurat minu aru tühast, et ma sinna üksinda läksin!

Uks oli lukustamata, nagu minust jäi. Tuli põles. Kumaras, et mitte pead vastu madalat lage kolkida, astusin sisse.

Samas kustus valgus. Kuuldus veel läbipõleva elektripirni iseloomulik õrn tinin kõrva ääres, kui juba kindlalt teadsin: olemegi kokku saanud. Kirjeldamatu viiv vastastikust luuramist... Ta liigutas! Ta hingas!

Üürates pöörase hirmu kõikeähvardavas raevus nagu lõhkine väljalaskekolektor, käristasin laesõrestikult allatolknevate põrandalappide jälke palakaid, virutasin neid plartsudes vastu seina ja takerdusin peadpidi üha uutesse. Õudne kilg ummistas mu kuulmed; kellegi märjad käed kobasid mu kaela. Rahmasin umbropsu pimedusse, tabasin midagi leiget ja rutjusin seda ekstaatilise jõuga. Hull ja hele hala vallandus seepeale – ehtne tsirkusetola nutt. Hetkel, kui ogaras rüseluses pudenes seinalt musttuhande asjaga koormatud riuleid, kui toolide kolina ja ämbrite tärina saatel vahetas oma kohta vist kõik, mida sisaldas see pimik, avati uks.

"Mis te, kuradi lollid, siin teete?!!"

Palju pole öelda jäänud. Jaopärane valgus, nagu painajalikus dokumentaal-filmis; koristajamoori hall, virildunud nägu, minu küüned kinni sees.– Ja tema küüned minu näos...

Ei, ma ei või... Lihtsalt piinlik..."

"Aga on, mida vanaspõlves mäletada. Ih!" Naersin, et pihta pistis. Tema jäi tõsiseks: "Kui sa saad kogu sellele loole naeruväärsuse oreooli omistada, eks omista siis pealegi."

"Ei, miks? Pealegi poleks sel määravat tähtsust. Mitmekülgne lugu!"

"Suvatsed tögada."

"Üldsegi mitte. Oleks sel mõtet? Tore seiklus."

"Minu jaoks kindlasti. Kaks nädalat palgata puhkust kulusid marjaks ära, et sellest jamast toibuda."

"Mis edasi sai?"

"Mis sai. Skandaal õnnestus omavahel ära summutada, aga liigset naerutuju polnud kellelgi. Päevade kaupa kondasin mööda metsaveert ja parke, kõdulehtede röske kargus kirbe hõnguna sõõrmeis ja mõtted igavikuteil..."

"Näed siis, mõikas. Küll mõikab muilegi, kui välja käia."

"Arvad, et kedagi huvitab?"

"Näis."

"Lendad jalavopsuga, kui nii arvad. Või langed lollimaja-auto varitsuse alla."

"Minugipärast. Nad teevad seal põnevaid teste. Tõe nina on ikka kõrbenud... Igauht ootab tema Hirm – ja kas on selles ainult halba, mõelgu ise."

"Noh, seda sa ütlesid õigesti."

"Vahest ühtib meie arvamus ka selles, et vaimuga õnnistatud asutused ei ole meie jaoks loodud?"

"Teadagi, kurat võtku."

P. S. Hiljaaegu pihiti mulle süümevaevu ühe surnud vanaproua suhtes. Avaldasin pihitajale lootust, et asi jõuab kohtumeditsiinilise eksperisiini ja et too ilmutab kõrget, et mitte öelda hüperboolset professionaalsust.

JOHANNES SAAR

MURU ON MISKI MUU

Urmas Muru tegevus Sorose kunstikeskuse 2. aastanäituse kuraatorina tekitas rea asjassepuutumatu küsimusi ja üldist põhjendamatu rahulolematust. Murust ei saanud mantlipärijat Ando Keskkülale, eelmise aastanäituse menukale kuraatorile, ning Keskkülalt ei saanud ka vaimset isa Muru näitusele. Klassikalist Oidipuse kompleksi ei ilmnenud samuti. Me ei saa isegi rääkida mingist põhimõttelisest veelahkmest kahe kunstinägemuse vahel, sest Muru ei oponeerinud Keskkülale, ei arendanud isade ja poegade heitluse avangardset stsenaariumi, vaid nentis lihtsalt tõsiasja, et on olemas maailm, kus pole isasid ja poegi, üllast tsivilisatsiooni progressi ning vahetegemist kultuuri ja mittekultuuri vahel. Igasugused seisukohavõttud väljastpoolt, ütleme Ando Keskküla positsioonilt, osutusid kohatuks, kuna Muru maailmas pole mõõduvõtmine üldse pädevaks käitumisviisiks. Eriti eksitav (saan aru küll, et ahvatlev) oli aga rakendada avangardi ideoloogi Clement Greenbergi sõnastatud "ülla ja mada-la" kunsti margapuud, mille kokkuvarisemist Keskküla näitus siiski mingil moel kommenteeris. Kriitika rahulolematuse põhjuseks saigi seega oma otsarbetuse tunnetamine.

Kõikide kuulnud seisukohtade ühiseks puuduseks oli paraku vähene tähelepanu Muru näituse pealkirjale – "Olematu kunst" ja asjaolule, et näitusel puudus kontseptsioon. Need kaks niidiotsa viitavad tõigale, et Muru ei loonud järjekordset Noa laevana tulevikku seilavat edumeelset kunstisündmust, vaid modelleeris selle puudumise. Näitust kui sellist ei toimunud, kuid Muru ei näidanud seda välja. Galeriid täideti asjade, materjalide, konstruktsioonide, objektide, tehnika ja nimesiltidega. Vaatajad tulid ja läksid, kogu tseremoonia käivitus, toimis, ning pettumuste, nõutuse ja kahevahelolekute kõrvale kogunes harjumuspärase jätkuna ka hulk hinnanguid.

Viimaste esilekerkimine teebki kõnealuse näituse olematuks, õigemini tabamatuks kriitiseerivatele mõtteviisidele, sest igasuguste määratluste suhtes on Muru maailm alati "miski muu". Esmalt on tema maailm põhimõtteliselt loetamatu ning Muru ise kirjaoskamatu. Seda muidugi eelkõige neile, kes üles kasvanud Gutenbergi galaktikas ning harjunud tähtede liitumisega sõnadeks ja sõnaridade kulgemisega vasakult paremale. Nummerdatud lehekülgede raudselt loogiline järgnevus on nende jaoks raamatute kõige tõsiseltvõetavam voorus... Muru, paraku, ei hinda grammatilist reglementeeritust ja diskursiivset mõtlemist, ta esitab vaid seosetuid tähti, hääli, hääliitsusi, žeste ja miimikat, ühesõnaga, virtuaalset teksti, mille sõnumiks on selle enda eholaalia, mobiilsus, lakkamatu ümberformeerumisvõime ja selle käigus aiva tekkivad uued anagrammid ja lingvistilised lühühendused. See tekst on põhimõtteliselt loe-

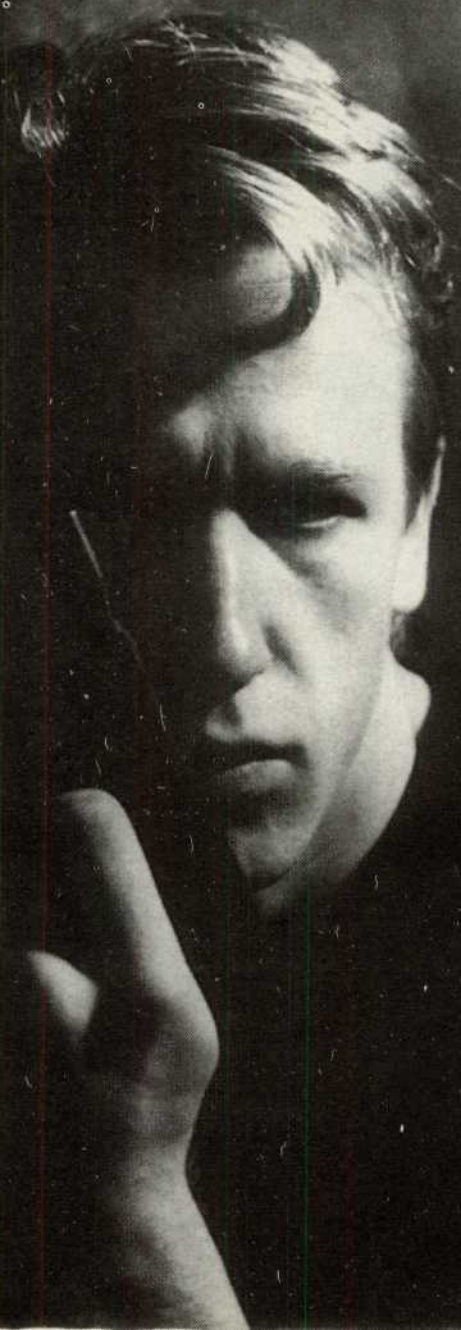
Urmas
Muru.
Foto:
T.H. Varres.



Urmas
Muru.
Foto:
T.H.Varres.



Urmas
Muru.
Foto:
T.H.Varres.



Umas
Muru.
Foto:
T.H. Varres.



Urmas
Muru.
Foto:
T.H.Varres.



Urmas
Muru.
Foto:
T.H. Varres.





Urmas
Muru.
Foto:
T.H. Varres.

Urmas
Muru.
Foto:
T.H. Vares.



tamatu, ning see on ka põhjus, miks Murust ei saa kirjutada ja miks "Olematut kunsti" ei saanud ega saa sundida suhtluseks kirjutava kriitikaga.

Dialektlises kannibalismis üleskasvanud põlvkondadele (võtame või taas Ando Keskküla, kes kunstnikuna on läbinud nii avangardi kui selle eitamise) on "Olematu kunst" püüdmatu, samuti ka narratiivsele kriitikale. Ometi ei tähenda see, et Muru näitust üldse ei eksisteerinud. Me oleksime suutnud selle olemasolu aduda, vahetades välja oma eelarvamusi. Väärtushinnangud, maitseotsustused, loogika ja ajalooline perspektiiv, kogu see hariduslik taak häälestab meid antud juhul valele lainele. Väljaspool neid aga satume määratlemata ruumi, kaaluta olekusse, korrastamata teadvusesse – välja dialektlistest kompromissidest eelnenud ajalooa. Jõuame futuroloogilisse ruumi, kus puudub ajaline dimensioon – minevik, olevik ja tulevik toimuvad just siin ja just praegu. Paraku ei sobi nende kolme kujutletava ajamõiste segunemine meie harjumuste ja ettekujutustega, ning oma tunnetusliku äpardlikkuse varjamiseks hakkame vehkima üllaste esteetikalippudega.

Noa laev oma tulevikuutoopiates pole tõesti Muru etteastele sobivaks võrdkujuks. Pigem on seda üle kallaste tõusnud maailmameri, kus eshatoloogilises segadikus hulbib parda taha jäänud ja laibastunud kultuuriline plankton. Loomulikult oleks ülimalt küüniline nimetada seda vaatepilti Sorose kunstikeskuse 2. aastanäituseks. Oma südametunnistuse rahustamiseks käsitlevad Noa, Clement Greenberg ja Ando Keskküla seda siiski just kunstisündmusena ning keelduvad silmakirjalikult aru saamast, et 20. sajandi lõpul on neile esitatud arve läbikukkunud maailmaparandamise eest. Endiselt räägivad nad kontseptsioonidest, esteetilisest väärtustest, terviklikust maailmapildist ja sellest, et nende aade ei ole leidnud väärilist järgimist. Mis sest, et kõik nende mineviku vägiteod on surnud kujutistena ekraniseeritud neid ümbritseva ookeani pinnale (loe: 20. sajandi meediaühiskonda). Muru esitas süütõendi avangardismi minevikukuritegudest, kuid järjekordse Nürnbergi protsessi korraldamine viibib, sest progressile orienteeritud ühiskondlik arvamus eelistab tema etteastes endiselt näha hoopis läbikukkunud kunstinäitust. Täiesti asjata, muide...

ELE SÜVALEP

DIONÜÜSILINE ALVER

FRIEDRICH NIETZSCHE (1844–1900) suhteid eesti kirjandusega ei ole just palju uuritud. Isegi "Noor-Eestit", Gustav Suitsu ja Friedebert Tuglast puudutavates käsitlustes on osatud Nietzschest nii mõnigi kord vaikides või äärmiselt põgusa viitega mööda minna. Õnneks on ka vastupidiseid näiteid, nagu Herbert Salu, Nigol Andreseni või Jaan Unduski kirjutised.¹ Nooreestlaste endi kirjapanekud tõendavad, et Nietzsche roll nende vaadete kujunemisel on olnud märkimisväärselt suur. Samas – kui küsida, kas nende ilukirjanduslik looming on kuidagi erilisel, silmatorkavalt **nietzschelik**, siis ei julge päris kindla jaatusega vastata. Võib leida Nietzschele tüüpilist sümboolikat Suitsu luules ja Nietzsche inimesekäsituse probleeme Tuglase novellides, ent midagi olemuslikku, mida võiks nimetada **nietzschelikuks paatoseks**, jääb meie nooreestlastel puudu – kui mitte just täiesti, siis ikkagi üpris olulisel määral. See küll annab endast korra märku noore Suitsu ja noore Tuglase teostes, et aga seejärel koos nende noorusoptimismiga kaduda karistussalkade, maapao ja maailmasõja süngusse, ajaloolisse pessimismi ja skeptitsismi. Kuigi ka Nietzsche kõnelustes kõlavad tumedad toonid, on neis samal ajal lennukat hoogu ja ülendavat jõudu. Midagi sellist tajume eesti kirjanduses ennekõike **arbujaate** (tegelikult ju nooreestlaste vaimse traditsiooni jätkajate) loomingus, neist kõige silmatorkavamalt Betti Alveri 1930. aastate luules. Selle luule eriline häälestus torkas silma juba tolaeagseile lugejale ja kriitikuile. Nii näiteks räägib Aleksander Aspel luulekogu "Tolm ja tuli" (1936) arvustuses paljutäenduslikult Alveri luule **sisemise ülenduse ja intensiivsuse kirest ning tunnete dünaamilisest jõust ja vaimu kõrgusiigatsevast lennukusest**, mis nii valda-

val ja kaugele pürgival kujul olevat eesti kirjanduses uudseks nähtuseks ja mõjuvat lausa erandlikuna.²

Kui rääkida nietzschelikust paatosest, siis on tegemist erilist, lausa **hirmuäratavat optimismi** sisaldava paatosega; selles kõlab purustava **eituse** ning loova **jaatuse** ülev-traagiline mitmehäälsus, millele läheneamiseks sobiksid ka Nietzsche enda sõnad: "Nii ühes kui teises kuuletun ma oma dionüüsilisele naturile, mis eitavat tegevust jaatusest lahutada ei oska." Sõna **dionüüsiline** võib antud kontekstis tunduda ootamatuna või lausa sobimatuna. Tõepoolest, mis on sellel, tavakujutluses veinijumala, ohjeldamatute orgiate ja viljakusrituaalidega seotud mõistel tegemist Nietzsche askeetliku isiksusega ja tema nägemusega inimesest, kelle juures domineerib tahtelus ning – vähemalt näiliselt – aoseksuaalsus? Kuid Nietzsche on end kangekaelselt väitnud olevat *filosoof Dionysose* jüngri ja andnud dionüüsilisusele oma elu-, kunsti- ja inimesekäsituses keske koha.³

"*Die Geburt der Tragödie aus dem Geiste der Musik*" (Tragöödia sünd muusika vaimust, 1872) on Nietzsche esimene tähtsam teos, milles dionüüsilisust vaadeldakse. **Apollooniline** (tuletatuna valguse- ja kunstijumala nimest) ja **dionüüsiline** tähistavad kaht erinevat, loodusest lähtuvat ja kunstiloomingus väljenduvat tungi või alget. Apollooniline, mida võrreldakse unenäoga, on üldiselt kujutava, plastilise kunsti vormiloov alge; joobumusega (veiniuimaga) seostatav dionüüsiline aga n-õ mittekujutav, kõige puhumalt muusikas väljenduv tung. Kunstis tervikuna toimivad need erinevad, lausa vastandlikud alged teineteise kõrval, "enamasti omavahelises avalikus vastuolus ja

1 Vt H. Salu, *Kauged rannad ja oma saar*. Stockholm, 1970; N. Andresen, *Suits ja tuli*. Uurimus ja artikleid. Tallinn, 1983; J. Undusk, *Sisu ja vormi dialektikat Friedebert Tuglase käsitluses*. "Keel ja Kirjandus" 1986, nr 3, lk 133 – 146 jm.

2 A. Aspel, Betti Alver: Tolm ja tuli. "Eesti Kirjandus" 1937, nr 2, lk 459, 462.

3 F. Nietzsche, *Ecce Homo*. Tlk J. Undusk. "Vikerkaar" 1991, nr 5, lk 23, 9.

vastastikku teineteist üha uuteks võimsamateks kändideks ergutades (...), kuni nad lõpuks hellenistliku "tahte" metafüüsilise imeakti tulemusena teineteisega ühinevad ja see ühendus sünnitab viimaks atika tragöödia – samaaegselt nii dionüüsilise kui apolloonilise kunstiteose¹.

Tragöödia kõrval puudutab Nietzsche pitsut ka **apolloonilise ja dionüüsilise alge seotust lüürilises luules**. Nietzsche meelest elab lüürik läbi dionüüsilise seisundi, tajudes seda kõigepealt muusikalise kujundina, siis aga "muutub see muusika tema jaoks nähtavaks otsekuu sümboolse unepildis, unenäo apolloonilisel toimel" (SW I, lk 43-44). Veidi lihtsustatult, sisu-vormi suhte kaudu ümber öeldes: see on lüürika sügavama, dionüüsilise elamussisu väljendumine valdavalt apolloonilises vormis. Erinevatel luuletajatüüpidel on need kaks alget loomulikult erineva osatähtsusega. Eesti kirjanduses võime näiteks Ernst Enno või Henrik Visnapuu luule vormiski otsekuu vahetult tajuda muusikalise aluskujundi (dionüüsilise elamussisu) olemasolu. Seevastu Alveri luulesõnumi puhul on ikka esile tõstetud reljeefse, lõpuleviidud (apolloonilise) vormi tähendusrikkust. Ent nagu eespool viidatud, on kriitikud siiski märganud ka Alveri luuletuste erilist häälestust, mingeid sügavamaid kõlaseid – seda, mida iseloomustavad luuletaja enda sõnad: *üks kumin teisest ilmast jäänd mu verre*.² Eriti Ants Oras on esile tõstnud Alveri luule välise tüünuse taga olevaid jõude: "Kõige selle selguse taga põleb kirk, mis väljendub värsside kõlamaagilises jõus ja nägemuste sugestioonivõimes." Nietzsche teesi dionüüsilise ja apolloonilise alge vahekorra luules ning nende pingestatud suhte esteetilisest mõjust aga illustreerib hästi Orase järgmine mõte: "Sellest pingest täiuslikuks kristalliseerunud vormi ja dünaamilise sisu vahel tuleneb suurel määral Alveri lüürilise debüüdi erakordne mõjuvus".³

Kuigi "Tragöödia sünnis" on Nietzsche jaoks tähtsad mõlemad – dionüüsiline ja

apollooniline –, huvitab teda siiski algusest peale rohkem dionüüsiline alge. Ühelt poolt seetõttu, et Nietzsche väärtustab eriliselt muusikat, kuid teiselt poolt – või eelmisega seostuvalt – avab just dionüüsiline tema jaoks inimeksistentsi sügavama olemuse. Apollooniline toimib tänu unenäo illusoorsusele, kaulile ja korrastatud näivusele, inimest endasse mähkivale *Maaja loorile* (SW I, lk 28), ent dionüüsiline suudab tolle varjava loori puuruks rebida ning panna inimest tundma **kokkukuuluvust seni varjatud saladusliku algühtsusega**. Kui lisada, et selles dionüüsilises, joovastusele sarnanevas seisundis tunneb inimene **ühtaegu õudust ja õndsust**, hirmu ja vaimustust oma harjumuslikest piiridest ülestumise, oma hulljulguse pärast, siis siit on juba õige nähtav see rada, millel astub hilisem Nietzsche oma üliinimese kontseptsiooniga ja Dionysose kui ideaaliga.

Dionüüsilise seisundi nietzschelik käsitlus peaks äratuntavalt seostuma ka Alveri luulega. Tundub ju ehsalt alverliku hoiakuna harjumuspärasuse trotsimine, piiride ründamine ja piirsituatsioonide läbielamine erilises ekstaatilises, **hirmu ületavas rõõmutundes**. Ilmekaid näiteid taolisest seisundist ja häälestusest pakub ka Alveri proosapoem "Viletsuse komöödia" (1935): kas või stseen, kus Pimpa röövib proua Koolonilt toidupaki ("Oo Aleksander, Hannibal, oo kõik suured vallutajad ja teeröövlid! Mu rõõmutuhin oli nii vapustav, et tundsin vääramatut iha teha midagi veel narrikamat..."), eriti aga leping Pontus Kooloniga, mille kohaselt Pimpa nõustub hakkama katsejäneseks Kooloni leitatud surmava silindri järeleproovimisel: "Mu organism (ütlen meelega organism) haaras ahnelt sellest võimalusest kinni, enne veel kui mõistus sai oma otsuse maksuma panna. (...) mu vangispeetud mina juubeldas mingis üliinimlikus vabanemisõnnes, sisendades mulle kirklikku tahet viskuda avanevasse hädaohtu – kõigepäält aga: julgeda."⁴ Kindlasti äratub siin tähelepanu see kehaline loogika, millele Alveri tegelase sisemine "mina" näib

1 F r i e t z s c h e, Sämtliche Werke, I. München, 1988, lk 25-25. Edaspidi viited tekstis: SW.

2 Luuletuse "Tontide nägija" algversioon: B. A l v e r, Tolm ja tuli. Tartu, 1936, lk 54. Edaspidi viited raamatule tekstis: TT.

3 A. O r a s, Laiemasse ringi. Uppsala, 1961, lk 304.

4 B. A l v e r, Teosed, 2. Tallinn, 1992, lk 377; 414-415.

toetuvat ja mis on – nagu hiljem näeme – nii olulisel kohal Nietzsche inimesekäsitus.

Alveri loomingu retseptioonis – nii omaaegses arvustuses kui ka hilisemates käsitlustes – on esile tõstetud mõndagi tüüpiliselt nietschelikku: peale n-ö üldise häälestuse ka veel näiteks hea ja kurja vahekorra käsitust ning tahtelisust. Ent konkreetset Nietzsche nimi figureerib Alveri ja üldse arbutate retseptioonis võrdlemisi harva, samal ajal kui uue luulepõlvkonna Euroopa-seoseid tõendatakse kümnete teiste nimedega. Ka näiteks Alver ise pole teadaolevalt Nietzsche künagi ega kuskil maininud. Üheks põhjuseks võib olla Nietzsche "kurikuulsus" – tegelikult ta kurb postuumne saatust, ärakasutamine poliitiliste jõudude poolt. Juba I maailmasõja ajal pidi Tuglas kurvalt tõdema: "Vaene Nietzsche! Vaene "viimne apoliitiline sakslane", nagu ta end ise nimetas! Tema, kes vihkas enam kui ühe südame jõuga preisi vaimu ja usundit, militarismi ning ühiskonda! (...) Nüüd peab ta marurahvsluse lippu kandma, millel on kirjutus: Deutschland über alles!"¹ Sama korvus 1930ndatel, kui Nietzsche kuulutati saksa natsionaalsotsialismi ideoloogiks. Loomulikult ei süüdistanud arukad inimesed ka siis toimunus otse Nietzsche, kuid mingil moel avaldus too komplitseerunud suhtumine Nietzschele siiski. Kasvõi selles, et Nietzsche mõju arbutajatele ja Alverile toonitab teistest enam just nende kirjanduslik (kirjanduspoliitiline) vastasrind.

Alveri luule ei ole sümpaatne Henrik Visnapuule – ühelt poolt kui Propagandatalituse ametnikule, kelle meelest Alver "seisab teadlikult väljaspool meie aega ja ühiskonda" ning tema luulel polevat midagi tegemist "meie aja hingehädade ja vajadustega"; teisalt ei vasta Alver ilmselt ka Visnapu kui luuletaja maitsele: "Aju ülekaal on selgesti nähtav, tundetoon aga raskesti tajutav. Milline on see hingeline vajadus, mis surub luuletarile sule pihku, ei ole selge."² Alveri ühe konkreetse mõjutajana nimetab Visnapu Nietzsche, kuid milles need mõjud seisnevad, selle kohta Visnapu ülevaateartikkel

õieti midagi ei ütle. Kõnekam on Alveri "Tolmu ja tule" säilinud eksemplar Visnapu märkustega (KMKO, F212, M17:16). Selles on palju allakriipsutusi ja rida Visnapu käega tehtud lühimärkusi. Luuletuse "Tige valgus" järele (TT, lk 19) on kirjutatud Nietzsche nimi, nagu ka "Lahenduse" neljanda stroofi vaieldamatult nietscheliku mõttekäigu juurde: *Vaim, kes madalas vaid lendas, / vajab hää ja kurja jaotust – / tugev kannab iseendas / vabastavaid vahemaid* (TT, lk 69). Allakriipsutatud või muul viisil äramärgitud sõnade ja sõnaühendite hulka kuuluvad näiteks **enesest möödaminemine** "Ekstaasis", **kiindumus väära ja ohtlikku** "Selle ilma igavas kainuses", **tahtmine saada võimatut** "Vabaduse deemonis" ja muud nietschelikut kõnekad motiivid.

Kui Visnapu esitab oma hinnangud üpris vaoshoitult, siis Juhan Sütiste kurikuulsaks saanud artikli "Meie uusromantika pärapoesia" ("Varamu" 1940, nr 5-6) toon on märksa teravam. Üheks keskseks märklauaks on Sütiste rünnakutele just Nietzsche. Nietzschest lähtuvat suuresti eesti vaimuaristokraatia ja tema romantilise filosoofia müstilised spekulatsioonid. Nietzsche on nihilistlik kurjuse, halastamatuse ja külmuse apostel. Sütiste ei jäta viitamata sellelegi, millist osa on Nietzsche vaated etendanud rassikultuses, julma võimu ideoloogias, demokratismi kriisis. Alver, keda Sütiste peab arbutajast kõige nietschelikumaks, satub nõnda üsna kurjakuulutavasse konteksti: "Ja kui nüüd Alver algab oma värsikogu nietscheliku kuristikekohal-tantsimise motiiviga, siis lõpetab ta ka selle meistri eeskujul uue Hellase otsimisega – nuut peksunaudingulises pihus" ("Varamu" 1940, nr 6, lk 589)...Kuid jäägu see musta huumori piirimaile ulatuv käsitlus, mille õnnetutes järeilmõjudes ei saa ju Sütistet vastutavaks pidada, siinkohal pooleli. Nõustumata Visnapuuga ja Sütistega nende hinnanguis, tuleb siiski möönda, et leides nietschelikut Alveri luules, on nad olnud õigel teel.

Nietzsche tähtsaima teose "Also sprach Zarathustra. Ein Buch für Alle und Keinen" (Nõnda kõneles Zarathustra. Raamat kõigile

1 F. Tuglas, Marginaalia. Tallinn, 1966, lk 100.

2 H. Visnapu, Eesti luule aastal 1936. "Looming" 1937, nr 4, lk 427.

ja eikellelegi, 1883–1885) esimese eestinduskatse tegi aastail 1901–1902 Ado Grenzstein. 1918. aastal tõlgiti eesti keelde Nietzsche eriti terav religioonikriitiline essee "Der Antichrist" (kirjutatud 1888, eestikeelse pealkirjaga "Vastkristlane", tõlkija Ado Anderkopp). See äratas vastukaja: ajalehe "Vaba Maa" radikaalid kuulutasid kristluse lõppu, Tallinna Pühavaimu koguduse õpetaja Theodor Tallmeister pidas mitmetuhandehingelisel rahvakoosolekul "Estonia" kontserdisaalis lepitava ja selgitava kõne, mis ka omaette vihikuna trükkis ilmus.¹ Sellest poleemikast Nietzsche üle võisid mingil määral osa saada ka 1920. aastate gümnaasiuminööred, sealhulgas tulevased arbujad. 1932 aga jõudis lugejateni täies ulatuses eestikeelne "Nõnda kõneles Zarathustra" Juhan Palla tõlkes, Johannes Semperi redigeerituna ja järelsõnaga varustatuna (selle raamatu uustrükk ilmus 1993). Ehkki Semper järelsõnas kuidagi nagu ettevaatlikult tähendas, et "Nietzsche ideed ise pole tänapäeval nii revolutsioonilised kui omal ajal"², tõendab kasvõi Alveri luule vastupidist. Alveri (ja ka näiteks Talviku) radikaalsuses, nende trotsivas hoiakus, mures inimese ja kultuuri tuleviku pärast on selgesti kuulda ka Nietzsche häält.

Sellele, et Nietzsche suurteose tähendus aastatega ei kahane, vaid pigem kasvab, on osutatud nii mõneski nüüdisaegses Nietzsche-uurimuses. Huvitavas kommentaariumis "Zarathustrale" – öieti selle eessõnas – väidab ameeriklane Greg Whitlock, et "Zarathustra" on raamat, mille aeg on veel tulemas, mille mõte avaneb alles paljude põlvkondade järel ning lõpliku mõju üle otustamine nõuab aastasadu või isegi -tuhandeid. "Nõnda kõneles Zarathustra" on **raamat inimese tulevikust**, mitte ta minevikust või olevikust. Sellel pole midagi tegemist lähiaegade usu- ja poliitiliste võitlustega. Nietzsche Zarathustra näeb ette keerulisi aegu, inimese kui liigi paratamatut allakäiku ja kristluse enesetappu (s. o mitte vägivaldset hävitamist). Selles allakäigus kaotab inimene järk-järgult usu kõigisse se-

nise kultuuri väärtustesse. Nietzsche põhiküsimus ongi: kas ja kuidas elab inimkond läbi nn postkristliku ajajärgu. Ainus tõeline võimalus on enese kui senise liigi ületamine **üliinimesena**. Kui seda ei juhtu, mandutakse Nietzsche sõnutsi **viimseks inimeseks**, langetakse täielikku nihilismi, kaotatakse võime midagi austada ja luua. "Need kaks tüüpi esindavad kaht põhilist saatust, mis on avatud tulevikuinimesele."³

Nietzsche "Zarathustrat" ja Alveri "Tolmu ja tuld" (ning lisaks ka teisi Alveri 1930. aastate luuletusi) võrreldes võib leida üllatavalt palju sarnast. Mõlemas käsitletakse inimese ja kultuuri saatust tasakaalutus (või kergesti kõikumata) lööva tasakaaluga) maailmas; erilisel kohal on inimese (inimkonna) võimalik eneseületamine ja edasimineku, kuid ka hukkimine ja mandumine. Nii "Zarathustrat" kui Alveri luulet läbib tähendusrikas **liikumisjoon** – "üle", "üles" ja "alla" –, mille juurde kuulub iseloomulik **sümboolne pildistik**: mäed ja sügavikud, sillad, kõied, nooled, kotkas jm. Liikumisega sellises ruumis antaksegi nägemus inimese teest eneseületamisele ja ülenemisele, mis võib viia ka languse ja hukkimiseni.

"Zarathustra" üks tähendusrikkamaid stseene on köietantsija etteaste turuplatsil (Z, lk 7–12). Zarathustra tuleb mägedest inimeste sekka ja satub turuplatsile, kus kõrgele tornide vahele tõmmatud kõie all ootab rahvas köietantsija esinemist. Kasutades võrdpildina n-ö silme ees olevat, hakkab Zarathustra rahvale kõnelema inimesest ja üliinimesest: inimene on kõis üle kuristiku, ta on sild looma ja üliinimese vahel; samas on inimene ka (sillast) ülemineku ja võimalik langemine või hukkimine. "Suur on inimeses see, et ta on sild, mitte eesmärk: mida võib armastada inimeses, on see, et ta on ülemineku ja loojamineku [Untergang]" (Z, lk 8). Zarathustra kõne katkestab köietantsija ilmumine, too tuleb ja kukub kõielt alla, surnuks. Ülemineku takistuseks saab ülemineja ebausklik hirm teda segama tulnud pajatsi ees, keda ta

1 T. Tallmeister, Friedrich Nietzsche ja ristiusk. Tallinn, 1921.

2 Fr. Nietzsche, Nõnda kõneles Zarathustra. Tlk J. Palla. 2. tr. Tallinn, 1993, lk 236. Edaspidi viited tekstis: Z.

3 G. Whitlock, Returnings to Sils-Maria. New York, 1990, lk XI-XIII.

peab kuradiks... Seda, et niisuguses situatsioonis ei tohi karta, kinnitatakse ju Alveri luules üsna sarnasel viisil: *Kui sa nüüd minna julgeks! Sillaks / su ees siis kuristikud kaanduks* (TT, lk 7); ometi ei ole ka ainuüksi julgus õnnestumiste garantiiks. "Tigedas valguses" jõutakse päris üles, mägede tippu, kuid just siis, kui ollakse kätte saamas ihaldatud, tuleb saatuslik langus. Luuletuse lõpustroofis, mille autor hilisemates trükkides on hoopis ära jätnud, väljendub ilmekalt Nietzsche **saatusearmastuse**, *amor fati* idee:

*Ja kui hetkel, mil sellesse silmad sa suruks,
hirmsa jõuga sind lennutab orgu laviin,
siis sa sosistad, kukkudes pihuks ja puruks:
sind ma õnnistan surm, sind ma armastan,
piin!
(TT, lk 19.)*

Missugune on õieti inimene, milleks on ta võimeline? Need küsimused on otsustava tähendusega nii Nietzschele kui Alverile. Nagu teame, esineb Alveri inimeste hulgas palju erinevaid tüüpe; nende hindamisel moodustub üsnagi nietzschelik hierarhia. Madalaimal astmel seisab alandliku jaatuse ja masside hümni kütkeis olev **keskpärasus**. Inimkonna tuleviku seisukohalt on niisugune keskpärasus väga ohtlik, sest selle suur ülekaal ei tähenda mitte lihtsalt paigalseisu, vaid lausa degeneratsiooni, viies selleni, mida Nietzsche nimetas viimseks inimeseks. See inimene ei tea, mis on armastus, mis on igatus, mis on looming. "Maakera on jäänud siis väikseks, ja ta pinnal hüpleb viimne inimene, kes teeb kõik väikseks. Ta sugu on hävimatu nagu maakirp; viimne inimene elab kõige kauem" (Z, lk 10). Seepärast taunitakse – ja ehk iseäranis teravalt – ka selle keskpärasuse-maailma eestseisjaid ja korraldajaid, nagu kohtunikud, preestrid jt (näiteks Alveri luuletustes "Must täht", "Kantsler", "Kaks saarlast", "Halvad naised", "Iharuse saar").

Eelmistest kõrgemale on asetatud – Alveril nii rikkalik! – ebakonventsionaalsete ja pabeliste tüüpide galerii. Need on kehtiva **seaduse ja morali trotsijad**, kes üldiselt on määratud kannatama ja hukkuma, nagu näiteks Nietzsche *kahvatu roimar* (Z, lk 24–25)

ja Alveri *halvad naised* (TT, lk 44). Ent need moraalist üleastujad on esimesteks sammudeks inimese eneseületamise teel. Järgnevad sammud on juba seotud Nietzsche poolt **kõrgemaks inimeseks** nimetatuga, kes on teadlik oma sihst ja tahtest. Siiski pole selle ja eelmise rühma vahel väga jäika piiri. Ka kõrgem inimene pole alati võimeline end lõpuni mõistma, oma pahesid talitsema ega hukkumist vältima. Nietzsche üheks võrdpildiks on *puu mäe otsas* (Z, lk 27–28), mis tahab tõusta kõrgusse ja valgusse, kuid ta juured tungivad paratamatult alla maasse – pimedasse, sügavasse, kurja. Alveril kohtame *Musta madonnat* kahe lapsega, kellest üks sihhib kõrgete maailmade harmooniat, teist aga kisub ta *kurjal-kirglik ihk* kuristiku põhjatusse.¹ Tegelikult ongi Alveri luule minategelane kõige sagedamini just niisugune sisemiselt lõhestatud, vastukäivate ihade ja pürgimustega. Ent võrreldes Nietzsche kõrgemat inimest esindavate tegelastega (näiteks "Zarathustra" IV osa kuningad, prohvet, vana võlur, endine preester jt) on ta terasem, läbinägevam, enam ennast analüüsiv.

Kuristikel kõndimise motiiv viitab loomulikult ka (ja ehk ennekõike) inimeses endas olevatele lõhedele ja kuristikele, mille sügavus teadvustub sedamööda, kuidas inimene kaldast järjest kaugeneb. Võiks arvata, et kuristikutunne on kõige tugevam siis, kui ollakse võrdsel kaugusel mõlemast kaldast, kõie või silla keskpunktis. Too eespool käsitletud kõrgem inimene, kes oma seesmist lõhestatust selgesti tunnetab, on seega ilmselt jõudnud **ülemineku poolele teele**. Nüüd on tal võimalus iga sammuga läheneda oma eesmärgile, kuid see tähendab, et samm-sammult peab ta ületama oma lõhestatuse, jõudma uue terviklikkuseni. Kas see on üldse võimalik ja kuidas? Nietzsche arvab, et on, ning jõud selleks sünteesiks on inimeses endas. Just oma sügavaima kuristikutunde, kriitilisima vastuolulisuse staadiumis saab inimene tunnetada, seejärel aga vabastada ja kasvatada seda "mina", mis kätkeb endas igavese uuenemise ja loovuse tungi – **dionüüsi- list algjõudu**.

1 B. Alver, Teosed, I. Tallinn, 1989, lk 187.

Nagu eespool viidatud, ei ole dionüüsilis-
 sus hilisema Nietzsche jaoks mitte niivõrd
 kunsti- kui elutung. See ei ole tavalises mõt-
 tes vaimne loovus, vaid ennekõike inimese
kehaline, maine, loodusest lähtuv algjõud.
 "Ikka ausamalt õpib kõnelema see "mina": ja
 mida enam ta õpib, seda enam leiab ta sõnu
 ja austust kehale ja maale" (Z, lk 20). Juba
 "Tragöödia sünnis" märkis Nietzsche, et
 "dionüüsiliste tundepehangute tõusus kaob
 subjektiivne täielikku eneseunustusse" (SWI,
 lk 29), et "joobumuse reaalsus ei pööra tähe-
 lepanu üksikisikule, vaid püüab nimelt indi-
 viidi hävitada ja müstilise ühtsustunde läbi
 vabastada" (SWI, lk 30). Subjektiivse kadu-
 mine või indiviidi hävinemine ei tähenda
 mingil juhul tagasilangemist keskpärase
 massi tasemele, vaid täiesti uut (ehkki mingis
 mõttes ka algset või ürgset) **terviklikkust**.
 Inimene purustab oma senised ahistavad piirid,
 üldse piirid üksiknähtusteks killunenud
 maailma vahel – nn individuaatsiooniprintsiipi
 – ja tunneb end uue ühtsusena uues ühen-
 duses. Just niisugune ületamine ja
 ühendumine leidsid Nietzsche meelest aset
 kreeklaste kevadistel Dionysose pidustustel,
 kus taassündimise loodus otsekui "pühitses lep-
 pipimist oma kadunud poja – inimesega" (SW
 I, lk 29).

Alveri nägemus tundub – vähemalt esmapilgul – olevat teistsugune. Kõigepealt pole ta täiesti kindel selles, kas vastuolulisust inimeses ja maailmas saab ületada ning kas seda ületamist peabki iga hinna eest taotlema. Kõik need erinevad "minad" on ehk hoopiski inimese jaoks rikkus, väärtus? Ja kas pole nii, et inimese (inimkonna) saatus ongi igavene kõnd sel kiikival kõiel, silme ees saavutamatu eesmärk, teine kallas? Nietzschelikku dionüüsilist jõudu tajub küll ka Alveri tegelane, nagu nägime juba eespool näiteks toodud "Viletsuse komöödias" ja nagu võime näha tema paljudes luuletustes. Tõsi, see on sageli üks kahest võimsast jõust: Alveri luule sagedasemaid vastandusi on nimelt kõrgusse kipuva vaimu ja nn maiste ihade konflikt. Siiski ei saa märkimata jätta, et **viimane** sõna jääb luuletuses sagedamini maisele, looduslikule dionüüsilisele:

*Tuul käib taevast rappa rahehooga,
 mina ent ei tea, kus on mu paik,
 sest ma vajan jumalate rooga,
 millel oleks värsket vere maik.¹*

*Ja vahel juhib ta mind üle maisest piirist,
 kuid asjata! – ma pagen jälle varju,
 sest armsam kustumatuist valguskiirist
 on mulle puu, täis ruskeid elumarju.²*

Aga **Alveri käsitus kunstist?** Kas pole just looming see, mis teeb tema jaoks võimalikuks vastuolude ületamise ja päralejõudmise? See on ja samas pole päriselt nii. Üsna harva annab Alver nii selgeid ja optimistlikke pilte, nagu luuletuses "Lepitus", kus piisab vaid muusa ilmumisest lävele, et nuge välgutavaid fuuriaid, südant ja mõtet taltsutada. Hoopis rõhutatum on **traagilist** alatooni kandev nägemus; kunstilooming kui sild, millega seostuvad nii *Übergang* kui *Untergang*. Kunst ideaalis ja tõeline kunstiteos on ülejõudmine, mis saavutatakse selle looja(te), inimese(te) hukkamise hinnaga. *Tige valgus* loovutab endast inimesele ühe raasu, et teda seejärel ikkagi kuristikku lennutada. Kunst kannab ähvardavat skorpionit ja mürgikarikat. Kunsti sünd on ime, ent kunsti jõud on nagu pudelist välja lastud džinnil, kes ohustab oma loojat/vabastajat, nagu loeme Alveri tuntud luuletustest "Maalija lõvipuuris" ja "Teisik". Kunstnik on (enamasti) lihtsalt inimene, kunst aga kuulub sellesse kategooriasse, kuhu Nietzsche üliinimene, kes samuti sünnib hukkamise hinnaga ja kelles kehasub inimese kui liigi eneseületus. Ja "Tragöödia sünnis" ütleb Nietzsche dionüüsilise kunstniku kohta: "Inimene ei ole enam kunstnik, ta ise on saanud kunstiteoseks..." (SW I, lk 30).

Nii on Nietzsche ja Alveri vaadetes kokku puutepunkte ka eneseületuse lõppfaasis. Nietzsche absolutiseerib dionüüsilist elujõudu, mis toimib ka Alveri tegelastes piisavalt aktiivselt. Veel enamgi, see jõud on suuresti tegev kunstiloomingus ja märgistab niihästi elu- kui kunstisihete. Meenutagem luuletust "Galeer", kus luuletaja näeb kauguses *üht Hellast, barbaarset ja uut* (TT, lk 92). Ja on

1 Luuletuse "Kahepaikne" algvariant: "Looming" 1938, nr 2, lk 185.

2 "Törkuja": B. Alver, Teosed, I. Lk 191.

veel üks väga oluline kujund, mis esineb nii Nietzschel kui Alveril – see on **tantsu**, õhus hõljuva tantsu ja **lennu** kujund. "Lauldes ja tantsides väljendab inimene end kui kõrgema ühtsuse liige: ta on unustanud kõndimise ja kõnelemise ja on valmis tantsides õhku tõusma. (...) Ta tunneb end jumalana, ta ise kõnnib niisuguses vaimustuses ja ülenduses, nagu ta on näinud jumalaid unenäos kõndimas," kirjutab Nietzsche "Tragöödia sünnis" (SW I, lk 30). Zarathustra ütleb, et ta võiks uskuda vaid jumalat, kes oskab tantsida. Tantsiv jumal pole keegi muu kui Dionysos; tantsivas ja õhku tõusvas Zarathustras, samuti kui Alveri kotkatiivul lendavas ja kuristikel tantsivas minategelases leiab sümboolse väljenduse dionüüsiline tung – ja mitte ainult nietzschelikus määratluses, vaid ka kui elu-

jõud selle kõige mitmekülgsemas, sealjuures seksuaalses tähenduses, nagu unenägid uurides on osutanud juba Sigmund Freud. Semper kirjutab: "Lennu-unenägid saadab uhkustunne, allavaade teiste peale, kes lennukunsti veel ei oska; ka see uhkus on erootilist sünnipära, sest inimese armatsemisega käib alati kaasas enesetunde tugev tõus."¹ Ent jäägu lugeja mõelda, kuivõrd see uhkustunne Nietzsche ja Alveri puhul võiks olla seotud varjatud erootilisusega, mil määral on selles juba saavutatud kõrguste märki, mil määral avalduvad aga veel saavutamata, ihaldatavad sihid. Tundub siiski, et Alveri – nagu ka Nietzsche – nägemused peidavad endas arvatust hoopis rikkalikumalt seda ainet, mis võiks pakkuda süvapsühholoogilistki huvi.

ELRUD IBSCH

TEKSTI STRUKTUUR JA RETSEPTSIOONIPROTSESS NIETZSCHE "ZARATHUSTRA" NÄITEL *

Teksti struktuuri all me mõistame tekstielementide omavahelisi seoseid; neid seoseid seletava teadlase tegevust tähistame struktuurialüüsi mõistega. Retseptsiooni all mõistame tähenduse aktualiseerumist, see tähendab dominantsete tekstielementide või nende kombinatsioonide määramist. Koos "struktuuri" ja "protsessi" opositsiooniga peaksime arvestama nähtust, et informatsiooni suhtelise muutumatus või neutraalsuse juures ilmneb muutlikkus andmete relevantsuse määramisel. *Suhteliselt* muutumatuks nimetame informatsiooni sellepärast,

et andmete mõtestamise võimalused sõltuvad muu hulgas ka antud teadusharu uurimistase-
semest. Tekstielementide dominantsuse määramine toimub lugejasta projitseerimise teel tekstile kui fikseeritud keelelisele korrastatusele.¹ Muutlikkus on omane ka lugejastatusele, "tähendussüsteemile" (*das Sinnsystem*), nagu Wolfgang Iser seda nimetab.² Ilma et oleks vajalik vähimigi sekkumine näiteks Voltaire'i "Candide'i" keele-
märkide korrastatusse, on tänase lugeja tähendussüsteem tema puhul teistsugune kui kaasaegsel, kes Voltaire'i teose kaudu es-

1 J. S e m p e r, "Kalevipoja" rahvaluulemotiivide analüüs. Tartu, 1924, lk 53.

* Textstruktur und Rezeptionsprozess am Beispiel von Nietzsches "Zarathustra". Rmt: Comparative Poetics = Poétique Comparative = Vergleichende Poetik. Ed. D. W. Fokkema. "Rodopi", Amsterdam, 1976. Lk 215 – 242. Tõlke Nietzsche-tsitaadid pärinevad väljaandest: F r. N i e t z s c h e, Nõnda kõneles Zarathustra. Tlk J. Palla. 2. tr. Tallinn, 1993.

¹ J. M u k a ř o v s k ý, Ästhetische Funktion, Norm und Ästhetischer Wert als soziale Fakten. In: Kapitel aus der Ästhetik. Frankfurt a.M., 1970.

² W. I s e r, Die Wirklichkeit der Fiktion – Elemente eines Funktionsgeschichtlichen Textmodells. In: R. Warning (Hrsg.), Rezeptionsästhetik; Theorie und Praxis. München, 1975, lk 301.

makordselt seati silmitsi Leibnizi/Wolffi "et-temääratud harmoonia" kriitikaga. Seetõttu erineb tähenduse tänane aktualiseerumine omaaegsest. Tähendus moodustub teksti ja lugejasüsteemi (*Lesersystem*) lõikepunktis. Mõeldavat suvalisust piirab ühelt poolt lugejasüsteem, mis on üleindividuaalne, teiselt poolt tekst, mis teatud kollektiivi keelesüsteemi esindajana on samuti üleindividuaalne. See üleindividuaalne loomus on tekstile omane niihästi kodeerimise kui ka dekodeerimise faasis.

Tähenduse taasloomisel on mõeldavad kolm tähenduskihti: leksikaalne tähendus, tekstisisene tähendus, mis võib esile kutsuda leksikaalse tähenduse varieerumise (näiteks võib omadussõna "tähtis" osutada spetsiifilises tekstiümbruses irooniliseks – tähendusnüanss, millele sõnaraamat vastet ei anna), ja situatiivne tähendus. Viimane hõlmab lugeja maailmatunnetust, mis allub muutustele eelkõige suurema ajaloolise vahemaa korral: "Võlumäe" lugeja, kes on olnud tunnistajaks mõlema maailmasõja puhkemisele, lisab leksikaalsele ja tekstisisesele tähenduskihtile juurde midagi avaramat, mis põhineb kasvavad teadmistel ajalooainese kohta.¹

Mingil juhul ei tohi ignoreerida teksti-struktuuri ja retseptiooni eristamise problemaatilisust. Iseäranis ei saa vältida lugejatausta sisseimbumist keelemärkide korrastatuse kirjeldusse, mistõttu juba omaks võetud neutraalsusnivoole hakkavad kaasa mängima relevantsuvaatepunktid. Siiski on võimalik selle eristuse pinnal interferentse ära tunda ja neid diskussioonile allutada.

Lugejatausta kaasamäng kirjandusteksti tähenduse moodustumisel on selle teksti mitte vältimatult denoteeriva iseloomu, tema vahepeal üldomaks võetud avatuse või – kui kasutada Iseri mõistet – adapteerimisvõime (*die Adaptationsfähigkeit*) tagajärg.

Kui tahame kõigepealt kirjeldada Nietzsche "Zarathustrat" kui teksti-struktuuri, siis peame tooma nähtavale need tekstis esinevad elemendid, mis ühe või teise retseptiooniki-

histuse on võimalikuks teinud. Siinse artikli teine pool toob mõningad representatiivsed näited teksti ja tähendusüsteemide lõikumistest, kusjuures antud juhul oleme sõltuvad kirjandussüsteemi piires kirjalikult fikseeritud reaktsioonidest (niisiis on jäetud kõrvale eksperimentaalne lugejaküsitlus, aga ka "Zarathustra" retseptioon filosoofias, teoloogias, kujutavas kunstis, muusikas ja psühholoogias).

Keelemärkide korrastatus "Zarathustras"

Kõigepealt tekib küsimus teose žanrikuuluvusest. Tänapäevaste liigituskriteeriumide põhjal võiks vaevalt vastuväiteid põhjustada otsus lugeda "Zarathustra" kuuluvaks eepilise žanri. Säärase liigitamise aluseks on tegelaskõne ja jutustajakõne eristamine, nii nagu see klassikalisest antiikpoetikast pärinevana nüüdisaegses uurimistöös taas kasutusele on võetud. Mõlema põhimõtteliselt võimaliku kõnevormi vaheldumine on eepilisele põhiliigile olemuslik. Et jutustaja- ning tegelaskõne vaheldumine annab võimaluste skaala, mille ühel poolusel paikneb nende kahe kõnevormi dihhotoomia ja teisel nende assimilatsioon, seda on rõhutanud ja ka ajaloolisse perspektiivi seadnud esmajoonel Lubomir Doležel.² "Zarathustras" ilmneb selge piirjoon *discours du narrateur*'i ja *discours des caractères*'i vahel. Osundatud otsene kõne, mis juhatatakse sisse ütlemissõnadega, on ainuke esinev tegelaskõne vorm. Puuduvad mitteosundatud otsene kõne, kaudne kõne, sisemonoloog ja siirdkõne. Seega on valitud tugevasti arhaiseeriv kõnemudel, mille eeskujuks on muu hulgas Piibel ja mis just arhaiseeriva mudelina eristub 19. sajandi eepikamentlusest. "Zarathustra" jutustajateksti-lõikudes redutseeritakse suurel määral jutustaja teatud funktsioone. Eeldades, et jutustajakõne võib endas ühendada järgmisi funktsioone: kõnet

1 N. R u w e t, *Synecdoques et métonymies. "Poétique" 1975*, nr 23, lk 372, eristab "interprétation des énonces"i (teadete interpreteerimine) tarvis 5 kihti: leksikaalne/süntaktiline, referentsiteooria, kõneaktiteooria, konteksti/situatsiooniteooria ja entsüklopeedia – "rendant compte de la connaissance du monde" (mis annab aru maailma tundmisest).

2 L. D o l e ž e l, *Narrative Modes in Czech Literature*. Toronto, 1973.

sissejuhatav-liigendav, tegevust käivitav, kirjeldav-hindav ja lõpuks lugejaga suhtlemise funktsioon, saame nentida, et Nietzsche "Zarathustras" domineerib sissejuhatav-liigendav funktsioon; vähe paistab silma kirjeldav funktsioon, tegevust kandeav ja hindav funktsioon ilmnevad vaid äärmiselt redutseerituna, kontakt lugejaga on sporaadiline. Mõlemad viimatinimetatud funktsioonid – hindamine ja kontakt lugejaga – on see-eest täies mahus üle võetud tegelaskõne poolt, mis siis ka kvantitatiivselt domineerib. "Zarathustra" tegelaskõne eripära on selles, et ta ei liigendu dialoogideks, vaid on esitatud peamiselt üheainsa kõneleja, Zarathustra enese poolt. Seega langeb ära ka üks dialoogi tähtis funktsioon – panna tegelastevahelise suhtlemise kaudu liikvele tegevus. Sõnad, mida kõneldakse, on Zarathustra sõnad, ning kui kolmandas ja neljandas osas kõnede ja monoloogide kõrval vähest dialoogistumist märgata võibki, siis ei muuda see põhijoontes veel midagi. Inimesed ja loomad, kes on Zarathustra vestluskaaslasteks, kõnelevad sedasama keelt, Zarathustra keelt. Niisiis suhtlussituatsioon, mis Zarathustral teiste tegelastega on, ei mõjuta teda ega sunni teiste arvamustest distantseeruma või iseenese omi revideerima. Seega on suuresti redutseeritud Dieter Janiki¹ kolmas kommunikatsioonitasand (romaanitegelased omavahel), ning see reduktsioon, nagu juba mainisime, kehtib ka teise kommunikatsioonitasandi (jutustaja ja implitsiitne lugeja) suhtes. "Zarathustra" jutustamissituatsioonile on iseloomulik, et peategelane hoiab iseseisvalt kontakti kujutletava (*intendierte*) lugejaga – see jutustamistehniline seik ei saa jätta retseptisioonile oma mõju avaldamata. Lugejale pakutakse õpetust, teose fiktiivset iseloomu nõrgendatakse, eri kõnelejate mõeldav eristumine ei toimi, puudub pinge jutustaja ja tegelase vahel, mis relativeeriva efekti võiks anda.

Jutustajateksti tegevustsuunav funktsioon on nõrk, lühilõikudega luuakse eepilised "raamid". Eelkõige vahendavad need Zarathustra liikumisi ruumis: "Palju maid on näinud Zarathustra ja palju rahvaid" (38); "Pärast seda läks Zarathustra jälle tagasi mägedes-

se" (53); "Kui Zarathustra oli jumalaga jätnud linna (...) järgnesid talle paljud" (49).

Jutustajateksti kõnet sissejuhatav funktsioon moodustab terves teoses püsi- ja siduselemendi; see funktsioon ilmneb veel selgesti ka tegelaskõnes sisalduva tegelaskõne puhul, niisiis teisel kõnetasandil ("Vaikseim tund", 96-98). Iga üleminek ühelt kõnelt teisele on järgides dihhotoomilist struktuuri markeeritud.

Täiendades kõnet sissejuhatavat funktsiooni manifesteerub kõnet liigendav funktsioon eelkõige reeglipäraselt korduva fraasina "Nõnda kõneles Zarathustra" kõnelõigu lõpus; juhtudel, mis nõuavad niisugust variatsiooni, esineb küll ka "Nõnda laulis Zarathustra".

Ka Zarathustra monoloogid juhatatakse sisse ja eraldatakse graafiliselt: "Ja seekord kõneles Zarathustra nõnda oma rõõmustleva südametunnistuse vastu:" (105). Juhtmotiivina tuleb see joon eriti esile "Zarathustra eeskõnes", kus ta kõlab: "Zarathustra (...) ütles oma südames" (12), ja kõne lõpetusena: "Nõnda kõneles Zarathustra oma südames" (15) või "Kui Zarathustra nõnda oli öelnud oma südames" (12).

Hindav ja sealjuures kujutletava lugejaga kontakti loov jutustaja tarvitab oma neid funktsioone väga piiratud ja tagasihoidlikult. See toimub näiteks järgmisel viisil: "rahvas valgus laiali, sest isegi uudishimu ja hirm väsisid viimaks" (12). Teisal (53) saab jutustaja hinnangus tajutavaks kerge assimilatsioon tegelaskõnega, nii et nende dihhotoomia siin korraks siirdkõne suunas läbi muratakse: "Ta hinge aga täitis kärsitus ja ihaldus nende järele, keda ta armastas: sest tal oli neile veel palju anda. See nimelt on kõige raskem: armastusest kokku pigistada käsi ja kinkijana säilitada häbi." Mitmes kohas konstateerib jutustaja, et Zarathustra "sai kurvaks" (72) või et ta "süda valutab", "siis valdas teda väsimus ja veel suurem igatsus kui enne" (100). Ka siin võime märgata jutustajateksti hindavat funktsiooni, kuid siiski ilma et toimuks kontakt lugejaga. Tagasihoidud kontakt ilmneb pöördumises "ja [nad] armastasid teda, nagu armastab rahvas: see

1 D. Janik, Die Kommunikationsstruktur des Erzählwerks. Ein semiologisches Modell. Bebenhausen, 1973.

on pooliti armu ja hirmuga" (86), avalikku kontakti kohtasime ühesainsas kohas, kus jutustaja küsib: "Ja mida te küll arvate, mis seekord sündis?" (215).

Jutustaja suhtlemisele lugejaga on niisiis jäetud vaid väga napilt ruumi ja see ei toimu teksti raskuspunktides. Näiteks Zarathustra mainitud kurbus ei suuda seetõttu tema kuulutamise hääletugevusega võistelda ning vaevalt saab teda relativeeriva mõjutegurina arvesse võtta.

Teose kahes esimeses osas kuulutab Zarathustra oma õpetusi. Rahvas, kellele ta kõneleb, on nimetu ning ruumiliselt ja ajalisel fikseerimata; puuduvad denotatiivsed elemendid, mis annaksid ajaloolised raamid. Selle struktuurielendi, "miinus-meetodi" dominandiks määramisest sai tähtis mõjutegur. Ka rahvas vaevu reageerib Zarathustrale ja sellepärast jääb *récit* ile (jutustusele) esitatav miinimumnõue – nimelt et A reageeriks B-le ja ümberpöörduks – täitmata. Tegelastevaheline kommunikatsioonimäng kandub üle kommunikatsiooniks peategelase ja lugeja vahel. Kõnetused "Teie" ja "Teile" on suunatud otse lugejale, ja "Zarathustra" pikkades kõnedes prevaleerib niisiis keele apellatiivne funktsioon. Kui Zarathustra alustab üht kõnelõiku lausega "Keha põlgajale tahan ma öelda oma sõna" (21), siis pöördub ta sellega oma kujuteldava lugeja, mitte aga rahvahulgas ehk juhuslikult leiduvate kehapõlgajate poole. Küsimused, üleskutsed, arvukad "Te peate"- ja "Sa pead"-fraasid, õpetused ja väited, mis juhatatakse sisse piibellikult ("Tõesti [mina ütlen Teile]") ja väljenduse teetulist iseloomu rõhutades, kujundavad kommunikatsioonistruktuuri, mis on suunatud lugeja otsesele mõjutamisele. Piibli-eeskuju vastab sellele kavatsusele suurel määral. Et usurajaja on valitud Pärsias, on ühelt poolt tähtsusetu, sest ajaloolist konteksti siin ju ei respekterita; teiselt poolt mängib ta ometi kaasa kui Anti-Jeesus, andes teosele Piibli-paroodia iseloomu. Imperatiivne toon kahes esimeses osas kõlab üle neis samuti leiduvaist aforismidest. Nietzsche aforismi põhistruktuur – üldise arvamuse sõnastamine aforismi esimeses pooles (sageli esitatud kui antitees) ja relativeerimine või tühistamine teises – osutub seda tõhusamaks, mida teravmeelsem teine pool fonoloogilisi,

süntaktilisi ja semantilisi kombinatsioone silmas pidades esimese suhtes on, mida tühisem ja seega üllatavam on teisendus. Ühe näitena paljude seast: "Loojad olid esiti rahvad ja hiljemini alles üksikud; tõesti, üksik ise on alles kõige hilisem looming" (39); "Schaffende waren erst Völker, und spät erst Einzelne; wahrlich, der Einzelne selber ist noch die jüngste Schöpfung").

Aforism ei ole õpetus, vaid kinnistunud arvamuste intellektuaalne küsimärgi alla seadmine, ning seisab selges opositsioonis *ühe* kindla arvamuse esitamisega Zarathustera õpetuse "Sa pead"-fraasid. Õpetuse ja aforismi opositsioonist peaks niisiis saama üks otsustav tegur "Zarathustra" retseptsioonis.

Temaatika poolest sobivad "Zarathustra" kaks esimest osa aforistliku struktuuriga oivaliselt. Tegemist on ju traditsiooniliste väärtuste kriitikaga, nagu Nietzsche seda ka teostes "Inimlik, liiginimlik" ja "Rõõmus teadus" oli viljelnud. Esimene osa käsitleb eelkõige inimlikke tegevusi ja institutsioone (rõõmud ja kannatused, lugemine ja kirjutamine, sõda, riik, sõprus, ligimesearmastus, abielu, surm), teine osa inimtüüpe (kaasatundja, preester, vooreslikud, kaabakad, targad, õpetlased, luuletajad). Väärtuskriitiline põhiteema esitatakse ühelt poolt mänglev-intellektuaalselt (aforismina), teiselt poolt nägemuslik-prohvetlikult (õpetusena). Teises esitusviisis annab endast temaatiliselt märku kujutus üliinimesest, kelle ülesandeks lõpuks peab saama igavese taastuleku idee ja võimutahte lepitamine: "Iga oli" on vaid katke, mõistatus, julm juhus – kuni loov tahe selle kohta ütleb: "aga nii ma tahtsin!" (93).

Kolmas osa on valdavalt monoloogiline. Peamise, mis Zarathustra siin ütleb, kõneleb ta oma südames; ta on kurb, väsinud ja igatsev, naerab ja nutab oma üksinduses, millesse ta mõisteti raamatu keskse ja keskmises peatükis "Vaikseim tund". Vanade, purustatud, ja uute, pooleldi täiskirjutatud käsulaudade keskel ootab Zarathustra oma tundi: "Seni aga kõnelen ma iseendaga kui see, kel on aega" (130). Siiski ei suuda ta ka nüüd loobuda aeg-ajalt oma oma "vendi" kõnetamast. Üldiselt aga omandab Zarathustra kõnestiil kolmandas osas koos ametlikust õpetajarolist lahtiütlemisega suurema variatiivsuse. Lüürilis-nägemuslik asetseb kõnes kõrvuti

vaimukuste, sõimu ja puhutise enesepilkega. Sellest osast pärinevad Nietzsche populaarsed teravmeelsused. Näitena neile omasest maitsetusest kaks tsitaati: "'Puhtale on kõik puhas' – nii räägib rahvas. Aga mina ütlen teile: sigadele muutub kõik seaks!" (136); "Nii tahan ma näha meest ja naist: võitlusvõimelisena üht, sünnitusvõimelisena teist, mõlemaid aga tantsuvõimelistena nii pää kui jalgega" (141). Just sedalaadi vaimukustel on kaldumus hõlpsasti oma tekstilisest ümbrusest eralduda ja kättevõidetud iseseisvuses ajaproovile äärmiselt vastupidavaks osutada.

Zarathustra verivaenlane "raskuse vaim", millega võitlemisele peamiselt kaks esimest osa olid pühendatud, oli loonud "sunduse, seaduse, vajaduse ja tagajärje, eesmärgi ja tahte ning hää ja kurja" (131). Need on "vanad käsulauad", mille põhimõistete konkretiseeringutega oli Zarathustra mitmesugustes semantilistes kontekstides (inimtüübid, tegevused, institutsioonid) polemiseerinud. Tema üliinimesel raamatu kolmandas osas puuduvad niisugused konkreetseid situatsioonid. Tema semantiline kontekst osutub kitsamaks; domineerivad märksõnad "uus" ja "tulevik": uus koidukuma, uued tähed, uued ööd, tulevik, uued käsulauad, uus aadel, sulatuul, tuleviku külvajad (131 jj). Need tulevikuväärtused on tundmatud ja neid ei saa asetada konkreetsetesse situatsioonidesse. Et nad visandavad tulevikulist, puudub neil veel igasugune kokkupuude ajaloolise sündmustikuga. Nad jäävad häguseks ja traditsioonilise semantika valdkonna külge seotuks.

Kolmanda osa teises pooles, peatükis "Paraneja", võetakse üheks tervikuks kokku see, mis "Zarathustra" tegevuselementides sisaldunud oli. Nagu juba mainitud, kuulub Zarathustra õpetusse idee millegi niisuguse igavesest taastulekust, mida otsesõnu väljendama oli ta "Vaikseimas tunnis" tõrkunud. See tõrkumine rõhub teda ("Nagemusest ja mõistatiseist") ja ta saab sellest üle pärast seitsmepäevast lamamist. Nagu Piibli Jeesusel nii kuulub ka siin õppimise ülesande juurde kohustus aktsepteerida raskeimatki. Selles sisaldub ühtlasi tegevuse miinimum: nimelt mõlemal juhul seesama püüe oma ülesande täitmisest kõrvale hoida, ning lõpuks siiski

sellest nõrkusest jagusaamine. Zarathustra peab välja ütleva selle, millest ta meelsamini oleks vaikinud: "Liigväike suurimgi! – see oli mu tüdimus inimesest! Ja isegi kõige väiksema igavene taastulek! – see oli mu tüdimus kõigest olemisest!" (147). Selle võidu tunnistajaiks ei saa mitte inimesed, vaid Zarathustrat ümbritsevad loomad. Kolmas osa lõpeb hümniliste lauludega, millest tuntuimas, "Jah- ning aamen-laulus" ("Seitse pitsatit") kordub refrään "Sest ma armastan sind, oo igavik!" iga stroofi järel ning silma torkavad süntaktilised ekvivalentsussuhted stroofides 2, 3, 4, 5 ja kerged variatsioonid stroofides 6 ja 7.

Neljas osa algab jutustatava toimumisaja nihutamisega ("Ja jälle tõttasid kuud ja aastad üle Zarathustra hinge (...) ta juuksed aga läksid valgeks" (157)) ja kahekõnega (dialoog loomadega). Zarathustra kõneleb terve rea "kõrgemate inimestega", kes teda oma appihüüuga (selle osa kinnismotiiv) kiusavad: prohvet, kuningad, päaleastutu, võlur, paavst, inetuim inimene, vabatahtlik kerjaja. Need "kõrgemad inimesed" on vanad väärtused seljataha jätnud ja nii nähtuna kuuluvad Zarathustra juurde. Nad ei ole aga veel saavutanud üliinimese, Zarathustra staadiumi. Ta võib neid aktsepteerida vaid kui silda üliinimese juurde. Kõnelused nendega käsitlevad väärtuste kaotust ning seeläbi tekkinud vaakumit. Kohtumiste ja kõneluste lõpuks kohtab Zarathustra omaenese varju, kes leiab end samasuguses olukorras kui "kõrgemad inimesed". Hiljem kogunevad "kõrgemad inimesed" Zarathustra koopas ja pühitsevad tema "õhtusöömaaega" – eesli-püha, mis on ilmselge piibliparoodia: "aga sellega algaski too pikk söömaaeg, mida ajalooraamatuis nimetatakse "õhtusöömaajaks"" (191). Zarathustra peab sel puhul jälle kõnesid, ning võlur ja rändaja laulavad oma laule (Dionysose ditirambe, mida Zarathustra suhu ei seata). Alles ringlaulu suubuvus "Joobunud laulus" on Zarathustra eeslauljaks.

Neljas osa lõpeb Zarathustra lahkumisega koopast: "Nõnda kõneles Zarathustra ja jättis oma koopa, hiilgavana ja tugevana, nagu hommikupäike, mis tõuseb tumedate mägede tagant" (222). See teeleminek määratlemata regioonidesse, mis koos pisut eespool

tehtud märkega aja kohta – "See kõik kestis kaua aega, või vähe aega: sest, õieti öelda, ei olegi aega selliste asjade jaoks maa pääl"(221) – moodustabki teose lõpu, võtab veel kord selgelt kokku Nietzsche uue inimesekuju ajatu ja ruumitu – seega siis sügavalt ebajaloolise – loomuse.

"Nõnda kõneles Zarathustra" temaatiline tasand koosneb kahest põhielemendist: vana- de, ajalooliselt kinnistunud väärtuste kriitika- st, ja uute, mingisse ajatusse tulevikku kujutletud väärtuste püstitamisest. Keeleli- selt realiseeritakse kriitika-teema kahel vii- sil: ühelt poolt aforismis, mis jätab lugejale reageerimisvabaduse, teiselt poolt õpetuse vormis, mis seab lugejale kohustusi. Uued väärtused ilmuvad esijoones lüüriliste pilti- dena. Need kandvad struktuurilemendid ei esine siiski järjestikku mingi arenguna ühe uue seisundi poole, vaid segamini kirevas põimimises, nii et lüüriline kujund sageli ootamatult päädib kriitilises märkuses. Seal, kus parodeeritakse (eelkõige Piiblit, aga ka Goethet), on tajutav suhe ajaloolistesse ees- kujudesse.

"Zarathustra" tekstistruktuur ilmutab ju- tustaja- ja tegelaskõnes – niisiis makrostruk- tuurilisel tasandil – ning süntaktilisel nivool vaid vähest variatiivsust. Piiblis formeerunud juudi-ristiusu kultuur on Nietzsche jaoks vana- nade väärtuste esindaja. Ta võtab üle selle vormi, eriti süntaksi. Selle arhailise süntaksi "sümfunktsioon" (Tõnjanovi termin) on pa- roodiline. Süntaksi ja kõnevormide mono- toonsust tasakaalustab suhteliselt suur valikuvabadus leksikaalse koodi valdkon- nas. Erinevad inimühiskonna situatsioonid, mida Zarathustra käsitleb, semantilised va- riatsioonid, mida võimaldab aforism, ja ditü- rambide hümniline toon seavad Nietzschele vähe piiranguid.

Erinevalt Piiblist on "Zarathustras" ruum tähtis element. See, mida kohandatakse Za- rathustra meeoludele, on stereotüüpne

maastik mägede, merede, kõrbete, lume ja päikesega. Vahetevahel taandub Zarathustra isik maastikukirjeldusest ning see iseseisvub. Tulemuseks on juugendstiilis maal: "Vaada- ke ometi, kuis ta [päike] kärsituna tuleb üle mere! Kas te ei tunne ta janu ja ta armastuse palavat hingeõhku? – Merd tahab ta imeda ja ta sügavuse enese juurde üles juua: ning tu- hande rinnaga kerkib talle vastu ihaldav meri. – Ta t a h a b , et päikese janu teda suudleks ja jooks põhjani tühjaks; õhuks t a h a b ta saada ja kõrguseks, valguse jalgteeks ja val- guseks endaks!" (82)¹ Kuid juba järgmises lauses astub Zarathustra taas esile: "Tõesti, päikese viisi armastan ma elu ja kõiki süga- vaid meresid." Tähelepanuväärne selles kir- jelduses on sõrendatud "tahan", mis toob loodusekujutusse tugeva antropoloogilise elemendi ja on analoogiks õpetuskõnede väl- jendusviisile.²

"Zarathustra" tekstielementide kirjeldusse kuulub üks Nietzsche metafoorilooe eripä- ra. See kordab juba eespool viidatud aforis- mi-menetlust ja toimub nii: luuakse konventsionaalne metafoor, tõstetakse see antiteetiliselt kõrgpunkti ja tühistatakse afo- rismis. Seda protsessi võiks illustreerida "Jah- ning aamen-laulu" viimase stroofi (156) varal. Semantilised raamid "taevas, tii- vad, valguse-kaugus, ujumine, vabadus" val- mistavad ette metafoori, milles Zarathustra ilmub linnu kujul. Ühtlasi on sellega tugevas- ti rõhutatud semantilist tunnust "kaaluta lii- kumine". Inimene/loom-metafoor kuulub traditsioonilisse metafoorivaramusse ega si- salda mingit mõistmistakistust. Komplitseeritumaks muutub metafoor aga siis, kui mõiste "lind" ei ilmu mitte niisama, vaid liit- sõna "tarkuslind" (*Vogel-Weisheit*) koossei- sus. Rõhuline tunnus "liikumine" tõrjutakse tema eelisasendist välja semantiliste tunnuste hierarhiat juba varjundanud "+mõtlemise" (inimese kohta) sissetoomise kaudu; sellega saavutatakse, et tunnuse ülekanne, mis seni

1 Nimisõnade soo tõttu saksa keeles (*die Sonne, das Meer – J.K.*) ilmneb selles kujundis väike ebakõla, mis näiteks prantsuse keeles tunda ei anna: *le soleil ja la mer* sobituksid hõlpsamini Nietzsche kujundisse. Sellel ja teistel sarnastel juhtudel on tegemist ka pingega kirjandusele iseloomuliku ikoonilise printsiibi ja arbitaarse grammatilise soo vahel.

2 Tahte osast kirjanduslikus juugendstiilis vt E . I b s c h, Der Wille zum schönen Leben. Enthistorisierung als Verfahren in der Erzählung des Jugendstils. In: "Neophilologus" 57 (1973), lk 217 – 231 ja 317 – 329.

toimus linnult inimesele ("kaaluta liikumine"), toimub nüüd vastupidises suunas – inimeselt linnule. Selle inversiooni antiteetilises kõrgpunktis rakendatakse fonoloogilisel tasandil ikoonilist printsiipi ja veel kord aktuaalseeritakse liikumine: "Laula! Ära kõnele enam!" Lõpp on aforistlik: " – kas ei ole kõik sõnad loodud raskeile? Kas ei valeta kõik sõnad kergele?" (156). Selles kohas vabastatakse tarkuse mõiste tavapärasest seotusest sõnaga ja viiakse ühendusse liikumisega. Mõlema osise, linnu ja tarkuse vaheline suhe taastatakse vabaduse mõiste kaudu, mis esialgu viitab linnu liikumisvabadusele, siis aga assotsieerub ka "vaimse vabadusega".

Niisugustele metaforiseerimise ja antiteesi moodustuse protsessidele saab "Zarathustaras" osutada korduvalt. Need on Nietzsche varasest loomingust tuntud aforistlikud võtted, mis aktualiseeruvad semantilisele mikro-nivoole suunatud lugemisel ja suudavad läbi murda kõnevormi monotoonsusest.

Oleme käsile võtnud ühe sugugi mitte ammendava teoseanalüüsi, et erinevaid dominantsusmääranguid motiveerida ja eri retseptiooniviiside toetuspunkte teose struktuuris õigustada.

(Järgneb)

Saksa keelest tõlkinud Janika Kronberg

TIIT HENNOSTE

HÜPPED MODERNISMI POOLE: EESTI 20. SAJANDI KIRJANDUSEST EUROOPA MODERNISMI TAUSTAL

12. loeng

Väliseesti modernism II

Sürrealism ja Ilmar Laaban

Sõnajärgse modernismi ja üldse modernismi normaalparadigma puhul luules tuleb kõnelda eelkõige kahest kesksest alussambast: sürrealismist ja Elioti&Poundi modernismist. Midagi jäi ka eelnevatest kirjanduskihistustest, kuid tekstide ehituse osas said just need kaks põhimõjuriteks.

Proosas on pilt lihtsam. Proosamodernismi põhimõtted kujunesid välja 1930. aastateks ning levisid seejärel aeglaselt ja kindlalt laiali. Mingeid erilisi lausa uusi jooni pärast sõda juurde ei tulnud. Olulisem oli hoopis modernismiajastu ühe filosoofiasuuna, eksistentsialismi levik proosasse.

Sõnajärgse rootsieesti modernismi puhul tuleb alustada selle eelkäijast Ilmar Laabanist ja sürrealismist. Laabanist on õnneks piisavalt palju kirjutatud. Olgu näiteks klassikaline "Sürrealism ja Ilmar Laabani "Roosi Selaviste"" Aleksander Aspelilt 1959 (ümbertrükk "Vikerkaares" 1989, nr 3), Ilmar Mikiveri "Mahasalatud Laaban: Pagulasluu-

le areng peale sõda" (trükkis 1984; lühendatud ümbertrükk "Vikerkaares" 1991, nr 8), Arno Oja "Ilmar Laabani luule algatuslikkus" ("Looming" 1991, nr 7). Lisaks hulk Laabani enese esinemisi, artikleid ja intervjuusid, eriti viimasel kümnendivahetusel. Peale selle on ilmunud terve rida kirjutisi sürrealismist, nt "Vikerkaares" Rein Raua sissevaated sürrealismi ja dadasse (1987, nr 12), Hasso Krulli kommentaaridega prantsuse sürrealismiklassika tõlked (1989, nr 3) ning Toivo Tasa järelsõnaga saksa dadaistide ja sürrealistide bukett (1991, nr 12). Niisiis saame siin piirduda lühikese kokkuvõttega sürrealismist ja Laabanist. See, mis ma lisaksin, oleks minu enese hinnang Laabanile ja tema rollile modernismi tulemises.

Sürrealismi algus on 1920. aastate Prantsusmaal, tähistena olulised aastad on 1922. ja 1924. Esimesel loodi sürrealistide rühmitus ja teisel ilmus André Bretoni esimene sürrealismi manifest. Keskised sürrealistid jagunevad kahte põlvkonda. Esimese moodustavad sürrealismi alusepanijad, kelle sünniaastad langevad aastasse 1890–1898 (kirjanikud Breton, Eluard, Artaud, Aragon, kunstnikud Miró, Man Ray, Ernst, Magritte). Teine põlvkond on sündinud 20. sajandi alguses. Sinna kuulub juba palju vähemtuntud nimesid, kuid ka suuri kunstnikke ja filmitegijaid (Tanguy, Dalí, Buñuel). Seega on kirjandussürrealistid valdavalt eesti "Siuru"-põlvkonna kaasaegsed.

Sürrealismi tippaeg ja laialilevimine jäi 1930. aastatesse, mil sürrealistide organisatsioon asutati üle Euroopa. Hiljem sai sürrealismist rangepiiriline autoritaarne rühmitus, isegi midagi sekti taolist, kus ortodoksid ja lahkvoolud olulist osa mängisid. 30ndate lõpuks organisatsioon suuresti lagunes ning edaspidi saame sürrealismist kõnelda kahes mõttes: sürrealismirühmituse vaikne edasielamine ning samal ajal sürrealismi kui tekstitegemismeetodi ja eelkõige tema tekstiehitusvõtete laialilevimine ning lahjenemine. Just see teine on meile oluline, sest minu teada pole Laaban (ega ka teised eestlased) sürrealistide rühmadesse kuulunud. (Lisaks võiks muidugi kõnelda sõna "sürrealistlik" kasutuselemineku igasuguse mitte-realistliku, segase või isegi lihtsalt uudse nähtuse kohta.)

Keskne sürrealismis on looja problemaatika, looja eluviis ja meetodid. Teisena tuleb sürrealismi suurimaks radikaalsuseks peetud uus maailmatõlgendus, sürraalse maailma mõiste. Juba siit on näha, et sürrealismi enese rõhud ja tegelik mõju on erinevad. Tekstiehituslikud uuendused olid sürrealistidele tegelikult teisejärgulised, kuid just need avaldasid mõju väljaspool sürrealistide organisatsiooni.

Aluseks on Bretoni määratlus: sürrealism on puhas psüühiline automatism, mille eesmärk on väljendada suuliselt, kirjalikult või suvalisel muul viisil mõtte reaalselt funktsioneerimist. Mõtte diktaat väljaspool igasugust mõistuse kontrolli, väljaspool ükskõik milliseid esteetilisi või eetilisi otsustusi.

* Elu on sidumata fragmentide kogum. Et selles vastu pidada, tuleb endas elustada võimed, mis oleme kaotanud (vrd huvi mitmesuguste vähemuskultuuride vastu: lapsed, hullud, neegrid).

* Tuleb murda läbi objektiivsete mõistete korrastatusest, et saavutada vahetu side elu ja iseandaga ning kajada maailmale vastu lapseliku õnnetundega. Loogilise analüüsi asemel aloogiline, loogikaalne mõtlemine, mis lubab kogemust ümber klassifitseerida emotsioonide ja intuitsiooni teel.

* Distantseerumine klassikalistest väärtustest ja klassikalistest kultuurihierarhiatest (huvi pakuvad õudusromaan, vararomantism, de Sade).

* Absoluutne vabadus elus ja suur rangus meetoditest kinnipidamisel. Meetodid määrasid Bretoni järgi kuulumise või mittekuulumise sürrealistide hulka.

* Sürrealism on oma liikmetele totaalne kohustus, ühine kogemus, mis laieneb kogu eluviisile: kohtumised, kollektiivne loomine, mängud, mis stimuleerivad kujutlust, *etc.* Reguleeritud elu, mis sarnaneb sektiga või revolutsioonilise ringiga. Suurtöö on võimalik ainult isikliku askeesi läbi.

* Sürrealistlik maailm pole isikupärane, vaid tsentrifugaalne, laialipihustuv, isiksust laialilõhkuv. See on tahe hõlmata kõigi alateadvust, kõigi keelt ja keeletaju. Kujutluse vabadus ja vormidistsipliin. Oluline on inimese õigus iseendale vastu rääkida.

* Varasemad modernistlikud liikumised olid leidnud, et fikseeritud, muutumatu reaalsuse mõiste ning täielikult eneseteadlik ja ratsionaalne inimene on kaheldavad asjad. Sürrealism läks siit edasi. Küsitavaks tehti kunsti enese tähendus ja eesmärgid. Tehti küsitavaks, kas uute teadmiste valguses inimese psühholoogiast ja universumi loomusest on kunstitööde produtseerimine veel üldse midagi väärt, on moraalne või võima-

likki. Siit: oluline on tegevus või vaikus, pole tähtis, mil määral on tulemused aktsepteeritavad kui kunst. Sürrrealism pole niivõrd luuletekstide tegemine kui inimeste transformeerimine elavateks luuletusteks (Octavio Paz).

Tekst ja maailm

* Uni ja ärkvelolek on võrdselt väärtuslikud. Need kaks näiliselt vastandlikku olekut lahustuvad tulevikus absoluutseks reaalsuseks (ülireaalsuseks, sürrreaalsuseks).

* Meie meeled annavad väärinfot. Elu tegelik loomus on vahetute kogemuste pidevuse järgnevus. Ei saa kirjutada kogemusest. Autor peab suunama kogu oma tundlikkuse vahetule kontaktile maailmaga. Uus looja peab olema võimeline ergutama oma sisemisi ja alateadlikke impulsse, võtma maailma vastu spontaanselt. Alateadvus on ainus korrektse teadmise allikas.

* Välise maailma väljendamine on väärtusetu, kuna tegeleb välise ja mitteaktsepteeritava reaalsusega. Sürrrealistliku kunsti eesmärk pole luua välistõele paralleelset sise/kujutusilma, vaid muuta elu ennast.

* Tehnikatena automaatkirjutus ja vabad assotsiatsioonid: panna kirja see, mis tuleb vahetult alateadvusest. Automaatkirjutus kooperib alateadvust nagu foto nähtavat reaalsust.

Tekst ja keel

* Autor on lindistusmasin, mis võtab peale alateadlikud hääled. Selliselt saadud keel pole absurdne või arbitraarne, vaid täis kauneid sümboloid.

* Alateadvuse kõnes kaotavad sõnad oma "kortsud", mis töötavad intellektuaalse politseina, ja annavad hääle uutele ja aktiivsetele mõtetele.

* On vahetu ja otsene side keelemallide ja sotsiaalsete väärtuste vahel.

* Sisemine sõna oli loomulik, sootsiumist korrumpeerumata "loomulik ajalugu", osa reaalsusest.

* Anda uus keel = anda inimesele uus elu ja alternatiivne ühiskond.

* Tekstitasandil väljendub sürrrealism vabade assotsiatsioonide järjestamises, rikutud süntaksis, mitteleoloogilises ja mittekronoloogilises järjestuses, unenäolistes seostes, vabatenud metafoorides, poeetilises analoogias, sünesteemas.

Sürrrealism ja dada

Dada pole seletatav ühe vaatepunkti või teravikliku programmina. Ta on pigem pidev liikumine, mis laenas kõikjalt midagi ja oli paljuski ultravasakpoolne poliitiline nähtus. Dada alustas 1916 Zürichis rumeenlase Tristan Tzara juhtimisel, levis sealt sõja järel Berliini ja Pariisi ning lõpetas faktiliselt 1922.

Dada suhted sürrrealismiga olid segased ja vastuolulised. Osa autoreid käsitleb sürrrealismi kui dada otsest järglast või haru. Sellise tõlgenduse aluseks on oluliselt asjaolu, et sürrrealismi algatajad pärinesid valdavalt dada prantsuse grupist. Teine osa leiab, et sürrrealism ei ole dada arend või prantsuse vaste, vaid et nood nähtused arendasid sama kogemust eri suundades.

Dada oli alati mäng ning lõpetas paroodia ja irvitusega, sürrrealism oli tõsine asi ja püüdis privileeeritud eksistentsihetki.

Dada oli mõttevaba, sürrrealism ülistas armastust ja erootikat. Freud oli Bretonile kõige alus ja Tzarale "uudne haigus".

Sürrrealism oli kindel inimese võimele maailma kaoses vastu pidada, ujuda pidevuses nagu kala, dada mitte. Dada peegeldab kaost, sürrrealism püüab meid kuhugi juhtida.

Dadas oli igaüks president, sürrrealism oli pikka aega ühtse moraaliga ja Bretoni intellektuaalse autoriteediga tervik (milles pidevalt esines hereesiaid).

Laaban ja sürrrealism

Laaban ise on väitnud üsna ettevaatlikult, et sürrrealismi eod eesti kultuuris on olemas juba Jaan Oksas ja Albert Kivikase "Lendavates sigades". Ja et sürrrealismi vaim oli 30ndatel Eestis õhus nii kunstis kui kirjanduses: Masingu, Alveri, Kangro üksikutes luuletustes,

Adamson-Ericu tarbekunstis, Märt Laarmanil. Ja muidugi oli sellest nakatunud Tallinna noorte "Elbumuse"-rühmituse ümber liikunud seltskond: Laaban ise, Ilmar ja Olev Mikiver jt (viimati on oma sürrealismivaimustust pihtinud isegi Lilli Promet!). Kuid kokkuvõttes oli see mõjuvõime väga väike.

Selgelt ja programmiliselt astus sürrealism esile sõja järel Rootsis: Laabani ja Ilmar Mikiveri luuletused ning manifest 1945, eelkõige aga Laabani kogu "Ankruketi lõpp on laulu algus" (1946 – samal aastal Kalju Lepiku esikkoguga "Nägu koduaknas" ja Raimond Kolga esikkoguga "Üksik täht"). Laaban ise lõpetas originaalluuletamise praktiliselt esimese koguga. "Rroosi Selaviste" (1957) on juba lause-/tekstikogu. Sealt edasi, 60ndate lõpuks, liikus Laaban häälutuse (*sound poem*) poole, mis suundub selgelt välja konkreetsest keelest ja konkreetsest kultuurist eelkeele ja ehk ka eelkultuuri poole, või vähemalt – välja rahvuse ja konkreetse keele kesksest kirjandussituatsioonist. Lisaks on ta rääkinud häälutuse kirjaliku vaste (tüpogrammi) väljakujundamise soovidest.

Laabani tekstide analüüsi ja nende sürrealistlikkusega on üsna palju tegeldud. Seetõttu piisab, kui korrata mõningaid Laabanile olulisi jooni, mida on rõhutatud.

Laaban ise sürrealismist: sürrealism kui maailmavaade oli 30ndate lõpuks juba välja kujunenud; luule ülesanne on olla teejuht, luua maailm inimese mõõdu järgi (vrd Eluard); mitte luua tõelusega paralleelset kujutusmaailma, vaid tungida vahetuma suhteni elu, asjade ja iseendaga. Väljendada maailma kõigist ideoloogiatega sõltumatult. Sulatada teadvus, alateadvus ja reaalsus kokku sürreaalsuseks. Luuleline kujutus peab olema vaba mõistusest. Luuletaja peab olema avatud ja elevil, nägema kõiges peidetud märke, tajuma ümbrust elavana, kodeeritud läkitusena.

Ja sürrealistlikust tekstist: vorm sõltub ainult sisust; formaalset eraldumist proosast näitavad ainult värsiread: meetrum, riim ja rütm ei puutu asjasse; tähtis on assotsiatsioonide vaba vool.

Samas pole Laaban ise puhas psüühiline automaat, vaid alati luuletaja, kellel mõistus, teadlikkus spontaansust kontrollib. Laabani

sürrealism on pigem keelekeskne: vallandada inimeses uinuvaid keelejõude, leida keeles uus rõõmsam maailm. Keel on absoluut, milles on varjul uued jõud. See on sürrealismi intellektuaalsem haru, lahkvool, nagu ütles Aspel.

Minu arust on küll nii, et Laabani tekstid näitavad lähemal silmitsemisel liigagi suurt mõistuse kontrolli, liiga suurt konstrueeritust ja pigem keele vägistamist kui keelejõudude vallandumist ja keeleleide. Kas selline konstrueeritus näitab rõõmsat elamist keeles või vaid tahtepingutust iga hinna eest sääras rõõmu demonstreerida? Kas konstrueeritud ruum äratav lugejas uinuvaid keelejõude? Kahtlen.

Küll aga tuleb Laabaniga eesti kirjandussituatsiooni sürrealistlik tekstiehitus ja kujunditehnika. Luuletuse eesmärgiks pole enam tervikkujutus, vaid kujutluse liikumine. Maailm plahvatab kildudeks ning pilt pole enam ühesuunaline, pole ka ambivalentne, vaid mitmesse suunda vedavalt polüvalentne. Loogiline sidusus on katkenud, tekst käib ainult suurivaevu kokku. Kujundite poolelt on esile tõstetud tervet rida märksõnu: "mikro" ja "makro", vabanenud metafoor, sünnesteesia, kõlaseoste suur tähtsus, kontrastid, dünaamika, universaalsete kujundite mitmekordne läbimängimine.

"Rroosi Selaviste" läheb edasi. Luulevorm kaob, sõnad saavad üha iseseisvamaks nagu värvid maaliljal või helid heliloojal, oluliseks saab värsimuusika. Kõlakujundid seovad tekste kokku. Rroosi mõtleb keele, mitte loogika abil. Keele ideoloogilised ja loogilised seosed on asendunud kõlaseostega. Alliteratsioonid, vokaalikordused, mäng vokaalirühmadega, sõnahierarhiate lagundamine. Lugeja peaks laskma end üksnes kõladedest kanda. Minu arust on "Rroosi" aga veelgi kunstlikum ja veelgi vähem vaba keelemäng. Jääb mulje, et sõnad segavad Laabanit, need pole siiski tema loomulik element.

Ja edasi liigubki Laaban häälutuse poole, häälte, helide kasutuse poole, täieliku vabaduse poole sõnast ja sellest nähtusest, mida tavaliselt keeleks peetakse. Nii on Laabani teekond omamoodi analoogia 20. sajandi kunsti teega abstraksionismi poole. Lõpptulemusest võib siis nimetada abstraktseks kirjanduseks analoogiliselt abstraktse

maalikunstiga. Siit viib otsetee postmodernismi ja dekonstruktsioonini. Tänapäeval ütleksimegi selle kohta vist: luule ja keele dekonstruktsioon.

Laabani tekst või häälutus nõuab ka teistsugust vastuvõtustrateegiat kui senine eesti kirjandussituatsioon. Lugeja või kuulaja ülesanne on kaasa minna, panna omagi kujutus liikuma, vabastada see loogilistest seostest. Äratada endas uinuvad keelejõud. Mitte aga näiteks: saada tekstist jõudu ideoloogiliseks vastupanuks kommunismile.

Laabani vastuvõtt ja mõju

Laabani vastuvõtt oli järsult ja selgelt eitav. Miks? Minu arust võib eristada siin kuut põhjuste ja põhjenduste ringi. Esimest iseloomustavad sellised väited nagu: sonimine, roppus, katse saada lahti kogu eelnevast eesti luulest, hullu looming. See eitus oli samasugune nagu futurismi tulekul. Laabani kõrvalekalle seisnes eelkõige tema tekstide ehituses ja suhtumises traditsiooni. Ja see, nagu osutasin eelmises loengus, oli keskne küsimus kogu sõjajärgses eesti kirjanduses. Sürrrealistlik pööre oli selge vastuseis arbujaate uussümbolismile/esteetilisusele. See oli nii järsk seljapööramine varasemale traditsioonile, et sellega oli liiga raske kaasa minna. Veel enam nõrgendas aga Laabani võimalusi sama asi mis omal ajal Hiiregi puhul: ootused nii luules kui elus olid lausa sürrrealismi ideoloogiale vastupidised. Sõjajärgse luule ülesandeks oli olla romantiline vastupanu- ja taassünniluule, hoida ja jätkata sõjaeelseid luuletraditsioone. Sürrrealism oli selles mõttes vääraegne. Ja see osa Laabani luulest, mida vähegi andis siduda rahvusliku konteksti või võitluse ideoloogiaga, leidis ka mõistmist ("Ankruketi" lõpuosa). Kolmas põhjus, miks Laaban läbi ei löönud, on teistes autorites: tema kõrval olid teised algajad, kes sobisid olevasse maailma ja kes olid kindlasti andekad ja head luulet kirjutavad autorid. Ja Laaban, kelle sünniaastaks on 1921, polnud sõjas olnud ega seega ka sõjapõlvkonna täieõiguslik liige. Ma ei tea, kas ta ennast pagulasenagi tundis. Neljandaks oli ilmselt tegu puht-ideoloogilise suhtumisega: sürrrealism oli ikka olnud seotud (ultra)vasakpool-

susega. Viies oluline põhjus oli hoopis kummaline: individualismi ja kollektiivsuse paradoks. Laaban läks luules ja elus omapidi, vastuvoolu. See oli aga aeg, mil nõuti koosminemist, samas suunas vaatamist kõigilt nii välismaal kui kodumaal. Samas liikus Laaban ometi just sürrrealistlikku üleisikulisse ja ebaindividuaalsesse maailma, kus isiksus polnud keskne nagu sümbolismist pärit kultuurisituatsioonides. Laabani kogudus oli mujal. Ta liikus juba algusest peale eesti kultuurisituatsioonist eemale, rahvusvahelisse modernistlikku kultuuriruumi ka oma tõlgete, artiklite ja loengutega (kohesed kontaktid rootsi moodsate luuletajatega, moodsa prantsuse luule antoloogia tõlge rootsi keelde 1948 jne). Pagulaseesti kirjandussituatsioon isegi Laaban perifeeriasse. (Muide, Laaban ongi palju ja kõrgelthindavalt rääkinud ametliku kaanoni suhtes perifeeriasse kuulujatest, marginaalsetest autoritest, kõrval- ja varjusseisjatest – vt intervjuud Harry Liivrannale "Vikerkaares" 1989, nr 11.) Ja lõpuks taas: prantsuse kultuuriilm jäi tegelikult eesti kirjandusele võõraks. Laabani hilisem tegevus ei paista mingit erilist vastukaja äratanud olevat. Ta pakkus huvi eelkõige uurijatele kui tänuväärsest puhas ja selgepiiriline uurimisaines.

Sürrrealismi mõju eesti luulele on praeguseeni vaieldav küsimus. Ilmar Mikiver kaldub pidama väga suureks Laabani mõju pagulaseesti luulele, kuid tema näited on kohati üsna kistud ning pigem poleemilist hoogu näitavad. Assotsiatsioonid, vabad metafoorid, oksüümoronid, sünnesteesia, vabavärss, alateadvuse tähtsus – need isendast ei pea küll olema veel Laabani mõjud. Neid võib leida väga paljudelt modernistidelt.

Kodu-Eestis on selgeid Laabani õpilasi ja järelkäijaid, kellest olulisim on Andres Ehin. Laiemalt on aga asi sama segane. Analoo-giaid Laabaniga on leitud Alliksaare sõnamängu-perioodi luules, kuid Alliksaar ise ei pidanud kuuldavasti Laabani luulest kuigi-võrd ega olnud sellega ka enne tuttav. Lisaks, tema luule kindlasti ei vajanud selliseid eeskujusid. See oli vägagi puhas elu ja mäng keeles, mille taga olid minu arust hoopis enam Alliksaare keelevõimed, tema individuaalne keeles elamise ja olemise viis kui üldse mingid mõjud.

Mõjude teema juurde tuleb meil veel edaspidi tagasi tulla. Vahekokkuvõtteks: kindlasti oli Laaban oluline eesti sürrealismile. See mõju on olnud eelkõige tekstidest tulenev ja omakorda tekste mõjutav. Kuid väljaspool seda, tundub mulle, on Laabani mõju olnud eelkõige autorikeskne. Esiteks, see on olnud autori isiksuse mõju, eluviisi mõju, julguse mõju teha teisiti. Teiseks, see on olnud tekstide kaudu toimiv teiste autorite "vabastamine". On ju tihti nii, et inimene saab mingi utmoodi teksti abil vabastuse krumbist,

näeb, et asju saab hoopis teisiti võtta, kui ta seni on teinud. Kuid see uus tekstitegemisviis ise, mida pakutakse, võib sealjuures mõjualusele üsna kaugeks jääda. Selle asemel võib ta võtta kasutusele hoopis mingi muu tekstiehitusviisi.

Niisiis: siin on taas oluline, et kui räägime mõjust ja suhetest, siis ei pea need ilmnema ilmtingimata tekstide tasandil, vaid võivad seda teha ka hoopis mujal, kultuurisituatsiooni muudes osades.

HEINO ARUMÄE

SOOME DE JURE EESTI VABARIIGILE

"Vikerkaare" veergudel on juba valgustatud Eesti ja Soome suhete mõningaid aspekte aastail 1918–1940. Viimati vaatles Magnus Ilmjärv kriitiliselt soome vabatahtlike osalemist Eesti Vabadussõjas (1993, nr 4).

*Millisteks kujunesid aga Eesti ja Soome suhted Vabadussõja lõpus ja peale seda ning millistel asjaoludel Soome tunnustas Eesti Vabariiki de jure?*¹

*

Mõistagi sõltus Eesti Vabariigi rahvusvaheline tunnustamine tookord paarist Lääne suurriigist. Kuni kestis maailmasõda, andsid Suurbritannia ja Prantsusmaa korduvalt lubadusi otsustada see küsimus tulevasel rahu-konverentsil. Kui aga konverents 1919. aasta jaanuaris Pariisis kokku tuli, leidsid *Entente*'i riigid ikka ja jälle põhjendusi, miks Eestit tunnustada polevat võimalik.

Läänes leidus tookord küllalt jõude, kellele Vene impeeriumi killunemine polnud meeltnööda. Sageli väideti, et Balti riigid on iseseisvaks eksistentsiks liiga väikesed, neil puudub elujõud ja tulevikuperspektiiv ning

hoopis soovitamam oleks nende püsimine autonoomsete üksustena Vene föderatsiooni koosseisus. Eesti tulevikku seoti Venemaaga. Kuna aga suurriigid ei suutnud "Vene küsimuse" lahendamisel midagi otsustavat ära teha, siis jäi ka Eesti tunnustamine üsna pikaks ajaks lahtiseks. Palju sõltus sellest, kas nõukogude võim jääb Venemaal püsima või mitte.

Kuna *Entente*'i riigid Eesti Vabariigi tunnustamisega ei kiirustanud, lootis Eesti valitsus, et küllap õnnestub *de jure* tunnustus saada kõige lihtsamini vennasriigilt Soomelt. Eesti ja Soome suhted olid Vabadussõja alguses väga tihedad ning Eestis loodeti palju kahe riigi edasisest koostööst. Niisiis pöördus Eesti diplomaatiline esindaja Helsingis Oskar Kallas 18. veebruaril 1919 Soome valitsuse poole kirjaliku ettepanekuga tunnustada Eesti Vabariiki *de jure*. Soome valitsus andis ettepanekule vastuse alles pool aastat hiljem. Miks nii hilja?

Kõigepealt tõusis küsimus, milline oluiks Soome valitsuse poolt antud tunnustuse tähtsus. Soome ise oli enamiku riikide poolt alles

1 Tänu Turu Ülikooli Üldajaloo Instituudi ning eriti prof. Kalervo Hovi heatahtlikkusele ning Eesti Teadusfondi Nõukogu toetusele õnnestus käesolevate ridade autoril Soome Riigiarhiivis (SRA) ja Soome Välisministeeriumi Arhiivis (SVA) tutvuda Eesti ja Soome suhteid kajastavate dokumentidega, mis kõrvutatuna Eesti Riigiarhiivi (ERA) materjalidega annavad Eesti-Soome suhetest tõepärase pildi.

tunnustamata. Teatavasti tunnustasid Prantsusmaa ja Saksamaa Soome Vabariiki varsti pärast Soome iseseisvumist. Hiljem katkestas Prantsusmaa suhted Soomega, põhjuseks Saksamaa domineeriv mõju Soomes 1918. aastal. 1919. aasta mais aga tunnustasid Soomet Inglismaa, USA ja Jaapan. Nüüd oli Eesti tunnustamine Soome poolt juba väga oluline.

Kuid selleks ajaks oli Eesti ja Soome suhetes mõndagi muutunud. Veel 1919. aasta algul meeli kõitnud Soome-Eesti uniooni loomise plaanil puudus algusest peale reaalne põhi, sest Soomes tunti selle vastu üsna vähe huvi. Ka Asutava Kogu valimiste tulemused, K. Pätsi valitsuse lahkumine ja pahempoolse Otto Strandmani valitsus moodustamine mõjus Eesti-Soome suhetele üsnagi negatiivselt. Nii Konstantin Päts isiklikult kui ka tema valitsus olid tuntud aktiivse Eesti-Soome koostöö pooldajatena. O. Strandmani valitsus sellist indu ei ilmutanud. Mis aga kõige olulisem – pahempoolsete parteide domineeriv seisund Eesti Asutavas Kogus põhjustas Soomes, nii nagu mitmel pool mujalgi, põhjendamatuid kartusi Eesti arengute suhtes. Lisaks tuleb arvestada, et Soomes 1918. aasta novembrist kuni 17. aprillini 1919 võimul olnud Lauri Ingmani parementsristliku valitsuse pooled ministrid olid saksameelsed monarhistid ning ka tookordset välisministrit Carl Enckelli ei saanud Eesti sõbraks pidada. Järgmises, keskerakondlikus Kaarlo Castréni valitsuses sai välisministriks Soome üks tuntumaid välispoliitika spetsialiste Rudolf Holsti, kes püsis sellel ametikohal ka kolmes järgnevas valitsuses. Soome poliitikutest kuulub just sellele mehele Eesti ja Soome suhete arendamisel kõige silmapaistvam osa.

Esimese maailmasõja ajal ning eriti 1918. aastal, kui Soome parempoolsetes ringkondades lausa Saksa-vaimustust põeti, võitles R. Holsti järjekindlalt selle eest, et Soomest

ei saaks saksameelset monarhistlikku riiki. Ka hiljem suhtus ta Saksamaasse reserveeritult ja oli kindel *Entente*'i, eriti Briti orientatsiooni pooldaja. Mõistes suurepäraselt Venemaa poolt ähvardava ohu suund, pidas ta hädavajalikuks koostööd nii Skandinaavia maade kui ka Nõukogude Venemaa läänepoolsete naabritega. Nagu teised Soome poliitikud oleks ka tema eelistanud liidusuhteid kõigepealt Rootsiaga, kuid veendus peagi, et see eesmärk pole saavutatav. Niisiis teostas R. Holsti aktiivset poliitikat lõuna suunas, taotledes nn diagonaalliidu loomist. Kõnesolev liit pidi ühendama Soome, Balti riigid ja Poola ning taotlema koostööd ka teiste riikidega, kõigepealt Rumeenia ja Tšehhoslovakiaga. Liidu põhieesmärgiks pidi mõistagi olema asjaosaliste riikide julgeoleku garanteerimine ning kindla vahevööndi loomine Venemaa ja Saksamaa vahel.¹

Juba 1918. aastal, kui R. Holsti viibis Soome mitteametliku diplomaatilise esindajana Londonis ning 1919. aasta algupoolel Pariisis, oli ta Eesti esindajatega leidnud ühise keele. Eesti poliitikute seas peeti teda üksmeelselt Eesti sõbraks. Ning pärast seda, kui Rudolf Holsti 20. juunil Pariisist Helsingisse jõudis, ilmus Eesti ja Soome suhetesse uusi suundi. Mõistagi püüdis ta leida võimalusi Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamiseks. Ühes Eesti tunnustamist käsitlevas memorandumis märkis R. Holsti: tuleb pidada loomulikuks, et Soome astuks esimesena otsustavaid samme Eesti iseseisvuspüüetele täieliku tunnustuse andmisel.²

Soome valitsus arutas R. Holsti algatusel Eesti tunnustamise võimalust 13. juulil. Põhimõtteliselt peeti tunnustamist vajalikuks, kuid enne lõpliku otsuse langetamist sooviti välja selgitada Lääne suurriikide seisukoht.³

Seejärel tegi R. Holsti Soome saadikutele Pariisis, Londonis ja Washingtonis ülesan-

1 R. Holsti välispoliitilistest tõekspidamistest lähemalt: K. Holsti, Suomen ulkopoliitikka suuntaansa etsimässä vuosina 1918-1922. Rudolf Holstin osuus. Helsinki, 1963.

2 Käesolevas artiklis mainitud, kuid viitamata Soome-poolsed dokumendid asuvad Soome Riigiarhiivis Rudolf Holsti kogus (*Rudolf Holstin kokoelma*) ning tähtsamad neist on ka mikrofilmil Turu Ülikooli Üldajaloo Instituudi mikrofilmide kogus.

3 Soome suhtumist Eesti Vabariigi tunnustamisse 1919. aasta suvel on iseloomustatud uurimustes: S. Zetterberg. Suomi ja Viro 1917-1919. Poliittiset suhteet syksystä 1917 reunavaltiopolitiikan alkuun. Helsinki, 1977; K. Hovi. Interessensphären im Baltikum. Finnland im Rahmen der Ostpolitik Polens 1919-1922. Helsinki, 1984.

deks järele uurida, kuidas kolm juhtivat suurriiki suhtusid Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamise Soome poolt. Soome diplomaatide informatsioon iseloomustab kujukalt Prantsusmaa, Inglismaa ja USA tookordset suhtumist Eesti iseseisvusesse.

Pariisist teatati Helsingisse: "Prantsusmaa seletab, et Koltšakile saadetud kiri 26. maist seob Kõrgemat Nõukogu kõiges, mis puudutab Venemaad. Eesti, kellel minu arvates näivad Pariisis olevat halvad nõuandjad, ei saa kunagi rohkem kui autonoomia. Törngren."

Ka USA seisukoht oli eitav. Washingtonist telegrafeeriti Soome valitsusele: "Eraviisiliselt teatati, et Ameerika esialgu ei tunnusta Eesti iseseisvust. Kui bolševike oht püsib kauemat aega, oleks tunnustamine siiski mõeldav. Saastamoinen."

Põhimõtteliselt samasugusel seisukohal oli ka Briti valitsus, kuid *Foreign Office*'i levinud kombe kohaselt anti ebamäärane vastus: "Inglise valitsus ei pea võimalikuks Soome valitsusele nõu anda, kuidas see peab toimima. Inglise valitsus on tunnistanud ajutise valitsuse Tallinnas Eesti ajutiseks valitsuseks *de facto*. Donner."

Soome välisminister pidas nõu ka *Entente*'i sõjalise missiooni juhi kindral Hubert D. Gough'iga, kes R. Holstile kirjalikult teatas: "Tema Majesteedi valitsus peab edaspidigi vajalikuks soosida kõiki algatusi ja tegevust, mille eesmärgiks on saavutada hea suhe Balti riikide vahel."

Itaalia saadikult Grazzilt kuulis R. Holsti, et teadete kohaselt ei pooldanud Itaalia valitsus Eesti tunnustamist.

Saadud informatsiooni põhjal esitas R. Holsti Soome valitsusele asjakohase märjukirja, milles on öeldud, et "suurriikide tagasihoidlikkus Eesti täieliku tunnustamise suhtes esitab ka Soome diplomaatilisele kursile suuri nõudmisi". Ta kinnitas, et Eestile oleks Soome poolt antud tunnustus suureks moraalseks toeks ja kindlustaks Eesti seisundit rahvusvahelises elus, kuid samas ei oleks tunnustusel praktilist tähtsust laenu saamisel, väliskaubanduses jne. Välisministri lõppotsus oli, et esialgu ei ole Soomel võimalik Eesti Vabariiki *de jure* tunnustada.

Oskar Kallasele edastati 8. augustil 1919 Rudolf Holsti poolt formuleeritud ametlik seisukoht: "Asjaolu, et Soome valitsus on saatnud diplomaatilise esindaja Eestisse ja vastu võtnud Eesti valitsuse diplomaatilise esindaja, samuti teatanud oma valmisolekust sõlmida Eesti Vabariigiga vajalikke riiklikke lepinguid, kinnitab, et Soome valitsus kohtleb Eestit sõltumatu täisõigusliku riigina. See Eesti Vabariigi *de facto* tunnustamine Soome poolt tähendab praktikas sedasama mis tunnustamine *de jure*, mille Soome avaldab otsekohe, kui välispoliitilised olud ja suurriikide suhtumine Eestisse seda võimaldavad."

Tsiteeritud dokumenti tuleb pidada Eesti Vabariigi ametlikuks *de facto* tunnustamiseks Soome poolt.

Niisiis lubas Soome välisminister Soome valitsuse nimel hoolitseda Eesti rahvusvahelise seisukorra kindlustamise eest. Faktid kinnitavad, et Rudolf Holsti täitis oma lubaduse, kuid lähtus sealjuures mõistagi kõigepealt Soome enda huvidest.

Nõukogude valitsuse rahuettepanek Eestile 21. augustist 1919 aitas kaasa Eesti ja Soome poliitiliste kontaktide tihendamisele.

Soome tegi omalt poolt kõik, et rahu sõlmimist Eesti ja Nõukogude Venemaa vahel ära hoida. Juba 9. septembril andis Soome välisminister Rudolf Holsti Eesti diplomaatilisele esindajale Helsingis Oskar Kallasele noodi, milles sõnaselgelt deklareeriti: "Kuna Eesti Vabariigi Valitsus soovib teada Soome valitsuse seisukohta Eesti Vabariigi ja Vene Nõukogude Vabariigi vahel sõlmitava võimaliku rahu kohta, on meil au Soome Valitsuse poolt teatada, et Soome ei pea võimalikuks rahuldusega tervitada rahu sõlmimist Eesti ja bolševike vahel ja on seetõttu valmis koos *Entente*'i riikidega arutama Eesti abistamise võimalusi."¹

17. septembril telegrafeeris R. Holsti Soome saadikutele Londonis ja Pariisis: "Kohustan Teid kiiresti kirjalikult küsima Inglismaa (Prantsusmaa) valitsuselt, kas *Entente*'i riigid üheskoos või mõni neist kavatsed aktiivsete operatsioonidega bolševike vastu takistada Eestil, Lätil ja Leedul tegemast rahu Nõukogude Venemaaga või ei." Telegrammis tehti

1 ERA, f 1582, n 1, s 3, l 34.

saadikutele ülesandeks järele pärida, kas *Entente*'i riigid soovivad samal ajal Soomel Balti riikidega rahu sõlmida või seni oodata, kuni *Entente*'i riigid asuvad ise rahuteele.¹

Samal ajal astus Soome välisminister tähelepanndava diplomaatilise sammu Eesti toetuseks: ta andis Inglise valitsusele mõista, et soovitav oleks Balti riikide tunnustamine *Entente*'i riikide poolt. Nimelt kohustas R. Holsti Soome saadikut Londonis pöörduma kirjalikult Inglise valitsuse poole järgneva küsimusega: "...kas Tema Majesteedi Briti Valitsus peab võimalikuks viivitamata tunnustada Eesti, Läti ja Leedu iseseisvust, kuna sellega avataks tee Soome ja nende riikide poliitiliseks lähenemiseks ja nad võiksid paremini kaitsta oma eksistentsi ja poliitilist arengut. Teil tuleb seda eesmärki suulistes vestlustes energiliselt toetada, juhtides tähelepanu asjaolule, et see /tunnustamine/ ei loo Euroopa rahule ohtlikku vahekorda nende nelja riigi ja Venemaa vahel, vaid vastupidi, kõrvaldab need raskused, mis paratamatult sünnivad, kui neile miljonitele inimestele ei anta enesemääramisõigust, mis kindlustab nende vabanemise palju madalamal kultuuritasemel olevate venelaste poliitilisest ikkest."²

Soome välisministri aktsioon jäi muidugi tulemusteta, sest Läänes suhtuti tookord nii Balti riikide tunnustamise kui ka rahusõlmimisse eitavalt.

Kujunenud olukorras püüdis Rudolf Holsti 1918. aasta sügisel Soome ja Balti riikide välispoliitikat võimaluste piirides kooskõlastada. Ta suutis oma välispoliitilisele kursile saavutada ka valitsuse poolehoidu. Esinduslik Soome delegatsioon eesotsas peaminister J. H. Vennola ja välisminister R. Holstiga võttis osa nii 14.-15. septembrini Tallinnas kui ka 29. oktoobrist 1. novembrini Tartus toimunud Soome, Eesti, Läti ja Leedu pea- ja välisministrite konverentsist. Mõlemal puhul olid päevakorras kõikidele asjaosalistele riikidele olulised küsimused: suhted Nõukogude Venemaaga ja nelja riigi sõjalis-poliitilise liidu loomine.

Teatavasti ei leidnud Eesti ja Soome kummaski küsimuses ühist keelt. Eesti esindajad

O. Strandman, J. Poska jt vaidlesid J. H. Vennola ja R. Holstiga üsna kõvasti selle üle, kui tõsiselt Moskva rahuettepanekut tuleb võtta ning kas astuda Nõukogude valitsusega rahuläbirääkimistesse või mitte.

Eesti valitsuse esindajad kaitsesid järjekindlalt rahuläbirääkimiste alustamise ideed. O. Strandmani valitsuse ümber koondunud poliitikud ning tookordsed välispoliitilised autoriteedid J. Poska, A. Piip jt olid veendunud, et Venemaal jääb nõukogude võim vähemalt esialgu püsima ning piiririikide ja Venemaa suhted tuleb korraldada just Lenini valitsusega.

Kuid Soome esindajad vaidlesid rahuläbirääkimiste alustamisele vastu. Välisminister R. Holsti toonitas, et soomlaste eesmärk on aja võitmine, kuna *Entente*'i nõusolekuta pole rahul väärtust. Peale selle nõudsid soomlased tulevastele rahuläbirääkimistele "laiemat põhja", s.o taotlesid, et neis osaleks ka Poola ning et *Entente*'i riigid kontrolliksid rahulepingu täitmist. Nii Soome pea- kui ka välisminister olid seisukohal, et kogu rahuprobleemi areng sõltub *Entente*'i riikide poliitikast, kõigepealt sellest, kas viimased soovivad võitlust enamuse vastu jätkata ning selles võitluses osalevaid rahvaid abistada või ei. Peale selle deklareeris peaminister J. Vennola, et rahuläbirääkimiste eelduseks on asjaolu, kas Nõukogude Venemaa on valmis tunnustama Soome spetsiifilisi huve Ida-Karjalas või mitte.

1919. aasta sügisel ei olnud seega võimalik Eesti ja Soome välispoliitilisi seisukohti kooskõlastada ning Eesti valitsus, kes järjekindlalt võitles selle eest, et Balti riigid ja Soome asuksid ühiselt rahuläbirääkimisi pidama, oli sunnitud 5. detsembril seda üksinda tegema.

Ka Helsingis 15.–20. jaanuarini toimunud Soome, Balti riikide ja Poola konverentsil polnud Eesti ja Soome välispoliitika koordineerimine võimalik. Kui Eesti peaminister Jaan Tõnisson 16. jaanuaril esitas konverentsil arutamiseks viie riigi sõjalise liidulepingu projekti, kasutas Rudolf Holsti juba varem valmismõeldud argumente, et kõnesoleva küsimuse arutamist järgneva konverentsini

1 SVA, Ea:1, 1919.

2 SVA, Ea:1, 1919.

edasi lükata. Peale selle püüdsid Soome ja Poola esindajad saavutada, et Eesti piirduks vaherahulepinguga ning loobuks esialgu rahulepingu sõlmimisest, kuid Eesti säilitas selles küsimuses enda jaoks tegevusvabaduse. Teatavasti kirjutatigi 2. 02. 1920 Tartus Eesti ja Nõukogude Venemaa rahulepingule alla.

Rahu sõlmimisega vabanesid Eesti riik ja rahvas mõistagi rängast sõjakoormast, kuid Eesti rahvusvaheline olukord isegi komplitseerus, seda küll vaid lühikeseks ajaks. Läänest leidis mõjukaid ringkondi, kes Eestit rahu sõlmimise eest hukka mõistsid ja nõukogudevastase rinde lõhkumises süüdistasid.

1918. – 1919. aastal olid Lääne suurriigid pidevalt kinnitanud, et neil pole võimalik Eesti Vabariiki *de jure* tunnustada, kuna Venemaa on selle vastu. Tartus sõlmitud rahuleping oleks pidanud sellise väite kummutama. Nüüd aga kinnitati, eriti Pariisis ja Washingtonis, et Lenini valitsusel polevat õigust esineda Venemaa nimel ning Eesti tunnustamise probleem jäi kõigist Eesti-poolsetest jõupingutustest hoolimata kuni 1921. aasta alguseni lahtiseks.

Samal ajal komplitseerusid Eesti suhted mõneks ajaks ka lähemate naabrite – Läti, Soome ja Poolaga.

Eesti ja Läti erimeelsused riigipiiri kindlaksmääramisel arenesid 1920. aasta kevadeks koguni konfliktiks. Naabrite vahel puhkes tõeline propagandasõda, kusjuures mõlema riigi ajakirjandus otsis naabermaa ajaloo ja olevikust välja kõik negatiivse, millega üleaedset diskrediteerida.

Esialgu jahendas rahu sõlmimine Eesti suhteid ka Soome ja Poolaga. Soomes kiitsid Tartu rahu heaks peamiselt pahempoolsed ringkonnad, parempoolsed reageerisid sellele negatiivselt, sageli väga teravas vormis.

Eesti Välisministeeriumi andmetel levitasid ka Soome diplomaadid koos Poola ja Läti esindajatega rahvusvahelisel areenil kuulduki, et peale rahu sõlmimist on Eestis enamulus võimule pääsemas. Eriti paistis silma Soome saadik Londonis Ossian Donner. Eesti välisminister A. Birk hindas sellist tegevust kui katset jätkata interventsioonipoliitikat ja ta-

kistada kaubavahetust Venemaaga Eesti kaudu.¹

Poola võttis juba 1919. aasta sügisel Varssavis selge kursi: takistada rahu sõlmimist Balti riikide ja Nõukogude Venemaa vahel. Ühes Poola välisministeeriumi tookordses instruksioonis Poola diplomaatidele välismaal rõhutati: "On hädavajalik vastu töötada Läti ja Eesti püüetele sõlmida Nõukogude Venemaaga separaatrahu. Ühise koordineeritud rinde loomine bolševike vastu lähemal ajal on Balti riikide ja Poola solidaarsuse ja ühiste huvide väljendus, mistõttu Läti ja Eesti tegevus separaatrahu sõlmimiseks ei vasta nende endi huvidele ega ka teiste endise Venemaa läänepiiril tekkinud riikide huvidele."²

Veel 1919. aasta suvel hinnati Varssavis Eestit ja tema sõjaväge kõrgelt ja riigipea J. Pilsudski ise kõneles koostöövajadusest Eestiga. Seoses rahu sõlmimise võimalusega langes Eesti maine Varssavis järsult. Poola valitsuse esindajad tegid Soomele isegi ettepaneku jaotada Balti riigid omavahel mõju-piirkondadeks: Leedu ja Läti kuulusid Poola, Eesti aga Soome mõjupiirkonda.³ Teatavasti kippus Varssavis tookord võimust võtma suurriiklik mõttelaad ning väikesi Balti riike ei peetud rahvusvaheliste suhete subjektina täisväärtuslikuks.

Helsingis ei võetud Varssavi ettepaneku peale küll ametlikku seisukohta, kuid Soome välispoliitika Nõukogude Venemaa suhtes arenes Poolale meelepärases suunas. Nii Poola kui ka Soome keeldusid esialgu rahu sõlmimast, mõlemal riigil olid oma spetsiifilised huvid Nõukogude Venemaale kuuluva territooriumi suhtes. 4.-24. märtsini 1920 Varssavis toimunud Poola-Soome konverentsil kinnitas Poola välisminister S. Patek, et rahu sõlmimise eeltingimusena peab Venemaa teatama, et ta loobub kõikidest aladest, mis alates 1772. aastast on Poolalt ära võetud. Poola välisminister nimetas oma seisukohta desanneksionismiprintsiibiks ja märkis, et Poola ei kavatse 1772. aasta piiridesse ulatuvaid alasid oma riigiga liita, vaid et selle

1 Birk Pustale 4. 03. 1920. ERA, f 957, n 11, s 239, l 7.

2 Dokumentõ i materialõ sovetsko-polskih otnošenii, t 2, M. Lk 308.

3 K. H o v i, Interessensphären im Baltikum, lk 94-114.

territooriumi elanikkonna saatus otsustatakse kohalike elanike endi poolt.

Soome delegatsiooni juhi E. Ehrströmi sõnade kohaselt pidas Soome valitsus rahu sõlmimise eeltingimuseks piiride õgvendamist, Karjala-Soome elanikkonnale võimaluse andmist ise oma saatuse üle otsustada, Petsamo liitmist Soomega, Peterburi kubermangus elavatele soomlastele (ingerlastele) vähemusrahvuste õiguste andmist jne.

On eriti tähelepanuväärne, et Poola ja Soome delegatsioonid leppisid kokku ka sõjalise koostöö osas, s. o. mõlemad riigid võtsid endale kohustuse teatud tingimustel liidupartnerit abistada. Kuigi kokkulepet heaks ei kiidetud, tähendasid Poola ja Soome kontaktid siiski, et kumbki riik ei pidanud koostööd Eestiga vajalikuks, poliitilist mängu arendati Eestit arvestamata.

Lisaks neile välispoliitilistele erimeelsustele ilmus 1920. aasta algupoolel Eesti-Soome suhetesse muudki häirivat.

Aprillikuus levisid Helsingis kuuludused, et 2. veebruaril Tartus alla kirjutatud rahulepingul oli salajane lisa, mis puudutas Soome territooriumi, nimelt Tütarsaari. Sellisel oletusel näis olevat mõnevõrra alust. Nimelt avaldas Eesti esindus 1919. aastal Pariisis Eesti kaardi, millel riigipiir Soome lahel oli märgitud nii, et Tütarsaared kuulusid Eestile. Asutava Kogu koosolekul 3. juunil 1919 arutati "Eesti Vabariigi valitsemise ajutise korra seadust" ja asuti seisukohale, et Tütarsaared peaksid kuuluma Eesti piiridesse. Soome valitsuse eriesindaja A. Broms küsis 3. mail 1920 Eesti välisministrilt A. Birgilt, kas Eesti on sõlminud Venemaaga salajase lepingu Soome territooriumi suhtes. Birk eitas kokkulepet Venemaaga ja lubas kõnesolevas küsimuses arvestada Soome huve. Eesti valitsus loobus pretensioonidest Tütarsaartele ja see-ga lahenes üks konflikt erilise kärata.

Soome valitsusel oli mure ka selle pärast, et viimati asub Eesti realiseerima Tartu rahulepingus ettenähtud metsakontsessiooni Soome huvipiirkonda kuuluvatel Ida-Karjala aladel.

Kuigi Eesti välisminister kinnitas, et Tartu rahulepingul puudus salajane lisa, oli see lisa siiski olemas. Lisaprotokollid kohaselt jäid

Eesti omandiks Saksa okupatsiooni algul Eesti sadamates olnud "kroonu laevad" ning Venemaa valitsus kohustus andma Eestile teatud aktsiaseltside osakud. Sellele lisaprotokollile tuginedes asus Eesti valitsus Soomele välja nõudma jäälõhkujat "Volõnets" (soomlaste "Väinämöinen", eestlaste "Suur Tõll") ning see põhjustas kahe riigi suhetes palju paksu verd.

Oluliseks Eesti ja Soome suhteid negatiivselt mõjustavaks teguriks oli Asutava Kogu poolt 10. oktoobril 1919 vastu võetud maa-seadus ja selle rakendamine.

Teatavasti põhjustas Eesti maareform Rahvasteliitu ulatunud rahvusvahelise skandaali. Eesti Vabariiki süüdistati küll maaomandi printsiibi rikkumises, küll saksa vähemusrahvuse diskrimineerimises. Mitme riigi parempoolsetes ringkondades loodi Eestile poolbolševistliku röövliriigi "aupaiste". Ka Soome parempoolsed avaldasid ajalehtedes, eriti "Hufvudstadsbladetis" Eesti aadressil sapiseid artikleid.

Maaseaduse elluviimine tegi Soome valitsusele muret, sest võõrandamine ähvardas ka Soome alamatele kuuluvat suurmaaomandit.

Veel üheks teguriks, mis pikemat aega tumestas Eesti ja Soome suhteid, oli salapiirituse vedu Eestist Soome.¹ Soome heitis Eesti valitsusele ette soosivat suhtumist piiritusevedajatesse, vähest võitlemist salakaubanduse vastu jne.

Seega oli 1920. aasta algul Eesti ja Soome suhetes nii põhimõttelisi erimeelsusi kui ka konkreetseid, lahendamist vajavaid küsimusi. Pealegi arvestas tookordne Soome valitsus väga sellega, mida Läänes asjast arvatakse.

Neis tingimustes tegi Eesti diplomaatiline esindus Helsingis Oskar Kallase juhtimisel hoolikalt oma igapäevast tööd Eesti olude tutvustamisel ning kahe riigi vahelkordade reguleerimisel kasutas O. Kallas kahe riigi suhetes ilmnunud ebakõlade kõrvaldamiseks oskuslikult oma laia tutvusringkonda Soome poliitikute, kultuuritegelaste ja ajakirjanike seas. Nii kujunes Helsingis Eesti *lobby*, kuhu kuulus endise Eesti Abistamise Peakomitee liikmeid, teadlasi (L. Kettunen, A. R. Cederberg), Eduskunna liige A. Juutilainen jt.

1 Lähemalt: R. P u l l a t, Salapiiritusevedu Eestist Soome 1919-1939. Tln, 1993.

1920. aasta aprillis võiski O. Kallas Helsingist teatada, et Eesti tunnustamise probleem "hakkab surnud punktist nagu edasipoolle nihkuma".¹ Nimelt kostis Soome avalikkuses üha enam häält Eesti tunnustamise kasuks.

Jää hakkas liikuma ajal, kui Helsingis oli meeleepaha Tartu rahu sõlmimise üle juba lahunud ja Soome ise hakkas rahu saavutamise võimaluste suhtes pinda sondeerima. Nimelt toimus 12. aprillil esimene kohtumine Soome ja Nõukogude Venemaa delegatsioonide vahel Rajajoel. Kuigi 27. aprillil läbirääkimised katkesid, oli algus tehtud ja Soome poliitilistes ringkondades leidis rahu sõlmimise vajadus üha enam mõistmist.

Eesti Vabariigile tunnustuse nõudjatest äratasid enim tähelepanu Armas Rafael Cederberg ja Lauri Kettunen. Mõlemad olid Eestiski hästi tuntud kui Tartu ülikooli värsked õppejõud. A. R. Cederberg kirjutas 17. aprillil "Iltalehtis", et paljud ootasid Soomet ruttavat Eesti iseseisvust tunnustama, kuid seda ei juhtunud. Ta rõhutas, et kes põhjusi otsib, leiab neid alati ja iseloomustas Soome juhtivaid poliitikuid sõnadega: "Teadagi soovivad nad kõike head eestlastele, teadagi toetavad nad kõigest südamest Eesti verega võidetud vabadust, ja sellel ei ole ju ka mingit praktilist tähendust, kui väike Soome ametliku tunnustuse annab. Parem on oodata, kuni suurriigid seda enne teevad. Niisugune poliitika on kitsarinnaline ja väiklane." A. R. Cederberg rõhutas, et Soome-poolsel tunnustamisel *de jure* on siiski suur moraalne mõju, mis ei tule ka Soomele endale kuidagi kahjuks.

Üks järjekindlamatest Eesti Vabariigi sõpradest Soomes Lauri Kettunen avaldas 19. aprillil ajalehes "Helsingin Sanomat" artikli "Eesti iseseisvuse tunnustamine ja Soome". Ta leidis, et on veel jõude, kes on huvitatud iseseisva Eesti hävitamisest. Autori arvates püüdsid kõigepealt just need jõud Soome ja Eesti vahele kiilu ajada. Kuid L. Kettuse hinnangul leidis Soomes arvukalt Eesti sõpru, kes tusameeli küsisid: miks Eesti tunnustami-

ne viibib? Ja missugust ohtu Soomele Eesti tunnustamine endast kujutaks?

20. aprillil kirjutas O. Kallas Eesti välisministeeriumile: "Eila kõnelesin selles asjas pääminister R. Erichiga. Tema ütles, Soome ei olevat tänini Eestit *de jure* tunnistanud. Kuna nad ise nõrgad, sellel tunnustamisel tähtsust ei oleks olnud. (Põhjused on muidugi teised: Eesti arvatav punaseks j. m.)."² Edasi ütles Soome peaminister, et ta soovib seda küsimust valitsuses arutada, kuid selleks tuleb kõigepealt mõned Eesti-Soome suhetes eksisteerivad arusaamatused kõrvaldada, nagu Soome kodanikele kuuluvate mõisate konfiskeerimine Eestis ning osalt ka riikide rahaline vahekord.

Riikide rahalise vahekorra probleem seisnes selles, et Eesti ei suutnud 1920. aastal graafikukohaselt tasuda Vabadussõja algul Soomelt saadud laenu. Tõsi küll, see küsimus lahenes kergemini kui Soome kodanikest mõisaomanike pretensioonid.

1920. aasta mai algul teatas O. Kallas Helsingist lootusrikkalt, et *de jure* küsimus "hakkab kristalliseeruma". Ta kirjutas välisministeeriumile: "Olen parteijuhtidega kõnelenud, ka ajalehemeestega ja ministritega, vasta ei ole õige keegi, aga soomlasele omane pikalisus ei taha nagu otsust anda. Täna kõnelesin päämin. Erichiga ja vämin. Holstiga (ka min. Kallio võttis osa), kas on lootust, et nad meie *de jure* tunnustavad ja kuna umbes; mis neid takistab ja n. e. Lõpuotsus oli, et nad nõu andsid, E. Valitsus andku neile õige varsti sellekohane sooviavaldus sisse; nende arusaamise järele on kindel, et see Soomes tähelepanemist ja mõistmist leiab. Min. Holsti omalt poolt on peaaegu kindel et entente Soomele takistusi ei tee, kui ta (Soome) esimesena Eestit *de jure* tahab tunnustada."³

Juba järgmisel päeval, 3. mail võis O. Kallas välisministeeriumile teatada, et Eduskunna väliskomisjonis oli 28. aprillil arutatud Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamise võimalust. Kolme partei – Maaliidu, Eduerakonna ja Soome Sotsiaaldemokraatliku Partei esindajad nõudsid Eesti tunnustamist. Peaminis-

1 Kallas Helsingist 20. 04. 1920. Sealsamas, l 47.

2 Kallas Helsingist 20. 04. 1920. ERA, f 957, n 11, s 106, l 47.

3 Kallas Helsingist 21. 05. 1920. ERA, f 957, n 11, s 256, l 115.

ter kinnitas, et see küsimus on ettevalmistamisel, kuid ta polevat jõudnud eestlastelt veel kõiki vajalikke andmeid saada.¹

Väliskomisjoni istungil oli väidetud, et Eestis käidavat Soome kodanikest suurmaamõnikesega veelgi karmimalt ümber kui teiste välisriikide alamatega. Endine peaminister J. H. Vennola oli lisaks tähendanud, et Nõukogude Venemaa poolt Eestile lubatud metsakontsessioonide realiseerimisel ei tohi eestlastele anda metsa Aunuselt, kuna see kuulub Soome huvipiirkonda, vaid kusagilt mujalt.

Soome peaministri Rafael Erichi viide "eestlastelt vajalike andmete" saamisest tähendas muidugi seda, et Soome valitsus püüdis Eesti valitsuselt Eesti Vabariigi tunnustamise eeldusena teatud järeleandmisi välja kaubelda. Ka leidis O. Kallas: "Omalt poolt arvan: ega meie siinse de jure eest liiga palju ei oleks maksnud, kui mõisate asjus soomlastele vastu tuleme, ilma et me selle juures oma sellekohaseid seadusemäärusi rikkuksime; siin kujutatakse asja nii, nagu oleksid eestlased soomlaste vastu iseäranis karemad."² Eesti valitsus seda seisukohta ei jaganud.

2. juunil pöördus O. Kallas Eesti välisministeeriumi poole palvega saata talle telegaafi teel valitsuse volitus pöörduda Soome valitsuse poole palvega Eesti *de jure* tunnustamise asjus. Lisaks palus ta lähima postiga saata vastav põhjendatud palve või vähemalt varasemaid sellekohaseid palvekirju, et ta ise nende alusel võiks vastava avalduse koostada.³ Kuna aga välisministeeriumi tookordse tööstili kohaselt kiiret vastust ei järgnenud, siis koostas saadik ise asjakohase avalduse. Selles dokumendis meenutati O. Kallase avaldust 18. veebruarist 1919 ja R. Holsti vastust, et Soome on valmis kohe Eesti sõltumatust *de jure* tunnustama, kui olud ja teiste riikide suhtumine seda võimaldab. Vahepeal on Eesti Vabariigi seisund kindlustunud ja

Lääneriikide suhtumine Eesti iseseisvusse üha soosivamaks muutunud. Neid asjaolusid arvestades palus O. Kallas Soome valitsust kaaluda Eesti Vabariigi *de jure* tunnustamist.⁴

Eesti Vabariigi tunnustamine otsustati Soome valitsuse koosolekul 7. juunil 1920 kell pool kolm. Peagi informeeriti sellest ka O. Kallast, kes saatis vastava telegrammi Tallinna ning seejärel kirjutas kiirustades järgmist: "Kl. 4 teatas mulle otsusest suusõnal välismin-i sekretär mag. Valvanne ja palus mind k. 6 välism. R. Holsti jutule, kes esialgu ka ainult suusõnalise teate võis anda ja paberid hommen kl 12 kätte lubas anda. "Kuid võite asjast kindlana oma valitsusele teatada." R. Holsti jutul oli just Inglise saadik Kidston käinud, kes – R. Holsti sõnade järele – "Soome otsust kõigiti hääks oli kiitnud." Min Holsti pakkus mulle lahkesti Soome lendurit, et paberid võimalikult pea E. Valitsuse kätte saaksid."⁵

Esialgse informatsiooni kohaselt teatas O. Kallas Tallinna, et Soome valitsuse koosolekul läks Eesti tunnustamise küsimus "küpsena ilma pikema jututa läbi". Mõni päev hiljem kuulis ta R. Holstilt, et kolm ministrit nõudsid siiski *de jure* küsimuse edasilükkamist, kuna teatud küsimused veel selgitamist nõudvat.⁶

O. Kallase teadete kohaselt tervitas kogu Soome ajakirjandus Eesti tunnustamist, kaasa arvatud näiteks parempoolsed "Iltalehti" ja "Uusi Suomi", kes üldiselt Eestisse üsna külmalt suhtusid. Vaid rootsikeelse elanikkonna häälekandja "Hufvudstagsbladet" ei kommenteerinud juhtunut esialgu üldse.⁷

8. juunil saigi O. Kallas Soome välisministri 7. juuniga dateeritud dokumendi: "Vastuseks härra doktori kirjale käesoleva aasta 8. kuupäevast (nr. 1160) on mul seega au teatada, et härra Vabariigi President on täna Välisministeeriumi ettepanekul tunnustanud Eesti Vabariigi lõplikult suveräänseks vabariigiks." Ajaloolise kurioosumina tuleb

1 Kallas Helsingist 3. 05. 1920. ERA, f 957, n 11, s 106, l 53.

2 Kallas Helsingist 3. 05. 1920. ERA, f 957, n 11, s 106, l 53.

3 Kallas Helsingist 2. 06. 1920. ERA, f 957, n 11, s 256, l 114.

4 Kallas Holstile 3. 06. 1920. SVA, 126 Viro.

5 Kallas Helsingist 7. 06. 1920. ERA, f 957, n 11, s 256, l 135.

6 Kallas Helsingist 10. 06. 1920. ERA, f 957, n 11, s 256, l 136.

7 Sealsamas.

märkida, et kõnesolevas 7. juuniga dateeritud dokumendis viidatakse O. Kallase kirjale 8. juunist. Arusaamatus tulenes sellest, O. Kallase kirjal on kuupäev "3. juuni" nii ebaselgelt kirjutatud, et see on loetav "8. juunina".

Lisaks ametlikule tunnustamisaktile andis Rudolf Holsti Oskar Kallasele südamliku kirja, milles meenutati võidukat Vabadussõda, tunnustuse muretsemist Venemaa poolt ning avaldati tunnustust Eesti diplomaatile tagajärjeka tegevuse puhul Eesti rahvusvahelise seisukorra kindlustamisel. Dokumendis meenutati Eestit ja Soomet ühendavil sidemeid. Täiel määral kogevad seda asjaolu alles tulevased sugupõlvad, kellel on õnn edasi ehitada meie ajal suurte jõupingutuste ja julgete lootustega rajatud põhjale.

Peaminister Jaan Tõnissoni ja välisminister Ado Birgi tänukirjas Soome valitsusele 8. juunist 1920 märgiti: "Soome vennasrahva vahvad pojad olid esimesed appi tõttama Eesti vabadusvõitlejatele võõra ülevõimu vastu. Esimesena tunnustab Soome vennasrahva vabastahthmisest Eesti riiklik iseseisvust ja ripumatust. Vaba Eesti ei unusta iialgi Soome hõimu vennalikkude toetust riigi rajamise ajaloolikkudel päevadel."²

Oskar Kallas andis tänukirja soomekeelse variandi R. Holstile üle 9. juunil.³ Soome välisminister Rudolf Holsti lubas Oskar Kallasele, et ta juhib välismaal asuvate Soome diplomaatide tähelepanu vajadusele teha tööd Eesti tunnustamise heaks. Holsti kinnitas, et kavatseb ise mõju avaldada Poolale, et see Eestit tunnustaks. Ta kinnitas, et tuleb kinni pidada põhimõttest "väikeste kaudu suurte juurde", s. o kui väiksemad riigid on Eestit tunnustanud, siis teevad seda ka suurriigid.

Oskar Kallas ise oli veendunud, et ta suutis Eesti tunnustamise küsimuse surnud punktilt liikuma panna üsna suure altkäemaksu abil. Sisuliselt ei olnud tegemist altkäemaksuga,

vaid Eesti valitsuse poolt eraldatud toetussummaga ühele Soome ajalehele, millega oli seotud Eduskunna liige A. Juutilainen. Juutilainen avaldas Soome ajalehtedes artikleid⁴ ja tegi poliitikute seas kihutustööd Eesti tunnustamise heaks. Peale selle teatas ta 2. juunil välisminister R. Holstile, et kui valitsus Eesti tunnustamise asjus kiiresti seisukohta ei võta, siis esitab ta Eduskunnas sellekohase vaheksimuse.⁵ Teatavasti oleks vaheksimuse esitamine Eduskunna töökorra kohaselt lõppenud usaldushääletusega valitsusele. Soome valitsus soovis usaldushääletust vältida ja kuna enamus valitsuse liikmeist nagunii pooldas Eesti tunnustamist ning ka *Foreign Office* ei vaielnud sellele vastu, siis lõppotsus langetati otsekohe.

Kuid Soome valitsust sundis kiirustama veel üks asjaolu, millest isegi Oskar Kallasel polnud vähimatki aimu. Nimelt valmistus Soome rahuläbirääkimisteks Nõukogude Venemaaga ning läbirääkimisi kavatseti pidada Eesti territooriumil. 26. mail võttis Eesti Vabariigi valitsus Soome valitsuse palvele vastu tulles vastu järgmise salajase otsuse: "Lubada Soome-Vene läbirääkimisi pidada Eesti Vabariigi pinnal; rahuläbirääkimiste kohaks määrata Tartu linn."⁶ Kuna aga tingimustes, kus Soome polnud Eesti Vabariiki *de jure* tunnustanud, ei saanud läbirääkimised Eesti territooriumil kõne alla tulla, siis tegi Soome valitsus ka vastavad järeldused. Niisugusest aspektist Soome poliitikas sai näiteks Taani konsul Tallinnas Poul Johansen peale muude allikate teada ka kohalikul Soome konsuliit Hjalmar Göösilt.⁷

Niisiis ei tulnud Soome *de jure* tunnustus Eesti Vabariigile sugugi nii libedalt, nagu seda ajuti Tallinnas loodeti. Kuid teiselt poolt tuleb silmas pidada, et ainukese riigina sõandas Soome Eestit tunnustada enne suurriikide vastavat otsust.

1 Holsti Kallasele 7. 06. 1920. ERA, f 957, n 11, s 256, l 122.

2 ERA, f 31, n 1, s 1592, l 3-5.

3 SVA, 12L Viro.

4 Näiteks "Helsingin Sanomat" 2. 06. 1920.

5 Kallas Helsingist 3. 06. 1920. ERA, f 957, n 11, s 256, l 116.

6 ERA, f 31, n 1, s 14, l 19.

7 Johansen Tallinnast 30. 06. 1920. Taani Riigiarhiiv, 146 D. 10.

MEIE INTERVJUU

Vestlus Peep Kalviga

Tallinna tähetorni astronoom Peep Kalv (1934) on teaduse populariseerijana aimeajakirja "Horisont" lugejatele väga hästi tuttav. Lõpetanud Tallinna Pedagoogilise Instituudi, on Peep Kalv õpinguaegadest saadik siia maani tähti vaadelnud. Ühe tähtedega seotud sajandilõpuhaiguse – astroloogia kohta ütleb Peep Kalv selle aasta 4. "Horisondis", et toimetajad ei taha selles asjas astronoomide arvamust kuulda, kuna nad pole koolis astronoomiat (astrofüüsikat) õppinud. Aastavahetuse-intervjuus püüab "Vikerkaar" ka astroloogiasse selgust tuua.

Kuid alustagem sellest, kuidas ja kui kaua on Tallinnas tähti vaadatud.

Juba 18. sajandil plaanitses prof. Bartholomaei Gustav Adolphi gümnaasiumile tähetorni ehitamist. Projekt oli olemas ja vaatlusi tehti ka. Selline tähevaatamine kestis paari matemaatikaprofessori aja. Järgmiseks tähi-seks võiks olla Ernst Öpik. Tema lõpetas gümnaasiumi 1911. aastal ja asutas Vega Seltsi, tõi Saksamaalt seltsile pikksilma, mida hakati Vega pikksilmaks nimetama. Mõne aasta pärast läks Öpik ülikooli, selts tegutses tema venna juhtimisel edasi. Kui selts tegevuse lõpetas, anti teleskoop Tartu tähetorni hoiule. Järgmine selts loodi umbes 1955. aasta paiku. Charles Villmann oli siis Punaarmee eruohvitserina Tallinnas, õppis Pedagoogilises Instituudis kaugõppes ja oli ka seltsi loomise eestvedaja.

Oli olemas Üleliidulise Astronoomia ja Geodeesia Ühingu Tartu Osakond. Villmann lõi selle ühingu Eesti osakonna. Aga tähtis oli just see, et tekkis huviliste ring, kes tegi Estonia puiesteel tähetorni korda ja tõi Tartust ära Vega pikksilma.

Villmann oli külgetõmbav isiksus ja 1950. aastate teisel poolel Tallinnas hästi tuntud mees, temaga oli tänavalgil raske koos käia – iga natukese aja tagant tuli mõni tuttav vastu, kellega oli vaja juttu rääkida. Seetõttu oli ka Estonia pst tähetorn populaarne ja suur järje-

kord ulatus tornist Kreuksi tänavale välja, kui kuu ja muude huvitavate asjade vaatamine oli.

Pikapeale muutus taevavaatamine Estonia puiesteel võimatuks – transport suurenes, tänavavalgustust tuli juurde. Villmann ise elas Hiiul ja algatas Glehni torni taastamise. Torn, mis ehitati samal ajal, kui Vega Selts asutati – 1910, oli 1960. aastani varemetes. Kui torn oli peaaegu valmis, kutsuti Villmann Tõraverre asedirektoriks ja siis võtsin mina temalt töö üle. Estonia puiesteel tähetorni ma sattusin juba üliõpilasena, hakkasin helkivaid õõpilvi vaatlema. Enne seda mul polnudki plaanis astronoomiks hakata. Astronoomia-alane ettevalmistus TPedI-s oli väga nigel. Puudu jäi just teoreetilisest füüsikast. Nii et iseõppimist on kõvasti olnud.

Tööalaselt kuulusime TA Füüsika ja Astronoomia Instituudi teoreetilise astrofüüsika sektori kaksiktähtede töörühma, olime Tõraverre observatooriumi teoretikute vaatlejad.

Vahemärkusena olgu mainitud, et tähevaatamine Tallinnas on ikka olnud suures osas nn rahvaastronoomia, kogu aeg on tehtud koostööd amatööridega, juba Vega Seltsi ajast peale. Vega Seltsi me taasasutasime muide 1988. aastal, niipea kui seltside taastamine võimalikuks sai. Villmann alustas amatöörina ja minugi üliõpilaspõlve võib amatöörismiks pidada. Ka Ernst Öpik, maailmakuulus astronoom, on amatööridega koostööd teinud.

Praegugi on Tallinna tähetorn olemas selle tõttu, et leidub grupp kvalifitseeritud amatööre, kes teevad tööd samal tasemel kui professionaalid, ainult et palka ei saa. Tallinna tähetornis on kaks palgalist töötajat ja me kuulume Tallinna Tehnikaülikooli Füüsikainstituudi koosseisu.

Astronoomia on üldse luksusteadus, kuna teleskoobid on väga kallid. Kõige suurema teleskoobi läbimõõt on kümme meetrit, meie torn ei olegi nii jäme kui sellise teleskoobi peapeegel.

Tehnikaülikooli koosseisu kuuluvaina oleme siin Tallinnas tüüpiline ülikooli või kolledži observatoorium nii nagu see maail-

mas tavaks. USA-s pole ühtki ülikooli, mille ei oleks tähetorni, olgu ülikooli suunitlus mililine tahes. Ka enamikul kolledžitest on tähetornid. Kuulsamad on näiteks California ja Massachusettsi Tehnoloogiainstituudi tähetorn. Ka Helsingi Tehnikaülikoolil on observatoorium. Väikese ülikooli observatoorium ongi just niisugune nagu meil siin – 1-2 palgalist töötajat ja üliõpilased käivad vaatlemas.

Meie teleskoobi peegli läbimõõt on 0,5 meetrit. Inimese silma diafragma on umbes 5 mm. Nii et näeme oma teleskoobiga 10 000 korda paremini kui palja silmaga. Teleskoop on tehtud Leningradis. Tol ajal tehti Venemaal väga head optikat, nii et optika on meil priima, mehhaanika ja elektroonika on aga kehavõitu. Aga meie oludes pole suuremat teleskoopi tarviski, meil on vähe selget taevast ja seegi vähene on valgusest saastatud. Teleskoobi taga on meil fotomeeter, nii et tähti me palja silmaga ei vaata. Muudame valguse elektrivooluks, mida siis võimendame, pannes filtrid vahele. Mõõdame sel moel tähevikerkaari.

Astronoomia mõõtmistehnika kuulub tänapäeva tipptehnoloogiasse. Fotograferimine on juba ajalugu. Fotograafial olid peaaegu saja aasta jooksul astronoomia ees tohutud teened, kuid tänapäeva fotoemulsiooni enam peaaegu ei pruugita. Selle on asendanud elektronpildistamine – CCD (*charge coupled device*,) digitaaltehnik. Pildistatakse otse arvutimallu. Nii välditakse fotograafia põhihädad – ülevalgustamist. Viimase kümne aasta jooksul kasutatav elektronpildistamine on tähevaatluses uus kvaliteet ja selle meetodi areng alles kestab.

Tõravere teleskoobi läbimõõt on 1,5 meetrit ja nii suuri teleskoope kasutatakse juba spektrite pildistamiseks. Spektrid on astronoomide põhiline informatsiooniallikas.

Praegu on aasta pimedaim aeg. Teie tööks on pimedus vist soodne?

Mulle on pimedus üldse alati meeldinud. Minu jaoks on pimedus valguse puudumine ja see laseb mul hästi tööd teha. Aga taevast on tugevasti valgusest saastatud. Ja seda valgusega saastamist uuritakse nagu teisi saasteliike. Rahvusvahelise Astronoomia

Uniooni juures on *Light Pollution Committee* – valgusesaastuse komitee, kellel on üsna suur võim. Näiteks Ameerika Ühendriikides, maailma astronoomilise pealinna Mount Palomari observatooriumis on suure teleskoobi ümber kaitsetsoon, kus valgus võib olla ainult kuplitega allapoole suunatud. Palomari mäe enda valgusesaastust saab sel moel vähendada, aga lähedal asuva Los Angelese oma mitte.

Meilgi on valgusaaste tugev. Linnainimene ei näe taevast. Seepärast tundis vanarahvas taevast paremini kui meie praegu. Suhe taevaga on muutunud.

Kas Te UFO-sid olete näinud?

Alustaksin sellest, et Ameerika Ühendriikides on 12 000 muutlike tähtede vaatlejat, mitu tuhat komeedikütti, supernoovakütti. Kõigil on head riistad ja suured vaatluskogemused. Aga UFO-sid näevad need inimesed, kellel ei ole vaatlejakogemusi ega vahendeid.

Ühte asja nägin kord minagi, mida ei osanud kohe ära seletada. Tavaliselt lähen uurin tähetorni rõdu pealt taevast, enne kui tähti hakkab vaatlema. Ja ükskord nägin linna kohal ilusat sinist kera. Siis tuli selle alla veel teine ja kolmaski, siis tuli nende kõrvale veel kolm tükki. Suunasin kohe teleskoobi nende peale ja hakkasin mõõtma. Kui soojuskiirgusse arvestada, oli nende temperatuur miljon kraadi. Niisugune asi ei saanud atmosfääris olla. Oletasin, et tegemist võib olla mingi virmaliste vormiga. 6–7 aastat ma ei teadnud, mis see on. Soomlastel on UFO-de talitus ja sealt sain lõpuks teada, et rootslastel on polaarjoone taga geofüüsikaliste uurimisraketide polügoon. Ja just sel päeval, kui mina neid ilusaid helesiniseid keraseid nägin, saatsid nad välja baariumipilve, mida päikesetuul ergastas, ja tekkis kiirgus, mida ma nägin. UFO lakkas olemast UFO.

Aga tahaks näha küll. Kangesti tahaks. Olen veendunud, et teised tsivilisatsioonid on olemas, see on tõenäoline. Väga palju ei saa neid olla, kuna peaaegu kõik tähed on kaksik-tähed. Ja väga vähestel kaksiktähtedel on planeedid. Selline üksiktäht nagu meie Päike on haruldane. Haruldane tähendab seda, et kui meie Galaktikas on 150 miljardit tähte, siis üksikuid tähti võib olla miljard. Seda on vähe.

Nii et teisi tsivilisatsioon meie Galaktikas on võib-olla tuhat, optimistliku oletuse järgi. Pessimistliku oletuse kohaselt võib tsivilisatsioon olla ka ainult üks galaktika kohta. Aga galaktikaid omakorda on triljon. Eluvorme võib olla ju palju, meie omast erinevaid, kuid igahel on elu tekkimiseks vajalik pikaajaline stabiilsus.

Mis paneb inimese tähti vaatama?

Tavaliselt ikka uudishimu. Ja kui korra vaatama hakkad, siis juhtub nii nagu paljude teistegi asjadega – avastad nii palju köitvat, et tekib hasart.

Tänapäeval on astronoomias muidugi palju muutunud. Astronoom ei viida enam aega teleskoobi taga okulaari vahtides. Vaatlus on taandunud mõõtmiseks. Kuid ikkagi on inime öösel ükski taeva all ja lahtisest kupliavast paistavad tähed sisse. Minule meeldib, et mul on endal ka ikka taevaga isiklik kontakt. Tänapäeval võib muidugi olla ka nii, et näiteks Saksamaal Garschenis istub mees teleskoobi juhtpuldil taga, aga teleskoop on hoopis Tšiilis, lõunapoolkera observatooriumis. Mees Saksamaal juhib Tšiilis olevat teleskoopi tehiskaaslase vahendusel ja arvuti tema laual kirjutab kõik üles, mis teda huvitab. Mees ise ei pruugi Lõunaristi üldse näinudki olla.

Ameerikas näiteks on tähevaatamine väga populaarne. Seal on umbes 12 000 amatöör-astronoomidele kuuluvat tähetorni. Ja Ameerikas on praegu juba ka sadakond täisautomaatset robot-teleskoopi. Selline aparaat on inimesel suvilas, ja kui hakkab pimedaks minema, siis robot-tähetorn otsustab, kas ta teeb luugid lahti või ei tee – kui vihma ei saja, siis teeb luugid lahti ja hakkab tähti otsima. Kui ei leia, siis otsustab, et on pilves ilm ja paneb luugid jälle kinni. Ja kordab sama teatud aja pärast. Omanik läheb siis nädalalõpul vaatama või laseb vaatlustulemused endale arvutiside kaudu koju saata.

Kuid on hulk amatööre, kes niisugusesse tähevaatlemisse põlglikult suhtuvad, leides, et peab ikka oma silmaga vaatama. Näiteks Põhjamaades on selline suund. Ka meil, Eestimaal on üks põnev mees Leo Katugin, kes elab Saaremaal ja kelle tähetorn on Laimjallas. Ta on endale ise väga hea teleskoobi

teinud ja vaatleb ilma mingi erilise tehnikata tulemuslikult tähti.

Kui veel rääkida sellest, mis paneb inimesi tähti vaatama, siis tahaksin mainida üht nähtust, mida nimetatakse **antroopsusprintsibiiks**. Läheme tagasi Suure Paugu juurde, mil tekkis maailm, tekkis ka aeg ja ruum. Ka loodusseadused pidid sel hetkel tekkima või kehtima hakkama. Loodusseadustes, nagu teame, on neli vastasmõju, millele allub kogu universum – elektromagnetiline, gravitatsiooniline ja kaks tuumajõudu. Igahel neist on teda iseloomustav seosekonstant. Peale selle on veel terve hulk füüsikalisi konstante – valguse kiirus, elektroni laeng, Plancki konstant jne. Neil kõigil on oma kindel väärtus. Kõik see kokku moodustab füüsikaliste fundamentaalkonstantide süsteemi, mis on omavahel kooskõlas. Kui me üht neist veidi muudaksime, kasvõi paari protsendi ulatuses, poleks maailm sellisena võimalik, nagu ta praegu on. Kui näiteks muudame veidi elektroni laengut, siis ei oleks võimalik molekuli olemasolu ja ei oleks võimalik ka praeguses vormis elu. Ei oleks keemilisi elemente, oleks vaid suur gaasipilv. Arenev universum, kus saab tekkida elu, on võimalik ainult niisuguse kombinatsiooni korral nagu praegu. Ja nüüd me küsime, kas see on juhus? Vastajad jagunevad kahte leeri – ühed ütlevad, et see on juhus. Universum on tulnud vaakumist, mittemiskist. See mittemiski läks mingis oma punktis tasakaalust välja ja genereeris universumi. Küllap vaakum võibki universumeid genereerida niipalju kui kulub. See on üks oletamisvõimalustest. Igal juhul on universum, kus meie elame, olemas just niisuguste konstantide kombinatsioonina.

Niisiis, üks võimalus on öelda – juhtus jah seekord tulema välja niisugune universum. Samal ajal võib küll ja küll olla selliseid, kus ei saa elu olla. Teine vastusevõimalus on, et selline universum ei saa olla juhus. On mingi üldisem harmooniaseadus, mingi universaalne loodusseadus, mis on tinginud just niisugused konstantide väärtused, et osutus võimalikuks universumi evolutsioon ja evolutsiooni praeguses staadiumis ka elu.

See on terminoloogiline küsimus, kas tegemist on universaalse loodusseadusega või jumalaga. Kuidas keegi soovib. Sõندان väita, et kui jumal on olemas, siis on temagi kosmo-

loogia uurimisobjekt. Kõik olemasolev on kosmoloogia uurimisobjektiks. Ega see polegi paavsti enda arvamusel väga kaugel, miks tal muidu endal on Vatikanis kõigiti nüüdisaegne observatoorium. Alles eelmisel aastal valmis Vatikani observatooriumi tellimisel üks maailma moodsamaid teleskoope, mis pandi üles Ameerika Ühendriikidesse. Nematki peavad järelikult vajalikuks uurida, kuidas kõik toimus. Sest kõik, mis toimub, tahab uurimist – olgu siis taganttõukajaks jumal või vaakum.

Mina kuulun nende hulka, kes arvavad, et niisugune konstantide kombinatsioon nagu meie universumis ei saa olla juhus.

Ja kogu sellest jutust tulenebki antroop-susprintsip, mille mõte on selles, et universumi omadused teenivad inimese tekkimise võimalikkuse eesmärki. Üks kõige äärmuslikumaid versioone on sõnastatud umbes nii – universum vajab vaatlejat.

Et keegi vaataks ja ahetaks, kui uhke kõik on välja tulnud – täheparved, galaktikad, nende parved, parvede parved ja nii edasi. Meie asi on vaadelda ja tunnetada. Tähti, aga ka elusat loodust, iseenast ja oma ligemist. Astronoomias on mõnede asjade tunnetamine võib-olla natuke lihtsam. Näiteks selle tunnetamine, kui väike ja habras on inimene. Võtame kasvõi Päikese. Päikesel on plekid, mida me ainult teleskoobiga näeme. Kui Maa kukuks mõne niisuguse pleki sisse, ega Päike küll aru ei saaks, et midagi juhtus. Meie kaugus Päikesest – 150 miljonit kilomeetrit, on kosmilises mastaabis täiesti tühine, kuid seadagi on meil raske tajuda.

Taevakehadega tegeldes on võib-olla kergem end identifitseerida nii tohututes kosmilistes vahemaades kui ka Maa peal. Oleme ju ka Maa 4,5 miljardi aastases eksistentsis üsna lühiajaline nähtus.

Inimene on püüdnud oma vaatlusvälja kosmosesse laiendada, niipea kui ta jõud kandis. NLiidus tegeldi kosmoseuurimisega mäletatavasti suure entusiasmiga. Kas ka Eesti astronoomid olid NLiidu kosmoseuurimisega kuidagi seotud?

Tänu Charles Villmanni tohutule energiale tegi meie Astronoomia ja Geodeesia Ühing suuri asju. Ühing sõlmis Moskva-lähedases

Kaliningradis asuva Mehitatud Kosmoselae-vade Instituudiga esimesed lepingud. Lepingu suurus oli esialgu 300 000 rubla. Oli vaja konstrueerida fotomeeter, millega saaks tehiskaaslaste pealt helkivaid ööpilvi vaadelda, hiljem juba skanneerida kogu atmosfääri ja nii edasi. Instituudist öeldi meile kohe, et nemad nii väikese lepinguga nagu 300 000 üldse ei hakka jändama, et olgu vähemalt miljon. Tehti siis uus eelarve. Kaitseministeeriumist kanti kosmoseuurimiseks ettenähtud raha meie ühingu hoiuarvele. Tõravere ja Tallinna uurijate grupid alustasid tööd.

Olime nagu kolhoosnikud – ühing oli selline organisatsioon, kus palgafond polnud kohustuslik. Üksainus inimene tegi raamatupidamise tööd ja sai selle eest 60 rubla kuus. Kogu raha liikumine oli ühes kaustikus kirjas ja raamatupidamine üsna primitiivne. Tööd tehti kõik lepingulise töövõtuga – nii nagu praegu on iseenesestmõistetav ja levinud viis. Leping oli nii soodne, et tahtsime vana tähetorni lähedusse ehitada suure planetaariumi ja suure rahvaobservatooriumi. Udo Ivask tegi isegi projektülesande valmis.

Aga siis meid avastati ja paljastati rahvakontrolli poolt. Revidendid puistasid meid hirmsasti, käisime kohtu ees, Moskvast käidi kontrollimas. Revidendid olid paanikas – et nii suured rahad liiguvad ja midagi pole tasku aetud. See tundus neile võimatu. Asi sai alguse kohalikest omavahelistest intriigidest – keegi, kes ei saanud seda tööd nii palju kui ehk mõni teine, oli kaevanud. Nii et need rahad, millest veel nõukogude ajal oleks jõudnud planetaariumi valmis ehitada, läksid Moskvasse riigieelarvesse tagasi. Küll aga säilisid sidemed, mis Charles Villmann Kosmoseuurimise Instituudiga lõi. Veel mõni aasta tagasi oli meie Teaduste Akadeemial selle instituudiga leping. Väga oluline osa meie akadeemia sissetulekust tuligi Kaitseministeeriumi lepingutest, eriti mis puutus Tõravere observatooriumi. Tänu Villmanni sidemetele geofüüsika komiteega algasid ka meie meeste Antarktikas-käigud.

Tollal käis kõik, eriti aga kaitseministeeriumi puutuv, ilmselt nii salaja, et eesti rahvas ei teagi, milline võimalus rahvaastronoomia harrastamiseks tal lähiminevikus nina alt minema lipsas. Kuidas Te aga

astronoomina kommenteeriksite praegust astroloogia-buumi? Kas see on inimese soov end kosmose üldisse harmooniasse kuidagi sisse sokutada, kosmosega dialoogi astuda, mitte leppida ainult vaatejapotsiooniga?

Mina arvan, et kosmos ei hooli meist mitte üks raas. Meil on lihtsalt vedanud, et meie elukohaks on niisugune väike ja suhteliselt stabiilne täht. Me oleme hästi kohanenud tema selliste väikeste muutustega nagu pisut ebahütlane Päikese-tuul ja sellest tekkivad magnetormid. Kui võtate näiteks telefonitoru, siis sellest tekib umbes 100 korda tugevam magnetorm kui see, mida Päike Maa peal põhjustab. Nii et kui lehest loete nn magnetilistest päevadest, siis see on täielik jaburdus. Tehnogeensete magnetormidega võrreldes on Päikese omad täiesti tühised. Võib-olla need mõjuvad inimesele, kes elab kaugel metsa sees, raudsajadest eemal.

Mind hämmastab kõigepealt see, miks meie horoskoobid on 2000 aastat ajast maas. On olemas niisugune asi nagu kevadpunkt. See on punkt, kus Päike kaugete tähtede suhtes paikneb kevadisel pööripäeval. 2000 aastat tagasi oli kevadpunkt Jäära tähtkujus. Maakera käib ringi nagu vurr, aga vurri ülemine ots hakkab teatavasti ringi käies peagi koonlaid joonistama. Nii juhtub ka Maaga ja seetõttu kevadpunkt nihkub. Praegu ta on Kalade sodiaagimärgis. Aga astroloogid rehkendavad ikka nii, nagu kevadpunkt oleks Jääras. Tähistava taust on praegu hoopis midagi muud. Astroloogid põhjendavad oma jäärapäisust sellega, et just tol ajal, 2000 aastat tagasi sai astroloogia kusagil Babüloonias alguse. Aga ega nad tegelikult ei põhjendagi midagi. Astroloogia on usk ja mitte teadus. Teadusel on mõned kõige lihtsamad tunnused, mis temast teaduse teevad. Me peame suutma tõestada seda, mida väidame. Kui ei saa tõestada, siis põhjendame. Astroloogid midagi ei tõesta ega põhjenda, nii et neid ongi vaja ainult uskuda. Ja Eestistki usutakse neid massiliselt, üle 50% elanikkonnast usub horoskoope, sealhulgas ka üllatavalt palju mehi.

Selle aasta juulis kukkusid Jupiteri sisse komeeditükid. Mis meil siis kõik kokku räägiti, ka raadios, ka meedikute poolt.

Ometi ei juhtunud midagi. Mind paneb üldse imestama see, et riigiraadios võib niisugust rumalat ja ebausklikku jama suust välja ajada, ilma mingi seletuse või põhjendusest.

On olemas 13. löögi kontseptsioon. Kui tornikell lööb 13 pauku, siis tunneme, et midagi on väär, ilmselt viimane löök. Aga see sunnib meid kahtlema ka eelnevas 12 löögis. Minu meelest oli lugu Jupiteri tükkidega astroloogia 13. löök. Kes vähegi järele mõtleb, peaks nüüd aru saama, et midagi nagu ei klapi. Astroloogid ennustasid ju suurt katastroofi, mida ei tulnud.

Sama lugu on Kuuga ja nende nn külvieagadega. Kuu justkui mõjutaks meie tegemisi, kuna ta põhjustab ka tõusu ja mõõna. Ei ta mõjuta midagi. Kuu tõusu ja mõõna amplituud meie sees on väiksem kui raku läbimõõt. Meie vereringe ja hingamine on palju võimsamad kui Kuu gravitatsioonivälja muutumine. Taimerakkudega on sama lugu. Vett ja maad mõjutab Kuu küll, mitte aga inimese või taime rakke. Eestiski on tõus ja mõõn olemas. Gravimeeter Toompeal ühe maja keldris mõõdab ka maapinna kõikumist, nn maa hingeldamist – 5 cm kaks korda ööpäevas.

Nii et astroloogia ei ole astronoomia, astrofüüsika probleem. See on psühhiaatria, paremal juhul psühholoogia või psühhosotsioloogia valdkond.

Küll aga mõjutavad inimest õhurõhu muutused. See on kontrollitud. Muutuva õhurõhu ajal on haigestumisi kõige rohkem. Madala õhurõhu ajal vähem. Hüpotetiline arvamus selle kohta oleks, et kõrge õhurõhu ajal organism n-õ kaotab valvsuse. Sama lugu on Päikese aktiivsusega. Rahuliku Päikese ajal on meie organism lödvem ja kaitsetum.

Üks mu vana hea kolleeg ütles alati: kus tõde lõpeb ja valskus algab? Mida me teame ja mida me ei tea. Ja kui ignoreeritakse teadaolevaid fakte, siis ei saa korralikult väidelda. Muidugi tuleb tegelda ka oletustega ja hüpoteesidega.

Vestles Marika Mikli

VAATENURK

MERLE PAJULA Tuhkatriinu ja teised tahmanäod

CHARLES PERRAULT; MADAME D'AULNOY; MADAME LEPRINCE DE BEAUMONT. HANEEMA JUTUD JA TEISED KLASSIKALISED PRANTSUSE MUINASJUTUD. Prantsuse k tlk T. Hallap, M. Mattus, G. Ivandi ja L. Leesi. "Europeia", Tallinn, 1994. 184 lk.

Poole raamatu pealt sain aru, et sellesuvine võitlus Tahmanäo vastu oli mahavisatud vaev. "Europeia" poolt üllitatud muinasjutukogus on olemas kõik tänapäeva seebikaile iseloomulik igati kokkuvõtlikul ja klassikalisel kujul. Lühidalt: inimese põhiväärtuseks on ilus välimus (selle olemasolu garanteerib õiguse õnnele IGAS muinasjutus). Mõistust kaalutakse elegantse seltskondliku vestluse margapuuga – sundimatu lobiseja võib asjaolude soodsal kokkulangemisel vaikiva kaunitarigi varju jätta ("Tuttpea-Riquet"). Eesmärgid ei küüni kaugemale kauni kaasa leidmisest ("Kaunitari ja koletise" kangelanna ehk välja arvatud). Alluvaid pistetakse põhjendamatute tujude ajel aastaiks vangitorni. Vaesunud vanemad vabanevad oma arvukast lasteperest metsa eksitamise teel. Perversne isa üritab oma tütreaga abielluda ("Eeslinahk")... ja nii edasi ja nii edasi. Siinsete südametute kõlupeadega võrreldes on Vaprad ja Ilusad lausa vaimuhiiglased ning Metsik Rosa kehastunud südametunnistus.

Üllataval kombel puudub selle raamatu lugudes peaaegu täielikult huumor, mis ju prantsuse vaimu kandvamaid talasid olema peaks. Nalja lihtsalt ei saa. Ei lugude sees ega ka nende üle. Romantikaga on umbes niisama kehvasti. Teatud lohutust pakub siiski üheks kaunimaks muinaslooks tituleeritud "Sini-lind", kus armastajad kokkusaamise nimel pisut tõsisemalt rügama peavad. Lood on kui sõnalise vormi leidnud roospuuder, mis pragmaatilistel kaalutlustel mustuseleha matmiseks üllilailalt lõhnama pidi.

Perrault' (ja nende teiste – madame d'Aulnoy ja madame Leprince de Beaumont'i)

muinasjuttude vooruseks on nende suhteline lühidus. Pagenduses igavlev madame d'Aulnoy on end küll pisut pikemalt lõbustanud, kuid ei ületa õnneks siiski paarikümne lehekülje piiri.

Lauri Leesi dotseeriva eessõna kohaselt peaks eestlane nende muinasjuttude põhjal prantslust hindama ja armastama õppima. Loodetavasti siiski mitte – ei soovitaks neid hakatuseks lastele ega täiskasvanuile. Kui frankofiilia teke just "Europeia"-sarja kaudu käima peaks, leiaks siit palju paremaid abivahendeid. Lastele soovitaksin alustuseks näiteks Romain Gary "Elu alles ees". Äratub nii tundeid kui ka mõtteid.

Muidugi on ka "Haneema juttudes" helgemaid lehekülgi – Punamütsikese kurva saatuse kiretu kirjeldus, inimsööjate käsitlemine ühiskonna enesemõistetava koostisosana ning tõdemus, et üleloomulikud olendid (haldjad) käituvad sama etteaimamatult ja mõttetult kui luust ja lihast inimesed. Jutud on head sedavõrd, kui neis aimub ehedat rahvalikku elukäsitlust. Autorimuinasjutult ootab tarbija muud, näiteks keskmise õuedaami stiilist (ehkki folkloor seegi) erinevat käsitluslaadi.

Elu läheb edasi, maailm muutub, inimene millegipärast mitte. Ilmselt just seetõttu mõjuvadki mulle ühtviisi nõrritavalt Hollywoodi kinopiltide ja igat masti muinasjutu- raamatute meelitavad kaaskirjad. Ehkki – ega ma "Haneema jutte" lapse käest ära tirima hakka. Pole need lõpuks Miki&Donaldi lugudest hullemad ühti.

MIHKEL RAUD Uinuv mõistus sünnitab koletisi

STEPHEN KING. SURMAHOTELL. Tlk. M. Piirimaa. "Katherine", [Tallinn], 1994. 328+344 lk.

Parem hilja kui mitte kunagi – ilmunud on esimene eestindus ameerika väljapaistvaima õuduskirjaniku Stephen Kingi teosest. Kirjastus "Katherine" on avaldanud Matti Piiri-

maa tõlkes romaani "*The Shining*", olgugi kaheks meelevaldseks kõiteks jagatuna ja ligi pooleaastase vahemaaga nende vahel. Nõukogude perioodi vältel tõlgiti horrorkirjanduse isa loomingut üpris suures mahus nii vene kui ka näiteks leedu keelde, ent esimene eestikeelne Kingi-üllitis lasi end kaua oodata.

Stephen King sündis 21. septembril 1947. aastal Portlandis Maine'is, kus on koos abikaasa Tabitha ning kolme lapse Naomi, Joe ja Owen Philipiga veetnud ka suurema osa oma täiskasvanu-elust. King alustas kirjanduslikku tegevust üsna vara, avaldades jutukesti ja novelle kohaliku tähtsusega lehtedes. Suurema tähelepanu pälvis ta oma varasemaloomingule iseloomulikus mõnevõrra naiivistlikus, ent üpris liigutavas ja kaasahaaravas toonis loodud teosega "*Carrie*". Tänaheks on suur hulk õudusmeisteri romaane saavutanud bestselleri staatuse, tema loomingule ainetel on vändatud üle veerandsaja filmi ning lõpuks – kirjanik on aastate jooksul teeninud varanduse, mille suuruse tõttu on nn tõsised *horrorfreak*'id talle põlgusega selja keeranud.

Stephen Kingi puhul tuleb ilmselt kõigepealt arvestada seigaga, et žanr, milles kirjanik tegutseb, on puhtalt meelelahutuslik ning tõsisest kirjandusest selle mõiste traditsioonilises tähenduses on tema puhul problemaatiline, et mitte öelda võimatu rääkida. Piir verd tarretama paneva horroori ja musta huumori, halvemal juhul aga naeruväärse fars'i vahel on üliahtake; oht inimese magusaima emotsionaalse seisundi – hirmu tekitamisel vahendite utreerimisega totaalsesse maitsevääratusse langeda väga suur, mistõttu juba olemuslikult seebi-sugemetega kolekirjandus halvasti kirjutatuna võib väga läagelt mõjuda. Omadus, mis Stephen Kingi paljudest oma žanrikaaslastest oluliselt kaalukamaks muudab, on võime kirjutada hästi. Stephen King ei eksponeeri jubeusi jubeuste eneste pärast. Ta kasutab neid ülioskuslikult oma doktriini pähemäärimiseks lugejale, ilma et viimane sellest endale teadlikult aru anda sooviks või suudaks. Kingi romaanid võivad tekitada spekulatsiooni, kas autor eelkõige ei püüa mingit väärtuslikku ja talle enesele olulist sõnumit vere ning võpatama panevate järelustega ehituna lihtsalt võimalikult suurearvulise auditooriumini viia.

Stephen Kingi üks vaieldamatuid väärtusi on kahtlemata tema mõneti kummaline dilemma. Ühtpidi on situatsioonid, inimesed ja neid ümbritsevad õudused realistlikud (King on eneseirooniliselt loonud "täiusliku horrorkirjanduse" retsepti: võtke üks tavaline keskmine ameerika perekond, viige ta kõige tavalisemasse väikelinna ning tooge sisse mõni üleloomulik jõud). Teisalt aga on kirjanik loogiliste seletustega harjunud keskmise romaani lugeja maitse ja maksujõuga arvestades ka sunnitud nähtusi, mis oma abstraktsuses ja hägususeski ilmselt usutavad ja koledad oleksid, mingite muinasjutuliste ja käegakatsutavate põhjustega varustama. See on Kingile kindlasti huvitav väljakutse, võib-olla ka üks tema raskemaid ülesandeid, millele nii ennast kui lugejat rahuldava lahenduse leidmise protsess on juba iseenestest kindlasti põnev tegevus.

Stephen King teab väga hästi, et hirmuäratavam kui õudus ise on selle ootus, mistõttu verejanulisem bibliomaan on kirjaniku romaani lehitsedes ehk mõnigi kord sunnitud pettunult tõdema, et peade ning soolikate lendamisele on kogu *story*'st pühendatud vaid üks, enamasti viimane kümnendik.

Inimesi varjude peale võpatama paneva mehe kuulsusega King tüütab meid tihtilugu väga põhjalike, vahel ehk liigagi põhjalike kirjelduste ja mõtisklustega. Kingi üks kuulsamaid ja mõjukamaid romaane "*It*" ("*See*") on, vaatamata värvikatele jubedustele, teos kõige tavalisemast sõprusest, mille paneb proovile lõputuna näiv nimetu painaja. Stephen King on äärmiselt detailne, iga pisiasi on tal kaaluka tähtsusega ning tema oskus panna meile kõigile tuttavaid, seni turvalise ning familiarisega tähendusega nähtusi, esemeid ja olukordi kehastama terrorit ja õudust on kahtlemata üks kirjaniku peamistest firma-märkidest.

Stephen King uurib inimese ja tema poolt loodud tehnika suhet ("*Christine*", "*Maximum Overdrive*" – "Täielik hullumeelsus"). Ta personifitseerib tarbe- ja olmetehnikat, andes autodele, *Coca-Cola* purkidele ja millele iganes kas või hetkeks võimaluse terroriseerida inimesi, kelle väiklasi ja haiglasi soove nad oma elutus, aga ilmselt siis mitte hingetus konditsioonis on rahuldama pidanud. Ta jõuab siin küll ohtlikult lähedale –

talle endale tõenäoliselt ebasobiva – absurdi piirile, ent Kingi puhul on sündmuste kirjeldamise viis tunduvalt olulisem sündmustest enestest.

Ortodokse maailmavaatega lugejale on arvatavasti šokeerivad Stephen Kingi mõtisklused Jumalast, kellest ta pea üheski teoses mööda ei lähe. Religiooni ning võõra kultuuri ja usundi respektierimisest-mitte-respektierimisest kirjutab King romaanis "*Pet Sematary*", mille põhjal on üks naisrežissöör vändanud võika ekraniseeringu. "*Pet Sematary*" hoiatab tühise ja arusaamatu nagi näiva pühaduse rüvetamise ning oma huvides ärakasutamise tagajärgede eest. King püstitab ka klassikalise küsimuse – kui Jumal on olemas, siis miks laseb ta meiega koledustel sündida. Tähelepanuväärne ja, kes teab, ehk mingeid autobiograafilisigi elemente sisaldav lugu kirjanik Paul Sheldonist, keda terroriseerib viimase kirglik fanaatik, ilmus pealkirja "*Misery*" all ja seda romaani, mis kõige muu kõrval loominguvabadust ning indiviidi võõrandamatut õigust oma mõtetele analüüsib, peetakse kirjaniku üheks õnnestunumaks teoseks, mille ainetel valminud film on leidnud laia kõlapinda ka väljaspool horrorfanaatikute ringi. Kui mõned ebaõnnestunud, põhiliselt küll ainult filmistenaariumideks kirjutatud tööd välja arvata, on Kingi teosed eriliselisel ja tähendusmahukad ning neis võib kohata isegi nii proletaarset klassivõitluse ("*Night Shift*" – "Öövahetus") kui ka juudi mütoloogia kajastusi ("*The Lawn Mower Man*" – "Muruniitjamees").

Fakt, et esimesena otsustati eesti keelde tõlkida "*The Shining*", on üldiselt tervitatav, sest romaan on kindlasti autori üks õnnestunumaid, jubedamaid ja kahtlemata kuulsamaid ja enim tsiteeritumaid. Hoolimata asjaolust, et Kingi esikeestumus on kahtsusväärsel kombel vägivaldselt poolitatud ning ilmsete kommertskaalutluste tõttu endale jабura pealkirja "Surmahotell" saanud, on lugejal nüüd avanenud võimalus välisajakirjanduse abiga aastate jooksul ehk juba loodudki müüt enese jaoks kas avastada või siis selles pettuda.

"*The Shining*" on hästi kirjutatud perekonnadraama, mille kõik kolm keskset tegelast – Jack, Wendy ja Danny Torrance on tugevad

karakterid ning mille olustik on Kingi üks realistlikumaid ja seetõttu ehk ka mõjult jubedamaid. "*The Shining*" on romaan inim-mõistusest, mis täieliku isolatsiooni seisundis aja jooksul tugevalt häiritud saab ning iseenese koletislikke saladusi ja mälestusi varjasse keskkonda sattudes hääbub, uinub ja monstrumeid sünnitab. Niisiis üsna tüüpiline hulluksminemise anatoomia, mis romaani teises pooles (loodatavasti ilmub seegi peatselt eesti keeles müügilettidele) vägivaldselt verise kuju võtab. Kuigi agarad Kingi-arvustajad nõrganärvilistel "*The Shining*'ist" hoiduda soovivad, on sellel romaanil ka oma tõsisem, miks mitte romantilinegi pool. Teose keskse probleemi loob omamoodi veider armastuskolmnurk – alkohoolikust isa, kes talvel täielikku eraldatusse sukeldudes kirjatööks vajaminevat rahu ja vaikust otsib, teda jäätitult armastav ning temasse usku säilitav naine Wendy ja nende ühine poeg Danny, keda tema lapselikes mõtetes ja avastustes selgusele jõudmisel aitavad abstraktne soovkuju Tony ja Tony kujul avalduv võime asju ette (aga ka tagantjärele) näha (*the shining* on tõlgitud eesti keelde 'kiirgus, kiirgamine'; võiks aga tõlkida ka nt 'kuma'). Lugu areneb kingilikult aeglaselt, detailidesse ning tegelaste minevikku ja olevikku süvenedes, aegajalt halvaendelisi vihjeid tehes ja romaani lõpul lugejalt süvenenud ja kannatlikku jälgimisvõimet nõudes. "*The Shining*'is" avalduvad kõik tüüpilised Stephen Kingi väljendusvahendid ja kirjanduslikud nipid, millest eespool ka põgusalt juttu oli.

1980. aastal nägi romaani ainetel ilmavalgust kuulsa režissööri Stanley Kubricki ekraniseering, mis paljude kinoteadlaste arvates õudusfilmi ajaloos pöördepunktiks kujunes. Vaatamata hiilgavatele osatäitmistele (eriti Jack Nicholson) ei õnnestunud Kubrickil Kingi algupärandi tegelikku mõõdet siiski filmikeelde panna ja seetõttu ei pruugi filmi näinud inimene raamatu kättevõtmist liigseks pidada, liiati on iga romaani lugeja individuaalne fantaasia võimeline loetava põhjal fabritseerima tunduvalt võimsamaid kujutlusi ja visioone kui ükski film seda eales suudab.

Stephen King on oma loomingust rääkides rõhutanud selle teraapilist aspekti, mis võimaldab lugejal argimurede eest koleduste

maailma põgenedes meeldivalt üllatuda kedagi teist, näiteks Danny Torrance'it, tunduvalt trööstitumas olukorras nähes. Seetõttu on "The Shining" tänapäeva Eesti aeg-ajalt pisut müstifitseeritud majandusraskustega võitlevate kodanike jaoks hea, käepärane validool.

RICARDO MATEO DURAND

Üks Amasoonia lugu

MARIO VARGAS LLOSA. KAPTEN JA KÜLASTAJANNAD. Hispaania k-st tlk R. Lias. Eesti Raamat, Tallinn, 1994. 208 lk.

Peruu 24 departemanguks ja üheks konstitutsiooniliseks provintsiks (Callao) jagatud territooriumist moodustab Loreto departemang, kus romaani tegevustik areneb, ligikaudu 30%, s. o kõige suurema pindalaga (379 025 km²) administratiivüksuse. Ühtlasi on see ka Peruu kõige hõredamini asustatud piirkond, kus rahvastiku tihedus küünib napilt üle ühe inimese ruutkilomeetri kohta.

Välja arvatud selva ääreosa mägised nõlvad, laiub siin ääretu lauskmaa, mida kogu silmapiiri ulatuses katab tihe puudevaip. Haljendava hiigelpalaka lõime on kujundanud maakera võimsaimad jõed, mis ühinevad looduse imeks, sinise ainulaadse elustiku selgrooks – Amazonaseks. Selle 6500 km pikkuse ja kõige laiemates kohtades 20 kilomeetrini paisunud tavatu jõe vesistul hõlmab üle 8 miljonit ruutkilomeetri, mis ütleb, et meie planeedil ei ole teist sellega võrdset. Kõik on siin lopsakas, elujõuline, külluslik, vohav, pulbitsev, pakatav.

Loreto pealinn Iquitos, romaanisündmuste peamine näitelava, on otsekuul pärlemdav rõõmupisar kerkinud Amazonase kaldale, troopilise ürgmetsa rohelistesse südamesse. Linn paikneb umbes 4 kraadi lõuna pool ekvaatorit ja 106 m üle merepinna. See näitab, kui tühiselt väikese kaldega on jõesäng, mida mööda voogavad Amazonase veed, kuni kohtuvad siit tuhandeid kilomeetreid kaugel Atlandi ookeaniga.

Iquitos mahub lahedasti Tartu piiridesse ja tema elanike arv ei ületa kaheksandikku praeguste tartlaste arvust. Paarikorruselised majad ääristavad tänavaid, mille asfaltkate, kus seda leidub, on kumer, et hõlbustada vee ära-

voolu sõiduteedelt, millest ikka ja jälle tulvad üle troopikale iseloomulikud vihmavalingud. Need lakkavad niisama äkki, nagu algavadki.

Selvast, mägiadelt ja rannikult pärit rahvas on oma eluasemed ehitanud väga mitmesugusest materjalist. Äärelinnapildis – ja mitte ainult seal – domineerivad puu- ja bambushütid. Kuid on ka soliidseid maju, mille püstitamine eeldab üsna suuri kulutusi, sest sinne pinnas ei sisalda kivi, klibu ega kruusagi. Kesklinnas püüab pilku nii mõnigi uhke ehitis kahhelkividest fassaadi ja siseõuega. Need ehiskahlid toodi kunagi mööda lõputuid veeteid mitme maa ja mere tagant, peamiselt Veneetsiast, ja nad annavad tunnistust minevikku jäänud jõukusest loodusliku kautšuki tootmise hiilgeaegadel. Kindlasti kuulub Iquitose vaatamisväärsuste hulka kahekorruseline hoone linna peaväljaku, Plaza de Armase nurgal: Eiffeli maja ehk Raudmaja, mille saamisluhu on romaanis (7. ptk) üksikasjalikult kirjeldatud. (Teist sellesama kuulsat konstruktori projekteeritud, samuti metallplaatidest kokku pandud ehitist, unikaalset katoliku kirikut, võib imetleda Tšiili põhjapoolseimas linnas Aricas.)

Iquitose pika kaldatammi mõlemast otsast läheb edasi omamoodi vaiküla, mis koosneb kõrgvee eest kaitsvatele sammastele püstitatud hurtsikutest. Jõel ujuvatele parvedele ehitatud onnid moodustavad terve linnajao (Belén), mille maalilisele ilule on romaanis mitut puhku viidatud.

Just niisuguse linna ja selva, palmisalude ning troopikapuude, lillede ja ürgse vihmametsa taimeestiku taustal, džunglilindude häämitsuste keskel rullubki lahti Mario Vargas Llosa satiiriline romaan "Kapten ja külastajannad" (*Pantaleón y las visitadoras*). Sündmustiku kandetala on suure vastutustundega, tõsine ja skrupuloosne maaväekapten Pantaleón Pantoja, kelle elu mõte seisneb kõrgemalt poolt antud käskude ennastunustavalt agaras täitmises. Teadusliku põhjalikkusega asub ta tükkhaaval kokku seadma masinavärki, mis on määratud võidukalt lahendama või vähemalt leevendama elulisi probleeme, mille käes vaevlevad mundrisse topitud noormehed, kes selles Ida-Peruu pärapõrgus täidavad oma isamaalikke kohustusi. Kapten Pantojale usaldatud ebatavalise ülesande naeruväär-

sus kontrasteerub selle realiseerimiseks tehtavate tõsimeelsete pingutustega, luues absurdid, mille valguses tõuseb satiirinoole keskseks märklauaks püüdlik käsutäitja, kellele annab hinnangu Flaubert'ilt laenatud moto: "On inimesi, kellel pole teiste hulgas muud ülesannet kui olla vahendaja; neist sammutakse üle nagu sillast ja minnakse edasi."

Kuskil sõjaväemäärustiku peatükis või paragrahvis on sõnad, mida korratakse iga kooli kõikides sõjalise kasvatuses tundides: "Käsud täidetakse kõhkluse ja nurinata, kusjuures ainsana kannab vastutust neid andnud ülemus." Ja veel: "Vastuväiteid võib esitada alles pärast käsu täitmist." Seda seika, nagu ka tõsiasja, et teose peategelane on juba kolmanda põlve sõjaväelane, tasub silmas pida, mõistmaks absurdikangelase draama psühholoogilist alust.

Mainigem, et peale vertikaalse alluvusstruktuuri, mis on põhimõtteliselt ühesugune mis tahes maa relvajõudude organisatsioon, on Peruu sõjaväele karakterne teatud paternalism. Ülemus tunneb end peaaegu alati "isana" oma alluva suhtes, viimane aga tegutseb kui eelnimetatu "poeg". Peruu relvajõud, nii maa-, mere- kui ka lennuvägi, on kujunenud lugupeetud institutsiooniks, mis on uhke oma rikaste traditsioonide üle ja teadlik vastutusrikkast osast, mida ta on etendanud ja etendab maa ajaloos. Siit ka sõjaväe varmus sekkuda riigi juhtimisse.

Kuigi teose sündmustik algab aastal 1956, mil lõppes Manuel A. Odría militaarne diktatuuri seitse aastak, ilmus romaani enda esitrükk tähendusrikkal 1973. aastal. Selleks ajaks oli juba uus sõjaväevalitsus *de facto*, eesotsas kindral Juan Velasco Alvaradoga, jõudnud oma viienda sünnipäevani ja kindralil jäi võimul olla, nagu tagantjärele teame, veel kaks aastat, kuni tema oma relvakaaslastes otsustasid ta ootamatult erru saata.

Meenutamaks põgusalt tegeliku elu draamat, siirdume mõttes aastasse 1968. Lima magas õöl vastu 3. oktoobrit. Ainult üksikud unetud, kes juhtusid uitama presidendipalee esise väljaku Plaza de Armas ümbruses, võisid täheldada väeosade ebatavalist liikumist. Kokkulepitud tunnil rammis Teise Sõjaväeringkonna tank presidendipalee peavärvat. Hoonesse tunginud sõduriterühm viis endaga

kaasa õorahust üles ehmatatud presidendi, insener Fernando Belaúnde Terry. Vaid pooltundi riides vang pisteti helikopterisse ja toimetati Callao rahvusvahelisele Jorge Chávez lennuväljale, kus ta sunniti istuma Aero-Perú reisilennukisse, mis oli startimas regulaarseks reisiks Buenos Airesesse. Nii kulgesid seni viimase sõjaväelise riigipöörde esimesed etapid. Peruu iseseisvumisest saadik (1821) on neid pöörded olnud ühtekokku üle saja. 1980. aastal loobus sõjaväehunta võimust ja maa pöördus valimiste teel tagasi demokraatliku valitsusvormi juurde.

Võimatu oleks siin anda hinnangut tervele huvitavale ajalooperioodile, mis kestis peaaegu kaksteist aastat. Märkimisväärne, et esialgu suhtus rahvas umbusklikult hunta deklaratsioonidesse, milles võimuhääramist õigustati vajadusega panna piir Belaúnde Terry valitsuse aegsele majanduskaosele, ametialasele korruptsioonile ja rahvuslike rikkuste loovutamise poliitikale. Ent peagi asendas inimeste skeptilist hoiakut sümpaatia, vaimustus ja toetus, kui kindral Velasco valitsus hakkas käigu pealt ellu rakendama rahvuslikele huvidele vastavaid programme. Aga kui rahvuslikud või populistlikud sõjaväehunta liikmed ka poleks, on nad alati tõrkunud kuulda võtma kriitikat. Niipea kui see hakkas neid häirima, algasid deportatsioonid ja muud repressiivsed meetmed. See tõi loomulikult taas kaasa hunta prestiiži languse, eeskätt haritlaskonnas.

Teisalt pole huvitusetu nentida, et valitseval huntal kujunes tavaks oma otsuseid kavandada ja täide viia nagu lahinguoperatsioonid ja nii neid avalikkuselegi esitada. See tõttu imbus sõjaväeline leksika ka eraelusfääri ja igapäevaste suhete valdkonda. Romaani peategelase perekonnaelu stseenides, "külalasteenistuse" juhtimise stiilis ja rohkete dokumentide tekstis on kõike seda oskuslikult parodeeritud. Tõepoolest, tänu oma õpilasaastatele Leoncio Prado sõjakoolis tunneb Mario Vargas Llosa suurepäraselt vastavaid mõttemalle ja keelepruuki nii kõnes kui kirjas.

Võtame esimese ettejuhtuva näite armee keeletraditsioonist. Reglemendi kohaselt pöördub Peruu sõjaväes iga alluv kõrgema ohvitseri poole, pannes tema aukraadi ette omastava asesõna *mi* (mu, minu). Reamees,

kapral, seersant või lipnik vastab: "Jah, mu kapten" või: "Ei, mu kapten" või: "Just nii, mu kapten" jne. Ainus viisakusvormel, mida ohvitseriga kõneldes kasutab eraisik, kui ta just soovib, on "härra kapten", eeldusel muidugi, et vestluskaaslasel on see aukraad olemas ja kodanik mundripaeltas orienteerub. Kui aga eraisik tarvitab üksnes sõjaväelaste omavaheliseks suhtlemiseks kehtestatud vormelit, näiteks: "Jah, mu kapten", siis tõenäoliselt lipitseb ta mingisuguse tagamõttega. Ja ohvitser saab sellest väga hästi aru. Teadagi võib säärast liiki meelitus varjata pahathti ka pilget või salakavalat torget, mis kellelgi hingesopis varuks. Neid nüansse on võib-olla raske tabada lugejal, kelle elus sõjavägi eksisteerib kuskil teises dimensioonis või kelle ühiskonnas puuduvad sellesisulised keeletavad.

Hoolimata pikkadest Euroopas elatud aastatest ja kosmopoliitsetest hoiakutest on Mario Vargas Llosa üdini peruulik autor, kelle igas lauses aimub väga konkreetne olustik, elustuvad paljudes aspektides kordumatud situatsioonid ja otse füüsiliselt tajutavad tegelaskujud oma eripära ja temperamendiga. Pelgalt vihjamisi on romaanis iseloomustatud loretolaste meloodilist kõnet, aga inimesel, kes on seda kordki kuulnud, kõlab otsekohe kõrvus selle eriline hääldus ja laulev intonatsioon, mida ei kohta kuskil mujal, ehkki teistsugust "laulvust" esineb ka Kolumbia ja Venetsueela põhjarannikul, Kesk-Ameerikas ning Kariibi mere saartel. Loretoliku kõnemeloodiaga kaasneb sageli hispaania süntaksi oluline moonutamine ja üksikute häälikute asendamine teistega. Väga tüüpiline on näiteks hääliku *tš* (tähemärk *ch*) asendamine *š*-ga (*sh*), millele kirjanik on osutanud kasina kirjaoskusega külapoiste pöördumises Sinchi-Sinshi poole (6. ptk). Peale selle hääldatakse *j* (häälik *hh*) tavaliselt nagu *f*.

Satiiri filigraanset kudet võib mõista muidugi ka siis, kui mõned peensused, mida märkab hispaania keelt kõnelev lugeja, jäävad tähele panemata. Seda liiki koomikat kätkevad paljud pärisnimed. Võtame näiteks nime Bacacorzo. Kuna sõna *baca* hääldub täpselt samuti kui *vaca* (lehm) ja *corzo* on "metskits", siis meenutab see nimi kombinatsiooni "lehm-metskits", kuigi on ka teisi tõlgendus-

võimalusi. Mitmed nimed romaanis seonduvad vastava isiku sotsiaalse või etnilise päritoluga, perekonna ambitsioonidega või on lihtsalt naljakad kõlalt, nagu peategelase enda korduva algussilbiga ees- ja perekonnanimi.

Teost, kus peaaegu iga väljendi, iga üllatava assotsiatsiooni taga sädeleb pilge, ei saa lugeda lineaarse skeemi järgi, sest faabulal on siin sootuks teisejärguline tähtsus. Niisiis ei ole "Kapten ja külastajannad" üldsegi mingisugune "bordelli tekke- ja arengulugu", nagu mõni väga pealiskaudne kriitik on püüdnud väita ("Eesti Elu", 27. okt 1994), ei traktaat prostitutsioonist ega kaugeltki mitte pornograafia piirimaile kalduv jutustus. Tõsi küll, selles leidub "siivutuid" ssteene ja siin-seal sõjaväelaste keelepruugile omast vängust, samuti on märkimisväärse asjatundlikkusega kirjeldatud vanima elukutse maailma. Viimast teemat käsitleb Mario Vargas Llosa mitmes teiseski romaanis ja see tahk – olgu mõõdamannes öeldud – moodustab harilikult normaalse komponendi noore peruulase elukogemuste pagasis.

Teose pikantne kanvaa inspireeris ka autori poliitilisi vastaseid Peruu viimases presidendivalimiskampanias, kus Vargas Llosa (ebaõnnestunult) kandideeris riigi presidendi kohale aastaiks 1990–95. Kampania esimesel etapil õnnestuski kirjaniku vaenlastel häälestada tema vastu teatud hulka Iquito-se elanikke, väites, nagu oleks romaanis "Kapten ja külastajannad" kujutatud kõiki loretolannasid libudena.

Kuigi romaanis on hoolega välditud igasuguseid autoripoolseid seletusi, hinnanguid või kirjeldusi, iseloomustavad iga tegelast, tema rõõme ja muresid, taotlusi ja hingeseisundeid väga täpsed aktsendid kõnes ja käitumises. Nii avab end meile peategelase abikaasa, impulsiivne Pocha kui oma ühiskondlikku positsiooni kõrgelt hindav ja endast üpris heal arvamusel olev, kuid sisimas piiratud ja labasevõitu noor naine. Mõnes mõttes vastanduvad temale suurema elukogemusega "külastajannad", kelle olelusvõitlus sotsiaalse redeli alumistel pulkadel äratav pigem sümpaatiat. Tegelaskonna kirevasse kangasse lisavad värve üsnagi erinäolised kauplejad, kõmuajakirjanikud, kelle korrumppeerunud äärmust esindab kameeleonina ko-

hanev väljapressija Sinchi, eesõigustatud, iseteadvad ja hoolimatud, oma kinnise institutsiooni välist au kiivalt valvavad kõrged ohvitserid, ja lõpuks, otsekui tänapäevast romaanilehekülgedele astunud, müstilise nimbusega ümbritsetud ristiprohvett, kelle usurituaalide julguses näib peituvatki peamine atraktiivsus.

Ent loomulikult lahkab kõige vahedam skalpell peategelast Pantaleón Pantojat, siirast sõjameest, kes kõlbluselt, õigluselt ja isegi teatud kangelaslikkusest, mis hetkeks lööb särava romaani traagilises kulminatsioonis, seisaks peajagu kõrgemal silmakirjalikest kindralitest, kui tema positiivseid omadusi ei nivelleeriks pime kuulekus ja ma-

niakaalne käsutäitmiskirg. Pantaleón Pantoja pisimigi hingeliigutus ei jää varjatuks, ehkki puudub psühholoogilisele romaanile omane eritlus. Selle eest räägivad tegelase sõnad, truualamlikud raportid ja iga detail tema tegetsemises, kõndimises ning seismises, nii paljudes seismistes. Ja kui kõnekas on põgus vihje käevõrle romaani viimases lõigus!

Teatavasti sünnib iga teos ikka ja uuesti autori teksti ja lugeja eluhoiakute ning -kogemuste koostoimel. Nii võib ka Mario Vargas Llosa "Kapten ja külastajannad" kedagi naerutada, kedagi panna õlgu kehitama või raamatut pahaselt käest viskama.

KALEIDOSKOOP

JUHAN HABICHT "Heitluse kirjeldus"

ehk "*Description of a Struggle*" ("Picador", London, 1994) on Ida-Euroopa lühiproosavaliimik, milles oma koht Eestilgi. Koostaja MICHAEL MARCH on sündinud 1946. aastal New Yorgis, õppinud ajalugu, kirjutanud, tõlkinud ning üha enam Ida-Euroopa probleemidesse süüvinud. Esitanud briti kirjastajatele "soovitavate tõlketeoste" nimekirju ja asunud elama Prahasse, kus juhib organisatsiooni (inglisekeelse) nimega *Prague International Book Fair & Writers' Festival*.

Valimiku koostamisel on eelistatud rahvusvaheliselt vähemtuntud ja -tõlgitud autoreid (küllap vist mõistetavatel põhjustel), loobutud on ka emigrantide loomingust. Eesmärgiks on seega olnud töepärane pilt elust kuuteistkümnendise endises kommunistlikus riigis. Eesmärk on tänuväärne ja sugugi mitte triviaalne – Lääne intellektuaalid on pidanud lühikese aja jooksul oma suhtumist mitu korda muutma. Küllaltki paljud uskusid ju siiralt, et idabloki elanikud on vabatahtlikult oma riigikorra valinud; režiimide kokkuvarisemise käigus tekkis aga romantiline kujutelm julmadest diktaatoritest ja väsimatutest vabadusvõitlejatest ("Küünlad pimeduses!").

Nüüd on siis kätte jõudmas kafkaliku tõlgenduse kord.

Vanimaks esinejaks on 1914. aastal sündinud tšehh BOHUMIL HRABAL, noorimaks (vähemalt nendest, kelle eluloolised andmed olemas) 1962. aastal sündinud valgevenelane JURI PETKEVITŠ. On lugusid, mis avaldatud veel endise korra ajal, neid, mis ilmselt oodanud tsensuuri kadumist, neidki, mis kajastavad juba üheksakümnendaid. Enne põgusat kommentaari peaks teatama, et Eestit esindab katkend VIIVI LUIGE "Ajaloost" (originaali lk-d 13–15) ja REIN TOOTMAA novell "Me vaatame kuuselatu", mõlemate tõlkijaks on ERIC DICKENS. Luige puhul tuuakse kommentaarides esile tema tuntust luuletajana, tehakse paari lausega juttu "Seitsmenda rahukevade" sisust ja publikumenust ning märgitakse, et "Ajaloost" "põhjustas poleemikat". Tootmaa puhul on peale elulooliste andmete nimetamist leidnud Euroopa modernismi sügemed ja Saaremaa loodust kajastav lakooniline romantism.

Muidugi võib väita, et "Ida-Euroopa" või "postkommunistlik" pole kirjanduslikud mõisted. Tõepoolest, oma kunstiliselt kvaliteedilt võib kogumikku võrrelda näiteks igaaastaste Ameerika novelliparemikku koondavate köidetega: kõige erinevamagi

maitsega kirjandushuvilised leiaksid sellest paar väga head pala, mõne irriteeriva ja mõne põneva eksperimendi jne. Ometi olen varemgi täheldanud, et vähemalt minu jaoks "Ida-Euroopa fenomen" eksisteerib, st et mõnigi võõrast rahvusest autori sotsialismitingimustes sündinud teos on tundunud mulle lähedasemana eesti soost pagulaskirjaniku loomingust. Kuna ma pole seda nähtust osanud seletada sõnade – st stiililiste võtete, temaatika vms – tasemel, jääb oletada, et erinevus on pausides sõnade vahel: vaikus on kandnud erinevat sõnumit. Vaikitakse mõnikord ju mitte ainult sellest, millest "ei tohi" rääkida, vaid sellestki, mis tundub nii enesestmõistetav, et nagu ei vajakski mainimist. Kui võimalik lugeja sellest loogikast lähtub, siis osutub "Ajaloos ilu" katkend päris oluliseks võtmeks tervele valimikule.

Novellid on järjestatud riikide kaupa, mitte kronoloogiliselt. Ent kirjutamise aeg on enamasti tuntav. Hõlpsam on leida mingit ühisosa just vanemate lugude puhul: (musta) huumorisse, absurdi või naturalismi rüütatud ahistuse ja rõhutatud võõrandumise tagant aimub veendumust, et tekkinud olukord pole loomulik – et kirjeldatav elu pole "päris"; too õige ja ehe ei pruugi küll päralt jõuda, ent on siiski olemas. Omapead olles on elu mõneti traagilisem...

Millest siis ikkagi kirjutatakse? "Meie majas oli kahesuguseid satikaid, musti kutsusime me sakslasteks, kollakaid venelasteks. Mustad olid alati suuremad" – see kuulub serbia tõdemuste hulka. Vaadeldakse autoritaarse võimuga kaasnevat, olgu peategelaseks siis paavst, esimees Mao või liikluse reguleerija, kes leiab end niivõrd tähtsa isiku olevat, et otsustab memuaare kirjutama hakata. Ehk siis alustab IVAILO DICEV Bulgaaria

riast Engelsi tsitaadiga selle kohta, kuidas kapitalistlike tootmissuhete kadudes vabanevad ka seksuaalsuhted oma senistest negatiivsetest joontest, ning kirjeldab oma loos "Kired: kommunismi erootika" mõningaid sääraseid kummalisi – kas just vabanenud – suhteid.

Muidugi ei saa paari lühipala põhjal teha järeldust kogu maa kirjanduse kohta, ent just Bulgaaria autorid tundusidki kõige huvitavamad. IVAN KULEKOVI laast mahub siia tervikuna: "Mehel oli lehm. Lehm andis talle piima. Lehm suri ära. Mees püstitas talle monumendi ja jätkas lüpsmist." Pöördejärgset kibestumist, sellest tulenevat skepsist nii oma maa mineviku kui tuleviku suhtes kirjeldab STANISLAV STRATIEV oma loos "Bulgaaria turisti vestlus inglise tuviga Trafalgari väljakul" (muuseas on turisti eesmärgiks tuvi nahka panna). "Banaanivabariik ilma banaanideta" on meilgi tuttav väljend, aga kõnekalt kõlab ka: "Kolumbus asus teele Indiasse, aga avastas Ameerika. Meie võtsime suuna Ameerikale, jõudsime aga Indiasse." Ning kogu raamatu üks meeldejäävamaid novelle oli VIKTOR PASKOVI "Suur äri", mis kirjeldab Bulgaaria (majandus)pagulasi Pariisis – selgub nimelt, et metroos kerjates on tunduvalt tulusam nimetada end Ceauşescu ohvriks kui Živkovi ohvriks...

Muidugi on "Heitluse kirjeldus" mõeldud "neile seal", meie siin mäletame niigi... Kui aga võrrelda kogumikku kujuteldava eesti uuemate novellide valimikuga, siis võiks tõdeda kahte asja: meil leidub vähem toetumist Euroopa kultuuritraditsioonidele (seda antiigini välja) ja meil pole üheksakümnendate toodud muutused veel (kirjanduse kaudu) kuigi laia teadvustamist leidnud...

LUULE

Auden, W. H. *Mis ähvardav müdin see üle mäe...; Epitaaf türannile/Inglise k. tlk. M. Väljataga//3, 8.

Beier, P. Ta tukub ta tukub ta tukub; Jää hüvasti; Kurb armastus; Ballaad pirtsakast neiuist; Oma uue ülikonna mälestuseks; *AINULT VÄRVILISTELE//12,14.

Blake, W. Päevalill/Inglise k. tlk. M. Väljataga//8,1.

Catalano, G. Aknatagune/ Inglise k. tlk. A. Kaalep//11, 1.

Csanádi, I. Kodu otsides/Ungari k. tlk. E. Hiedel// 1, 2

Csoóri, S. Barbari palve; Seitsmes päev/Ungari k. tlk. E. Hiedel// 1, 4.

Ehin, A. internatsionaal; surm laiutab; *On must mu valge süda...; väljatu vaade; kitkuja mõtted; lõikuskuine suudlus; hell hukkamine; õhtust hommikuni; Austria keisrinna tulevikunägemus; õpetlase sekretär põllumajandusest; tunnid täis tunde puhust//8, 2.

Escobar, J.J. Surmasalmid/Hispaania k. tlk. A. Kaalep//2,1.

Glassbrenner, A. Kaks soovi/Saksa k. tlk. A. Kaalep//4, 1.

Graves, R. Juanile talvisel pööripäeval/Inglise k. tlk. ja järelsõna M. Väljataga//12, 1.

Hammarberg-Åkesson, J. *sina loed seda siin...; (I) Lasteraamatud/Rootsi k. tlk. E.-R. Soovik//10, 10.

Hardy, T. Juhuslikkus /Inglise k. tlk. M. Väljataga// 6, 1.

Hodell, Å. Õhulahing/Rootsi k. tlk. E.-R. Soovik//10, 11.

Illyés, G. Külma maja/Ungari k. tlk. E. Hiedel// 1, 2.

Kaldmaa, J. Öö Merleta. Ühe hüljatu suudlused//6, 25.

Kivisildnik, S. Luuletused (Se promener; Jalutada; Sur n portrait; Portree kohta; L'homme de sa droite; Parema poole mees; L'exactitude de ce qui suit; Järgneva täpsus) /Prantsuse k. tlk. H. Krull//7, 18.

Krull, H. Jazz (Pühendusluuletuste sari kahes osas), I osa//7, 2.

Kuhlbars, Fr. Kalevite kalmul//9, 1.

Leete, A. *hommikul//12, 32.

MacNeice, L. Hundid/Inglise k. tlk. M. Väljataga//5, 1.

Merilai, A. Kümme kirja M...le EV aasta-päevaks//4, 3.

Mihkelson, E. * Silmad vaatavad...; * Üks rott tõusis üles...; * Reetmine on taeva-riik...; *Õõ aegu keegi küsib sala...; * Nüüd istu siin ja valeta...; * Sööb ennast sabast vastamata armastus...; * Koopa moodi voodi...; * Täitsa meeldis olla mina ise...; * Kordun kõigis kes mind teavad...; Vabaduse vang Igatsuste ori...//6, 17.

Mikiver, I. Tsüklist "Kaksteist valmi"//5, 8.

Nagy, L. Kevade laul/Ungari k. tlk. E. Hiedel// 1, 3.

Noël, B. Kümme luuletust kogust "Vai-kuse pale"; Silmalõng; Kriidilind/Prantsuse k. tlk. ja järelsõna H. Krull//8, 17.

Pilinszky, J. Ravensbrücki passioon/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1,3

Pilter, L. Algkuju//4, 2; Elüüsumi tütar//11, 21.

Remmel, M.-L. *Paduvihmad muudavad aega...; *"Kõik ukсед peavad..."; *üks prantslane, üks luuletaja...; *tuulega päeval üks vana teekann...; *jõi seisma uksele ja ütles...//9, 24.

Rüütle, I. 14. juuli. Inglise markiis; 1988; Tundmatule islamifanaatikule//4, 15.

Saluri, R. *Jälle sipelgad...; *Kurja pole mina teinud...; *Käbi läbipaistev käbi...//2, 44.

Soomets, T. I – VI//10, 44.

Sova, P. Luule ja Poliitika; Omamoodi Põõsas; Kunsti Olemasolu//9, 25.

Spender, S. *Ma üha mõtlen neist.../Inglise k. tlk. M. Väljataga//3, 1.

Steen, V. Auguraamat/ Inglise k. tlk. I. Gillan ja Led Seppel//10, 1.

Stevens, W. Moodsast luulest /Inglise k. tlk. M. Väljataga//7, 1.

Toomet, L. *Kes oled sa laulja...; *On õpetus teel...; *Oo laulja laulvatelt liivadel...//4, 13.

Vangonen, V. Hukkunud kirgede galaktika; Viimne palveränd; Piir; Kitsas on; Siis keerle, kirves! Raisk!//10, 49

Väli, K. * Kardinad liikusid, aknalaudadel...; *Suured kangarullid. Aga põgeneda pole...; *Ööbikud laulavad ikka. Arbuuusid lähuvad...; *Sind tahaks kummardada...//9, 27.

Weöres, S. Ime/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 1; Barbari laul/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 5.

PROOSA, DRAAMA

Akinari, U. Kibitsu pada/Klassikalisest jaapani k. tlk. ja järelsõna R. Raud//8, 31.

Auster, R. Leviaatan:[Katkend romaanist]/Inglise k. tlk. K. Unt//11, 31.

Berény, R. Vihkamise söed peavad kustuma/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 11.

Berg, M. Kalev ja Linda I-II (Näitemäng kahes vaatuses ja kümnes pildis)//9, 2; 10, 21.

Dovlatov, S. Viies kompromiss/Vene k. tlk. ja järelsõna V. Matsov//12, 17.

Ehvest, J. Hädapidur//3, 2; Anderseni leiutis//4, 20; Ortopedia; Õlilaik lambi all//11, 23.

Esterházy, P. Ilus on surra isamaa eest/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 31.

Jaanus, M. Riitus-unenägu/Inglise k. tlk. K. Kiik//4, 7.

Jabès, E. Tekste kogust "Küsimuste raamat"/Prantsuse k. tlk. ja järelsõna H. Krull//8, 7.

Kallas, T. Provintsi kirjanik Ploompuu ja öö hääled (Tekste romaanist "Jää hüvasti, mr. Shakespeare")//7, 11.

Kivastik, M. Palun õnnelikuks//2, 2.

Kuik, V. Rõõm//3, 10; 4, 26; Sõnum//6, 20.

Kõiv, M. Kolm Tamme (Studia memoriae III)//12, 3.

Mándy, I. Vana aja kohvik/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 15.

Mészöly, M. Aruanne viie hiire kohta/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 20.

Niilus, J. Narrid rattas//3, 11.

Ottlik, G. Teine Ungari/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 6.

Park, E. Hetk Päikesepaistet//5, 2; Pime date päev//11, 3.

Remsu, O. Liikuja autoportree [Katkend]//5, 11.

Szakonyi, K. Kõik ruttavad koju/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 25.

Sørensen, V. Lind neitsirüüs/Taani k. tlk. ja järelsõna E.-R. Soovik//10, 5.

Vaher, B. Loretta//11, 8.

Valton, A. Saurusesõit//9, 29.

Vangonen, V. Eetrilahendus ehk valge marmorkurat//6, 29; Hõrgutav hirm//12, 34.

Westö, K. Lööve /Rootsi k. tlk. E. Turmen//6, 2; 7, 26.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD, MÄLESTUSED

Adamson, A. Müüdi sünd I-II:(1940. a juunisündmuste ajaloolisest seletusest Eestis 1940 - 1950)//2, 70; 3, 56.

Arumäe, H. Soome *de jure* Eesti Vabariigile//12, 68.

Belobrovitseva, I., Kuljus, S. M. Bulgakovi romaan "Meister ja Margarita" kui esoteeriline tekst I-II /Vene k. tlk. J. Ojamaa//7, 67; 8, 61.

Bernstein, B. Raam ja koondumispunkt/Vene k. tlk. J. Ojamaa//9, 48.

Blomstedt, J. Nietzsche kui vastumõtteleja/ Soome k. tlk. K. Pruul//10, 64.

Csoóri, S. Mis on ungarlane praegu?/Ungari k. tlk. E. Hiedel//1, 44.

Donskis, L. Geenius ja kultuur /Leedu k. tlk. A. Kokk, toim. M. Loodus//10, 5.

Eliade, M. Okultne ja nüüdismaailm/Inglise k. tlk. M. Tiits//1, 57; 2, 67; 3, 49; Mõningaid täheldusi Euroopa nõiakunsti kohta /Inglise k. tlk. M. Tiits//4, 65; 5, 69; 6, 73.

Evola, J. Esseid/Prantsuse k. tlk. H. Udam//4, 32.

Freud, S. Mäluhäire Akropolisel:(Kiri Romain Rolland'ile)/Saksa k. tlk. K. Läänemets//1, 69.

Gadamer, H.-G. Elu on peatuspaik keeles: (Mõtteid keelest ja kirjandusest)/Saksa k. tlk. T. Lias//2, 51.

Hennoste, T. Hüpped modernismi poole: Eesti 20. sajandi kirjandusest Euroopa modernismi taustal. 4. - 12. loeng//1, 74; 3, 41; 4, 71; 5, 63; 6, 68; 7, 73; 9, 74; 11, 70; 12, 63.

Hiedel, E. Tõlkija järelmärkus (Ungari bukatile)//1, 36.

Hinnom, A. Suur heitlus//2, 74; 3, 62; 4, 75; 5, 74; 6, 86; 8, 66; 9, 79; 10, 71; 11, 75.

Hvostov, A. Silmitsi Thomas Manni, Saksa uusparempoolsete ja Euroopa ajalooa I-II//5, 40; 6, 78.

Ibsch, E. Teksti struktuur ja retseptiooniprotsess Nietzsche "Zarathustra" näitel, I/Saksa k. tlk. J. Kronberg//12, 57.

Kalda, M. Vestlus Maie Kaldaga/Vestles M. Mikli//8, 74.

Kalv, P. Vestlus P. Kalviga/Vestles M. Mikli//12, 77.

Kirde, K. Vestlus Kalju Kirdega/Usutlenud J. Kronberg//3, 70.

Kuljus, S. – vt Belobrovitseva, I., Kuljus, S.

Käärik, H. Max Weber: võim, domineerimine, autoriteet//9, 66.

Laak, M. Kus on siin mats ja kus on vurle? (Emil Tode "Piiririik" kriitikut vihastamas)//8, 56.

Meel, M. Rahvas ja tema eetika//7, 57.

Mereste, U. Demokraatia toimetemehhanismi on kerge tunnustada, aga raske mõista//9, 70.

Merilai, A. Susi ehk kuidas Bernard Kangrot unes näha [B. Kangro "Hunt" ja Kauksi Ü. "Susi"]//2, 54; Taara tütar Soome sillas (Sissejuhatus Koidula psühhoanalüüsi)//6, 53.

Neljas, A. Liberalism ja demokraatia kaasaaja maailmas//7, 63.

Parhomenko, E. Eksitused. Visand nostalgias ja šokolaadist//1, 61; Igavlevatele humanistidele (Situatsioone ja kompilatsioone Carl Schmittiga)//5, 55.

Pärli, Ü. Venestamisest ja vene kirjandusest Eestis/Vene k. tlk. M. Barbarus//2, 60.

Remsu, O. Jutustajad, turukirjanikud, esteetid ja modernistid: (1993. aasta kirjanduse ülevaade)//3, 28.

Rojola, L. "Kui olen hunt, siis teen ka hundi tegusid" (Uue naise ähvardav seksuaalsus Aino Kallase "Hundimõrsjas"/Soome k. tlk. E. Annuk//6, 59.

Ross, K. New Yorgi suurhertsog ja Eesti pealinn Dorpat:[G. Preilist//10, 68.

Schmitt, C. Suveräänsuse definitioon/Saksa k. tlk. E. Parhomenko//5, 50.

Sivers, F. Au ja häbi:[Dreyfusi afäärist]//8, 52.

Soosaar, E. Tõlkimisest täna läbi eilse//1, 53.

Spender, S. Kirjanduse eesmärk ei võolla poliitika/Intervjuu A. Reifile; Saksa k. tlk. T. Lias//3, 23.

Stadnikov, S. Julius Evola - viimne gibeliliin//4, 58.

Steen, V. Konkretism?/Inglise k. lüh. tlk. I. Gillan ja Led Seppel; Järelmärkus Led Seppel//10, 14.

Süvalep, E. Dionüüsiline Alver//12, 51

Tamm, A. Intervjuu Aksel Tammeaga/Vestles M. Mikli//10, 77.

Tedre, Ü. Vestlus Ülo Tedrega/Vestles M. Mikli//11, 81.

Tõnisson, U. Ebamugav Voltaire [Arvustusloolisi tsitaate tema 300. sünniaastapäeval]//11, 62.

Udam, H. Julius Evola ja traditsiooni mõiste//4, 52.

Valgemäe, M. Hando Runneli termpoeetika/Inglise k. tlk. M. Väljataga//11, 67.

Varblane, H. Austere as auster:[R. Austerist]//11, 51.

Weber, M. Legitiimse domineerimise kolm puhast tüüpi/Saksa k. tlk. H. Käärik//9, 58.

ARVUSTUSED

Adamson, J. Surm ja fallos (M. Piir. Kuuningad. Jaht. Tln., 1993)//8, 85.

Adler, J. Surm on igal pool (F. de Sivers. Surra kui oled veel noor. Tln., 1993)//1, 84.

Annuk, E. Kui raske on olla ema... (K. Murutar. Mina ise ju! Trt., 1993)//4, 87; Kuidas lugeda päevikut (E. Tuglas. Elukiri. Tln. 1993)//8, 87.

Beier, P. Kel paremat võimalust pole (T. Trubetsky. Anarhia. Tln., 1994)//11, 92.

Ednat, M. (E. Johannes. Linnud. Tln., 1993)//4, 88.

Hlestakova, M. Maimu Berg – tänapäeva Euroopa kangelanna (M. Berg. Ma armastasin venelast. Tln., 1994)//8, 83.

Kaalep, A. See on eriti ehtne Raimond Kaugver (R. Kaugver. Laevad kaotavad tüüri. Tln., 1993)//3, 83.

Kalda, M. Mõõda bergmanntorusid Lutsust "Talveni" (Talve. Arnold Karu ümberkirjutuse järgi aastast 1950. Trt., 1994)//9, 88.

Kareva, D. Kõpessi ja rabarbri vahel (E. Tode. Piiririik. Tln., 1993)//4, 83.

Kaugema, T. Suurlinna tuled (O. Remsu. Poet ja Jeesus. Tln., 1994)//9, 93.

Kesküla, K. Sass Suuman, sõltumatu luuletaja (S. Suuman. Maniakk puuris. Tln., 1993)//5, 86; Põlvkonnaeepose uus peatükk (J. Kross. Järelhüüd. Tln., 1994)//9, 90.

Kivastik, M. Põltsamaa Uring (P. Uring. Sa tulistasid unenägu. Tln., 1993)//5, 84.

Kronberg, J. Mängutoosiks elu (G. Helbemäe. Õekesed. Tln., 1994)//11, 94.

Krull, H. Öökull huikab kui vile (U. Masing. Vaatlusi maailmale teoloogi seisukohalt. Trt., 1993)//7, 82.

Künstler, P. Tähekerjus tähekarjas (I. Hirv. Tähekerjus. Tln., 1993)//3, 79; Riiulil avamerele (A. Vanapa. Riiulid. Tln., 1994)//9, 92; Romaan kui elajas (M.A. Raun. Kollane maja. Tln., 1994)//11, 90.

Launonen, H. Järelsõna Sándor Csoóri soome keelde tõlgitud esseevalimikule "Maailma aistiline metafoor" (S. Csoóri. Kahetõne pimedas. Tln., 1993)/Soome k. lüh. tlk. E. Hiedel//1, 87.

Lepajõe, M. Platooniline eesel (Apuleius. Metamorfoosid ehk Kuldne eesel. Tln., 1994)//9, 85.

Mateo Durand, R. Üks Amasoonia lugu (M. Vargas Llosa. Kaptan ja külastajannad. Tln., 1994)//12, 85.

Merilai, A. Kuidas kerastus taras (A. Vinchel. August Mälk. Tln., 1993)//4, 84.

Pajula, M. Tuhkatriinu ja teised tahmannõod (Ch. Perrault jt Haneema Jutte. Tln., 1994)//12, 82.

Pilvre, B. Võim manipuleerib vaimuga (R. Veidemann. Mälestus Golfi hoovusest. Tln., 1993)//6, 90; Vene asi ja võimsad eesti naised (M. Berg. Ma armastasin venelast. Tln., 1994)//8, 82; Vabas kehas vaba vaim (E. Brunner. Kocksgatan. Tln., 1994)//10, 86.

Raud, M. Uinuv mõistus sünnitab koletisi (S. King. Surmahotell. Tln., 1994)//12, 82.

Raudam, T. "Nagu" nagu nuga (J. Donoso. Chattanooga Choochoo. Tln., 1993)//2, 84.

Reinla, A. Minu mälestused Madis K-st (M. Kõiv. Rännuaastad. Tln., 1994)//10, 87.

Seppel, Led. (T. Leemets. Kes minevikku ei mäleta; A. Prosa. Viimased naeratused Ali-ce'ile; A. Ruben. Raevule; M. Salujärv. Talveaed. Kõik: Tln., 1993)//3, 78; "Kildude tants rusude rütmis" (A. Nin. Spioon armastuse majas. Tln., 1993)//6, 94; Valu ei ole vale (N. Baturin. Kartlik Nikas, lõvilakkade kam-mija. Tln., 1993)//8, 89.

Sinijärv, K.-M. Beavis, Butthead & Unt (M. Unt. Argimütoloogia sõnastik. Tln., 1993)//5, 85.

Unt, J. Tõlkest, mis on kultuurisündmus (Aurelius Augustinus. Pihtimused. Tln., 1993)//7, 80.

Unt, K. Gootika on jälle moes (H. James. Krui keere. Tln., 1993)//6, 92.

Unt, M. Studium noorusest (M. Kõiv. Rännuaastad. Tln., 1994)//10, 88.

Valgemäe, M. Eestlane ja tema vari (P. Kruuspere. Eesti pagulaskirjandus 1944–1992: Näitekirjandus. Tln., 1993)//11, 93.

Varblane, H. (M. Kivastik. Homme. Tln., 1993)//1, 86.

Velsker, M. Lennuraskused (H. Varblane. Sina armasta mind. Trt.-Tln. 1993)//3, 81; Ohtlikul pinnal (T. Soomets. Randmes unejanu. Trt., 1994)//7, 84.

Viires, P. "Meeste värk ikkagi, külmalt" (M. Kivastik. Homme. Tln., 1993)//1, 85.

Volt, M. Visna roosas ümbrises (H. Visnapuu. Mu ahastus ja armastus. Tln., 1993)//2, 85.

KUNSTIKOMMENTAARID

Helme, S. Mida sa teed pärast orgiat?: [K. Põllust]//7, 54.

Juske, A. Kunsti piirid – kus, millal?//6, 51.

Kesküla, A. SKKE 1. aastanäitus lõppenud, 2. tulekul...//2, 48.

Kivimaa, K. [E. Kase, A. Tali, U. Viigi kunstist]//3, 21; Inga Aru maastikud//4, 29.

Lapin, L. Must kolmnurk sinitaevas: (Lühilülevaade Andrus Rõugu viimase aja loomingust)//1, 40.

Linnap, P. Kriitiku vestlus kunstnikuga//8, 49; Mart Viljuse "Perpetuum mobile"//11, 48.

Mudist, P. Mis pähe tuli//9, 33.

Ole, K. [Oma loomingumeetodist]//5, 32.

Raudam, T. Mina olen visarid//7, 49.

Saar, J. Värvitud reaalsus:[H. Starkopfi skulptuuridest]/10, 55; Muru on miski muu [Urmas Murust]/12, 49.

Stathatos, J. Peeter Linnapi "Suvi 1955" [Inglise k. tlk. K. Viinalass]/8, 46.

Treier, H. "Puhta lehe" kunst: Kaido Ole objektid//5, 36.

Väljataga, M. Kriitiku kriitika//6, 48.

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM, LAHTISI LEHTI, ELAV AJALUGU

Grinberga, M. Riia-kiri. Hilissügis 1993//1, 90.

Grünberg, V. Eestlastest kaugluurajad Põhjalas//1, 78; 2, 78; Lisa artiklile "Eestlastest kaugluurajad Põhjalas"//5, 90.

Habicht, J. Heitluse kirjeldus//12,

Hartman, M. Biitlitest ja lõhnast: (Dixi)//4, 82.

Hasselblatt, C. 6. Saksa asi: talv 1993/1994. a//5, 88.

Juske, A. Kui pikk on maa avangardismist totalitarismini: (Dixi)//3, 68.

Kenneson, J. Viimaseid uudiseid Prantsusmaalt [Inglise k. tlk. M. Väljataga]/10, 90.

Kuusk, A. Kirjaniku hiilgus ja viletsus ehk M.M. – mõnus mees...:(Dixi)//8, 73.

Langemets, A. Eesti kuumast suvest ja eesti kapsapeast:(Dixi)//10, 75.

Leete, A. Maausulise kunsti olematus//7, 92.

Liivrand, H. Evi Pihlak – kriitik või esi-
neja?//7, 88.

Luts, O. Vähkmann ja Ko ehk majanduslik tõus//1, 94; 2, 92; 3, 86; 4, 93; 5, 91.

Pruul, K. Jaak Kuusnets, perestroika märter//10, 93.

Puhvel, J. Eritus ja lunastus//1, 89.

Raudam, T. Kibestunud inglid: (Dixi)//6, 89.

Reinla, A. Tema kirjutab! ("Faatumi" romaani võistlus)//7, 86.

Sebra, T. Eesti kirjaniku immits – Ann Kuusk//10, 96.

Soosaar, E. Mis ohustab eesti kultuuri?//11, 80.

Soovik, E.-R. Ülikool kui elamise viis//10, 91.

Taklaja, A. Rusj, Russia, Russland, Vene, Venemaa, Rossia//2, 87.

Udam, H. Evola, Lenin ja teised//7, 91.

Vahtr, L.: (Dixi)//7, 78.

Valgemäe, M. Teekond tragöödia alguse//8, 90.

Vikergallup: Eesti kirjandus 1993/ Vas-tavad K. Murutar, J. Malin, J. Kronberg, A. Hurt, Led Seppel, M. Velsker, M. Pajula, R. Vilumaa, T. Aug, B. Pilvre, H. Krull, L. Toomet, M. Laak, A. Merilai//3, 91.

Vogel, M. Uutest asjadest. Kultuurikiri Hollandist/Saksa k. tlk. T. Lias//1, 92; 4, 90.

ILLUSTRATSIOONID

Aru, I. (Kõik: õli) Eedeni aiad I//4, esikaas; Eedeni aed//34; Eedeni aiad III//35; Eedeni aiad IV//38; Eedeni aiad V//39; Maa emotsioonid I//42; Maa emotsioonid II//43; Metamorfoos I//46; Metamorfoos IV//47, tagakaas.

Julius Evola: (J. Laborde joonistus)//4, 32.

Graps-Grafs, J.J.//2, 39.

Juske, A. Kunsti piirid [Ideenäitus]/6, esikaas; Künnivares//34; Frank Pappa vaha-kuju//35; A. Tolts. "Needus" (Assamblaaz)//38; Lihasmees//39; T. Ditman. "Jalad" (Pronks)//39; A. Kalm. Seeriast "Päev päeva järel" (Kuivnõel, kips)//42; Vitriin kivimitega//42; A. Tolts. "Loto" (Assamblaaz)//43; H. Viires. Illustratsioonid ENE-le//43; A. Juske. Seeriast "Eesti maalikunstnike portreid. I; III; IV (Segatehnika)//46; õppevahend. "Ussi arenemine"//47; A. Juske. "Hommage Marcel Duchamp'ile" (Repliik)//tagakaas.

Kalve, T.//2, 46.

Kask, E. Hiid (Kollaaž)//3, 38; Võlur (Kollaaž)//39; Tootemid//46.

Kelomees, R.//2, 43.

Kalju Kirde:(Foto)//2, 47.

Kurm, R.//2, 35.

Lestberg, L.//2, 47.

Li, P.//2, 39.

Linnap, E.//2, 42.

Linnap, P.//2, 42; "Suvi, 1955" (Vaade installatsioonile)//8, esikaas; "Suvi, 1955" (Detail installatsioonist)//34-41, tagakaas.

Mudist, P. (Kõik: õli, lõuend) Põllukuhjatis//9, esikaas; Põlev mees//34; Kivi//35; 3 solisti//38; Isa ja poeg//39; Allikas//42; Jõgi voolab//43; November//46; Hommik//47; Kaseke//tagakaas.

Muru, U. //12, esikaas; 41–48; tagakaas.

Ojaver, J. //2, esikaas.

Ole, K. (Kõik: puit, õli) Nimeta. XXVIII//5, esikaas; Nimeta. XXIX//34; Nimeta. XXVI//35; Nimeta. XXXII//38; Nimeta. XXVII//39; Nimeta. XLI//42; Nimeta. XXXIV//42; Nimeta. XXXV//43; Nimeta. XXXVI//43; Nimeta. XXXIII//46; Nimeta. XXXI//47; Nimeta. XXXIX//tagakaas.

Põllu, K. Igiliikuja (Puit, klaas)//7, esikaas; Kaks mõtet (õli)//34; Tervitus (õli)//34; Ärev mõte (puit, metall, klaas)//35; Vanaisale (Puit, metall)//35; Ausammas (Puit, plastmass)//38; Kanderam (Puit, metall, email, tekstiil)//39; Kompositsioon nr. 11 (õli)//42; Kompositsioon nr. 10 (õli)//42; Kompositsioon nr. 7 (õli)//42; Silmapiir (Akvatinta, ready-made)//46; Iive, iive (Puit, metall, plastmass)//47; Diagonaaltasakaal (Akvarell, gvašš)//tagakaas.

Pärnamets, T. //2, 46.

Rõuk, A. (Kõik: õli, lõuend) Kooskõla//1, esikaas; Avarus ja sügavus.1//34; Avarus ja sügavus//35; Õhtu//38; Avarus ja süga-

vus//39; Avarus ja sügavus.1//42; Avarus ja sügavus.2//43; Avarus ja sügavus.2//46; Tasakaal//47; Hommik//tagakaas.

Saks, J. //2, 35.

Starkopf, H. (Värvitud puit) Müüt//10, esikaas; Show must go on (Värvitud kips)//34; Disco music (Värvitud kips)//35; Erootika (Värvitud kips)//38; I am going slightly mad (Värvitud kips)//39; Murder by numbers (Värvitud kips)//42; Torso (Puit, õli, paas)//43; Roosa Mercedes (Värvitud puit)//46; Bingo (Värvitud kips)//47; Viva Las Vegas (Värvitud kips)//tagakaas.

Stephen Spender: (Foto)//3, 25.

Tali, A. (Foto) Fragment voldikust//3, esikaas; Mänguväljak (Siiditrükk)//34; Maagi pärastlõuna (Siiditrükk)//35; Objekt//47.

Valk, H. Karikatuur [Voltaire ja Priimägi]//11, 63.

Viik, U. (Kõik: kuivnõel) Kolm sõna// 3, 42; Kuu, Päike, kuu//43; Naeratus// tagakaas.

Viljus, M. //2, 34; Objekt "When"//11, esikaas; Objekt "When". Detail//42–47; Objekt "When". Üldvaade //48; "Olematu tsivilisatsiooni kunst"; "Must subjekt"//49, tagakaas.

Vint, A. //2, 38; tagakaas.

Vällik, M. //2, 35.

"Vikerkaare"
100. numbris ilmunud
Vagn Steeni "Auguraamatu"
tegijaid -
ühtlasi pretendente "Vikerkaare"
aastatellimusele"-
sai kokku

443.

25. novembril k. a.
toimetuse ruumes korraldatud
piduliku loosimise tulemusel said
1995. a. "Vikerkaare"
aastatellimuse omanikeks:

RITA JOOST

Tallinnast,

JANA PORILA

Elva-Peedult ja

NELLI VAHTER

Tallinnast.

HEAD UUT
AASTAT!

Vikerkaar

Toimetuse:

Peatoimetaja Toivo Tasa 60 13 18.

Peatoimetaja asetäitja Alla Kallas 60 12 53.

Algupärane ja tõlkekirjandus

Märt Väljataga 60 12 86.

Teadus, publitsistika ja kirjanduskriitika

Marika Mikli 60 12 86, Kajar Pruul 60 12 86
(Tartus teisip reedeni k 14-16 tel 431 373).

Üldinformatsioon Olev Remsu 60 12 86.

Keeletoimetaja Tiina Lias 60 12 86.

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 60 13 63.

Tehniline toimetaja Katrin Mürk 60 13 63.

Masinakiri Viivi Tammik 60 13 63.

Toimetuse käsikirju ei retsenseeri ega tagasta.

Praaeksemplaride korral pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli osakonda 68 14 11.

Toimetuse postiaadress: Toompuiestee 30, EE0001, Tallinn; toimetuse asukoht: Voorimehe 9. Fax 442-484. Väljaandja kirjastus "Perioodika", Pärnu mnt 8, EE0001, Tallinn. Trükkida antud: 08.12.94 Ofsettrükk. Trükipoognaid 7,8. Tingvärvitõmmiseid 12,51. Arvestuspoognaid 9,78. "Printall". Pärnu mnt 67a. "Vikerkaar" nr 12. Hind 8 krooni.

Vikerkaar



78245